

م. قۇربانغەلىيەف، ر. غەزىزەف.

روسلارغا

تاتار تىلى

ئۇيرەتو ئۇچۇن

قوللانما ھەم دەرسلىك.

بىرىنچى كىسەك.

بىرىنچى كىسەك: 1 نۆمۇر.

تاتارستان دۆلەت نەشرىياتى باسقاسى.

قاران، 1925 يىلى.

م. قۇربانئەلەيىف ھەم ر. عەزىزف.

روسلارغا

تاتار تىلى ئۇيرەتتو

ئۇچۇن

قوللانما ھەم دەرسلىك.

بىرىنچى كىسەك.

تاتارستان مەتبوعات-نەشرىيات كامبىناتى نەشرى.

ئازان، 1925 - يىل.

Отпечатано в типографии
«ВОСТОК»

— издательства —
«ГАЗУР»

в количестве 5000 экземпляров.
Казань, Казанская 4. 1925 г.

Татглавлит С. С. Р. № 1907.
Заказ № 2020

Предисловие.

Так как основную массу сельского и городского населения Татареспублики составляют татары и русские, то Центральное Правительство Татареспублики признало государственным языком два языка: татарский и русский на равных правах. Из этого само собой вытекает, что в условиях Татареспублики обучение тому и другому языку должно быть обязательным.

Если это так, то является необходимость в составлении специальных учебников русского языка для татарских школ и татарского языка для русских школ; кроме того на основании тех же инструкций Центрального Правительства Татареспублики производится обучение татарскому языку и письменности учащихся разных техникумов, рабфаков и ВУЗ'ов и наличных служащих учреждений, не владеющих таковыми. Таким образом является необходимость в составлении особых учебников татарского языка и для взрослых русских, хорошо грамотных, даже хорошо образованных, на своем родном языке.

Составляя настоящий учебник, мы задались целью, главным образом, удовлетворить последнюю потребность, т.-е. наш настоящий учебник является составленным для обучения татарскому языку взрослых не татар, хорошо грамотных на родном языке.

Теперь несколько остановимся на том, какой метод преподавания чужого языка должен быть признан наилучшим.

Рассматривая различные методы, лежащие в основе преподавания иностранных языков, мы найдем, что, несмотря на разнообразные названия, они в основных чертах своих делятся на два: 1) на *переводно-грамматический* и 2) на *натуральный* метод.

При обучении по первому методу слова родного языка являются тем необходимым средством, с помощью которого учащийся изучает новый для него язык. Таким образом, при обучении чужому языку исключительно по переводно-грамма-

II

тическому методу приходится отказаться совсем от образования понятий; при чем при одном переводе в учащихся невозможно пробудить желания и потребности *думать и говорить* на том языке, которому он обучается.

В виду этого рекомендуется отрешиться совсем от родного языка и приступить к изучению чужой речи на прочном основании *непосредственного* пользования ею во всех случаях; т. е. рекомендуется прибегать к самой природе, к психическому процессу, с помощью которого ребенок изучает родной язык в семье, в „школе матери“.

Вот этот метод обучения чужому языку называется натуральным или естественным.

Важнейшие положения, на которых основывается натуральный метод, суть следующие:

1) Изучение языка должно следовать естественному процессу духовного развития, исходным пунктом которого является непосредственное восприятие, путем органов внешних чувств, конкретных предметов, свойств, деятельности, обстановки и отношений.

2) Слова чужого языка, подлежащие изучению, должны быть предлагаемы в непосредственной связи с предметами, ими обозначаемыми, чтобы таким путем словесная форма и конкретный обзор могли составлять в сознании учащегося одно целое.

3) Слово изучаемого языка должно быть хранилищем или носителем мысли и составлять основную форму мышления.

4) Слово, выражающее отношение понятий, приобретают смысл путем частого их употребления, т. е. повторения.

5) Действительный реальный предмет—вот исходная точка натурального метода. Но так как не все необходимые предметы имеются под рукой, то их могут заменять модели или хорошо исполненные картины. Итак, обучение должно быть вполне наглядным. Отсюда получается и название его „наглядно-натурального“ метода.

Из изложенного видно, что при обучении чужому языку взрослых, хорошо развитых и грамотных на родном языке, применение чисто „переводно-грамматического“ или чисто „натурального“ метода мало полезно.

Таким образом, при обучении взрослых по настоящему учебнику нет необходимости исключительно заниматься по чисто натуральному методу. Принимая за основу натуральный метод, необходимо применять и метод „переводно-грамматический“; опыт показывает, что при обучении взрослых, грамотных на родном языке, чужому языку успехи достига-

ются гораздо быстрее и основательнее в том случае, если вместо объяснения отвлеченных понятий отвлеченными же примерами, сделать перевод данного слова на родной язык учащегося и сравнить грамматическую форму его с грамматической формой слова родного языка учащегося.

Таким образом, выходит, что при обучении чужому языку нужно обратить внимание не столько на усвоения отдельных слов изучаемого языка, сколько на обороты и формы речи его; для упражнения же учащихся в формах и оборотах чужой речи ведутся так называемые *живые разговорные уроки*. Согласно вышеперечисленным требованиям методики, наш учебник построен по следующей системе:

1) Первые девять уроков предназначаются для ведения живого разговора, главным образом, с целью упражнения учащихся в правильном произношении татарских слов (сочетание звуков в словах) и правильном улавливании ими звуков татарской речи; после чего учащимся бывает очень легко усвоить татарские буквы; тогда при обучении грамоте, т. е. при первоначальном обучении чтению и письму отпадает необходимость употреблять тот или иной метод обучения грамоте (Американский или какая-нибудь разновидность его, или звуковой метод и т. д.); тогда учащиеся и без всякого метода легко усваивают татарские буквы; преподавателю остается лишь показать начертание татарских букв и сравнить произношение их с произношением соответствующих русских букв; например остается сказать и показать, что такая-то татарская буква пишется так и т. д. При чем разговорные уроки должны продолжаться в таком же виде в течение всего курса. Таким образом при такой системе обучения делается большая экономия времени, чем при обучении по какому-нибудь известному методу.

2) Следующие 17 уроков предназначаются для прохождения азбуки и для ознакомления с главными грамматическими формами татарского языка. При этом в начале каждого урока приведены переводы незнакомых для учащихся слов, а в конце урока в виде правил на русском языке приведены выводы, сделанные учащимися во время прохождения урока. Эти выводы приведены лишь до прохождения глаголов всех 3-х времен и до ознакомления с падежными приставками; дальнейшие выводы уже в данном учебнике не приводятся, а делаются лишь ссылки на соответствующие параграфы книги— „Опыт практической грамматики татарского языка“.

Помещение словаря в начале урока и изложение правил на русском языке хотя неособенно педагогичны и дидактичны,

но требование самих учащихся и товарищей преподавателей заставляет нас несколько отклониться от прямых требований дидактики; кроме того во время прохождения букваря после каждого урока приводятся примеры для упражнения в разнообразных оборотах и формах речи, исходя из того оборота, который помещен в данном уроке.

3) В 3-м отделе помещены статьи для ознакомления учащихся с названиями предметов домашнего обихода.

4) В 4-м отделе приведены статьи о сельском хозяйстве в связи с временами года и краткие сведения о некоторых отраслях промышленности Татарской Республики.

5) Переводы на русский язык имен прилагательных для краткости в словаре приведены лишь в мужском роде (в татарском языке родов не имеется).

6) Следующая 2-я часть книги будет включать в себя следующие отделы: 1) общественно-политический, 2) промышленность СССР в связи с разными видами труда, 3) отдел революционных праздников и биографий вождей, 4) отдел о Красной Армии и 5) отдел о кооперации, МОПР, Доброхим, ОДВФ и т. п.

Вниманию пользующихся.

За неимением соответствующей русской буквы татарская буква ž в 9-и первых уроках обозначена русской буквой „й“. На самом деле она должна была быть обозначена буквой „и“.

Казань. 19 $\frac{26}{VI}$ 25.

Составители.

Образцы живых разговорных уроков.

جانلى سۆيلىشۈ دەرسلىرىنىڭ

ئۆرنەكلەر

1 نچۇ دەرس.

بو — бу = это.

كىم — ким = кто.

نەرسە — нәрсә = что.

كىتاب — китаб = книга.

كارانداش — карандаш = карандаш.

ديوار (ئىستينا) — диуар = стена.

تاقتا — тақта = доска.

دەفتەر — дәфтәр = тетрадь.

بور — бур = мел.

بوچقا — буюча = сумка (ранец).

قەلەم — қәләм = перо.

بو نەرسە؟ — بو كىتاب، بو كارانداش، بو ئىستينا. (بو — ديوار). بو — تاقتا، بو — بور، بو — قەلەم، بو — بوچقا، بو كىم؟ — بو — ساتتار، بو — تاراس، ساتتار — تاتار، تاراس — ئار.

2 نچۇ دەرس.

ئاربا — арба = телега.

قايدا؟ — دا — دە.

كىتاب قايدا؟ كىتاب بوچقادا. كارانداش كىتابدا. تاقتا ئىستينادا. بور تاقتادا. دەفتەر بوچقادا. قەلەم دەفتەردە. كىتابدا بوچقادا، كارانداشدا بوچقادا. دەفتەردە بوچقادا. كىتابدا، كارانداشدا، دەفتەردە بوچقادا. ساتتار بازاردا. تاراس ئاربادا. ئاربا بازاردا. تاتارلار تاتارستاندا.

3 نچڙ دهرسه.

كوب — куб = много.
توگل — тугиль = не.
مڙ — мй = ли.
ئهيڙ — аййй = да.
ئيدهن — идән = пол.

ئه — ä = а.
تارتما — тартма = ящик, ко-
робочка.
تهرزه — тәрәза = окно.
توشهم — түшәм = потолок.
ئشكاف — шкаф = шкаф.
مهكتهب — мәктәб = школа,
училище.

بو كيتايم؟ ئهيڙ، بو — كيتاپ، بو كيتاپ توگل، دهفتهر، بو —
دهفتهر توگل، كيتاپ، ئشكافدا كيتابلار كوب، كارانداشلار كوب توگل،
تارتمادا قهلهملهر كوب، بوقچادا كوب توگل، بو — ئيدهن توگل،
توشهم، بو — توشهم توگل، ئيدهن، بو — تهرزه توگل، تاقتا، بو —
تاقتا توگل، تهرزه، ئه، بو — تهرزه توگل، تاقتا.
ساتتار، روس توگل، تاتار، تاراس — تاتار توگل، ئار، قازاندا
روسلار كوب، تاتارلار كوب توگل، قازاندا مهكتهبلهر كوب، ئالابوعادا
كوب توگل، ئالابوعا ئورالدا توگل، تاتارستاندا.

4 نچڙ دهرسه.

مين — мин = я.
سين — син = ты.
ئول — ул = он — а — о.

ئيبدهش — ибдәш = товарищ.
ئاقچا — ақча = деньги.
قول — қул = рука.

مين قازاندا مهكتهبده. سين مهكتهبده توگل. شاكير مهكتهبده
توگل، ئول فابريكده، كارانداش قولدا، قهلهم قولدا توگل. مينده ئاقچا
كوب توگل، ئه سينده كوب. تاراس ئيبدهش ئالابوعادا توگل، ئارچادا.
مين قازاندا. سين قازاندا، ئول قازاندا.
مين ده قازاندا. سين ده قازاندا، ئول دا قازاندا.
مين ده، سين ده، ئول دا قازاندا.

5 نچۇ دەرس.

ھات — хат = письмо.
 پوتا — пуга = кушак.
 بىل — биль = поясница.
 لاپاس — лапас = навес.
 ئاپا — апа = тетьа (ст. сестра).
 ئاياق — айак = нога.

چاباتا — чабата = лапти.
 ئاياقچو — айакчу = портянки.
 بىيەلەي — бийәләй = варежки.
 كەلەپوش — кәләпүш = тубе-
 тейка.
 باش — баш = голова.

بو نەرسە؟ بو — ھات، بو — پوتا، بو بىل، بو — ئاياق، بو —
 چاباتا، بو — ئاياقچو، بو — بىيەلەي، بو — كەلەپوش، بو — باش.
 ھات بوقچادا، پوتا بىلدە، چاباتا ئاياقدا، بىيەلەي قولدا، ئاياقچو
 ئاياقدا، پىرچەتكە قولدا، كەلەپوش باشدا.
 ھات سىندە توگل، مىندە، پوتا باشدا توگل، بىلدە، كەلەپوش بىلدە
 توگل، باشدا، بىيەلەي قولدا، پىرچەتكە قولدا، باشماق ئاياقدا، چاباتا
 ئاياقدا، ئاياقچو ئاياقدا، بىيەلەي دە قولدا، پىرچەتكە دە قولدا،
 باشماقدا ئاياقدا، چاباتادا ئاياقدا، ئاياقچودا ئاياقدا، بىيەلەي دە،
 پىرچەتكە دە قولدا، باشماقدا، چاباتادا، ئاياقچودا ئاياقدا.

6 نچۇ دەرس.

پەكك — пәккй = пероч. ножик
 پچاق — пйчай = нож
 چەنچك — чәнйчкй = вилка
 سەنەك — сәнәк = вилы
 چالغ — чалгй = коса
 ترما — тйрма = грабли

ئرعاق — йргак = крючек
 ئت — йт = собака
 چوڪچ — чуқкйч = моло-ток
 مىنم — минйм = мой-я-е-и
 سىنك — синйн = твой-я-е-и
 ئانك — анын = его-ее

بو نەرسە؟ بو — پەكك، بو — پچاق، بو — چەنچك، بو — سەنەك،
 بو — چالغ، بو — ترما، بو — ئرعاق، بو — ئت.
 بو پەككم؟ ئەيى، بو — پەكك، بو — پەكك توگل، پچاق، بو —
 سەنەك توگل، چەنچك، بو — چالغ توگل، ترما، بو — ئرعاق توگل، چوڪچ.
 بو پەككم، پچاقم؟ بو — پەكك دە توگل، پچاقدا توگل، چوڪچ، بو —

چەنچىگىدە توگك، سەنەك دە توگك، ترما
،بو كم په كىسى؟ ،بو - مینم په كم (په كى). ،بو مینم - چالعم (چالعم).
،بو - مینم دە فته رم
،بو - سینك پیرچه تکه ك (پیرچه تکه). ،بو سینك قولك (قول)

،بو - ئانك كیتاب. ،بو - ئانك چه نچىگىسى. ،بو - ئانك ئىت. ،بو - ئانك

چالعمسى

،بو - مینم كیتاب توگك، سینك كیتاب. ،بو - سینك په كك توگك، ئانك په كىسى

،بو - مینم دە كیتاب توگك، سینك دە كیتاب توگك، ئانك دا كیتاب توگك.

7 نچى دەرس.

ابورن — борын = нос.

قولاق — колак = ухо.

كوز — кузь = глаз.

ئىرن — ирын = губы.

ئاوز — ауыз = рот.

ئوي — ой = дом.

ئورندق — урындық = стул.

مۇندا — монда = здесь.

بار — бар = есть.

يوق — йук = нет.

بىزىك — бизнийн = наш-а-е-и.

سىزىك — сизнийн = ваш-а-е-и.

ئالارنىك — аларнийн = их.

بىر — бир = один — одна.

ئىككى — иккй = два.

ئۇچ — оч = три.

دورت — дүрт = четыре.

بىش — биш = пять

نىچه — ничя = сколько?

ئۇستەل — осталь = стол.

سىنىف — синиф = класс.

بولمه — булма = комната.

،بو نەرسە؟ ،بو - ،بورن. ،بو - قولاق

سینك ،بورنىك بارمى؟ مینم ،بورنىم بار. مینم قولاعم بار. سینك

باشگا بار، سینگ ئیرنگ بار، ئانگ کوزگ بار، ئانگ پهکئسگ بار

مینم ئۆیم یوق، سینگ چاباتاگا یوق، ئانگ پهکئسگ یوق

ئستینادا نیچه تاقتا؟ ئستینادا بر تاقتا. مۇندا بر تاقتا، سینفدا
مۇچ تهرهزه، سینفدا ئیکگ ئۆستهل. باشدا بر، بۇرن، ئیکگ کیز، ئیکگ
قۇلاق بار، بوزنگ سینفدا بر تاقتا، ئیکگ ئۆستهل، مۇچ تهرهزه، دورت
ئسکه مییه، بیشت ئورندق، بر ئشکاف بار

بوزنگ ئۆیده تاقتا بارمۇ؟ سوزنگ ئۆیده تاقتا یوق. سوزنگ ئۆیده دورت
ئورندق،
ئالارنگ تاقتاسمۇ بارمۇ؟ ئالارنگ تاقتاسمۇ یوق، ئالارنگ بر پچاغ بار،

بوزنگ نهرسه بار؟ بوزنگ بر، بۇرنئبوز، ئیکگ قۇلاغمیز بار، بوزنگ
بۇرنئبوزدا، قۇلاغمیزدا بار، سوزنگ بۇرنئبوزدا بار، قۇلاغمیزدا بار،
کوزنگ ده بار، ئالارنگ بۇرنئبوزدا بار، قۇلاغمیزدا بار، کوزنگ ده بار،
بوزنگ ده، بۇرنئبوز بار، سوزنگ ده بۇرنئبوز بار، ئالارنگدا بۇرنئبوز بار،
بوزنگ ده، سوزنگ ده، ئالارنگدا بۇرنئبوز بار

مینم بر باشم، ئیکگ قۇلاغم بار، سینگ بر، بۇرنئبوز، ئیکگ کوزگ یار، ئانگ
ئیکگ ئیرئبوز، بر ئاوتوز بار

بوزنگ ئیکگ قولئبوز، ئیکگ ئایاغئبوز بار

بوزنگ قولئبوزدا ئیکگ، ئایاغئبوزدا ئیکگ

بوزده ئیکگ قول، ئیکگ ئایاق بار

بوزده قولدا، ئایاقدا ئیکگ

8 نچند دهرسه.

توت — тот = держи.

ئيشيت — ишит = слышь.

كور — кур = видь.

ئويلا — уйла = думай.

سويلا — сөйлә = говори.

ئيسنه — иенә = нюхай.

ئاشа — аша = ешь.

يور — йөрй = ходи.

مه — мә = на!

كشذ — кйшй = человек.

تل — тйл = язык.

نهرسه بلهذ — нәрсә билән =
чем?

ني ئشليذ — ни йшли = что
делает?

تاراس، مه كارانداش. تاراس نهرسه توتتا؟ تاراس كارانداش توتتا.
تاراس نهرسه بلهذ توتتا. تاراس قول بلهذ توتتا. ساتتار قول بلهذ ني ئشليذ؟
ساتتار قول بلهذ توتتا. سارا قول بلهذ توتتا. تاراس دا قول بلهذ توتتا.
ساتتار دا قول بلهذ توتتا، سارادا قول بلهذ توتتا. تاراس دا، ساتتار دا، قول
بلهذ توتتا. كشذ قول بلهذ ني ئشليذ؟ كشذ قول بلهذ توتتا.
بو نهرسه؟ بو — كوز. بو كم كوز؟ بو — سارا كوز. سارا كوز
بلهذ كوره. ساتتار كوز بلهذ كوره. تاراس كوز بلهذ كوره. سارادا كوز
بلهذ كوره، ساتتار دا كوز بلهذ كوره، تاراس دا كوز بلهذ كوره.

كشذ كوز بلهذ كوره

سارا قول بلهذ توتتا، كوز بلهذ كوره

بو نهرسه؟ بو — قولاق. بو كم قولاق؟ بو — تاراس قولاق. تاراس

قولاق بلهذ ني ئشليذ؟ تاراس قولاق بلهذ ئيشتته

كشذ قولاق بلهذ ئيشتته

سارا قول بلهذ توتتا. كوز بلهذ كوره، قولاق بلهذ ئيشتته

بو — نهرسه؟ بو — باش؟ بو — سارا باش. سارا باش بلهذ ني ئشليذ؟

سارا باش بلهذ ئويلي

كشذ باش بلهذ ئويلي

В таком же порядке попробовать говорить и написать при помощи глаголов سۆيلىه = говори, ئاشا = ешь, ئىسنه = нюхай, يۈرۈڭ = ходи и потом составить статью, „Человек что делает и чем делает?“

9 نچۇ دەرس.

ايلا — йыл = год.	ئوتۇز — утыз = тридцать.
ئايا — ай = месяц.	قۇرق — кырык = сорок.
ئاتنا — атна = неделя.	ئىللىك — иллий = пятьдесят.
تەۋلىك — тәүлік = сутки.	ئالتىمش — алтмыш = шесть-
كۈن — көн = день.	دهش —
تۈن — төн = ночь.	جيتмыш — джитмышь = семь-
ئالتى — алты = шесть.	دهش —
جىدىك — джидй = семь.	سىكسەن — сиксән = восемь-
سىگىز — сигйз = восемь.	دهش —
تۈغىز — тугйз = девять.	تۈقسەن — туксан = девяносто.
ئون — ун = десять.	يۈز — йөз = сто
يگىرمى — ййгйрмй = двадцать.	مىڭ — мйг = тысяча.

يلىدا نىچە ئاي؟ — يلىدا نىكك ئاي. يلىدا نىچە كۈن؟ — يلىدا نۆچ
يۈز ئالتىمش بىش كۈن. ئايدا نىچە ئاتنا؟ — ئايدا دورت ئاتنا. ئاتنادا
نىچە تەۋلىك؟ ئاتنادا جىدىك تەۋلىك. تەۋلىكدە بر كۈن ھە مبر تۈن. تەۋلىكدە
يگىرمى دورت سەسەت، سەسەتدە ئالتىمش مینوت. مینوتدا ئالتىمش سىكۈنت.

П р и м е ч а н и е: эти 9 разговорных уроков даны в виде образцов. В таком же виде они должны продолжаться в течение всего курса.

Уроки для обучения чтению и письму.

ئوقو - يازوعا ئۇيرهتو دهرسلهري.

1 نچۇ دهرسه.

ر = p ٲ = t س = c ا - ئا = a

ساتتار = Саттар (имя муж.)

татаар = татарин تاراس = Тарас ئار = вотяк (нац.)

ساتتار - татаар. تاراس - ئار.

Выводы.

1. Татарские слова пишутся справа налево (наоборот русским).

2. С правой стороны все буквы пишутся слитно. С левой же стороны слитно пишутся только те буквы, которые оканчиваются по линии письма; например, буквы $\text{с} = \text{с}$, $\text{т} = \text{т}$. А если буква конечной своей частью спускается ниже или поднимается выше основной линии письма, то она с левой стороны (с последующей буквой) не соединяется; например, $\text{р} = \text{р}$, $\text{а} = \text{а}$.

3. Все гласные татарского алфавита (6) в начале слова имеют перед собой прямой угол с косою четверкой над ним (ٲ), которая называется äмзой; например, $\text{ئار} = \text{вотяк}$; $\text{ئاس} = \text{повесь}$; $\text{ئاس} = \text{лошадь}$ и т. п.

Написать татарскими буквами и прочесть:

Ат. Сат. Тас. Сара. Рас. Ас. Асат. Тар.

2 نچۇ دهرسه.

ل = л ب = б ز = з د = д ن = н

ئاربا = телега. ئورال = Урал. تاتارستان = Татария.

تاتارلار تاتارستاندا. تاراس ئورالدا. ساتتار بازاردا.

ساتتار ئاربادا. ئاربا بازاردا. ئاربالار بازاردا.

تاتار - تاتارلار. ئاربا - ئاربالار. بازار - بازارلار.

В ы в о д ы .

1. Для образования множественного числа к словам твердого произношения прибавляется приставка *) لار = лар (см. урок 3-й); например, تاتار = татарин, تاتارلار = татары; ئاربا = телега, ئاربالار = телеги; بازار = базар, بازارلار = базары и т. п.

2. При ответе на вопросы где? на чем? в чем? на ком? в ком? у кого? (в смысле „где“), когда? к словам твердого произношения (см. урок 3-й) прибавляется падежная приставка دا = да; например, تاتارستاندا = в Татарии; ئورالدا = на Урале; ئاربا تاراسدا = телега у Тараса; تاراس بازاردا = Тарас на базаре и т. п.

Эта форма слова называется местным падежом, местный падеж по значению своему соответствует русскому:

1) предложному с предлогами „в“ и „на“; например: на базаре = بازاردا в телеге = ئاربادا.

2) родительному с предлогом „у“; например; книга у меня = كىتاب مېندە (Подроб. см. в §19 Прак. Грам.)

Упражнение: образуйте множественное число:

ئار — ؟ روس — ؟ تاتار — ؟ لا — ؟

Чистая именная основа и основы склоняемых глагольных форм без всяких приставок склонения отвечают прежде всего на вопросы: *кто* и *что* и употребляются в качестве подлежащего, соответствуя собой форме именительного падежа русского, арабского и др. языков. В татарском языке особой формы именительного падежа не имеется.

3 نچۇ دەرس .

م = М ك = К ق = К ه = Н ا = А

روس = русский.

توگلا = не.

ئە = союз „а“

قازان = Казань.

كوب = много.

مەكتەپ = школа.

ئالابوغا = Елабуга (город).

سامات = муж. имя.

*) Приставка множественного числа не ставится при именах, имеющих в качестве определения числительные количественные, обозначающие множество, и при именах, обозначающих не один, а несколько однородных предметов, которые принимаются за нечто единое целое. Например, ئۈچ كىشى — три человека; بېش پۇت ئارش — пять пудов ржи.

ساتتار روس توگل, تاتار. تاراس تاتار توگل, روس.
 قازاندا روسلار كوب, تاتارلار كوب توگل. ساتتار قازاندا
 مه كتهده. قازاندا مه كتهده كوب. مه كتهده روسلار
 كوب, تاتارلار كوب توگل. ئالابوعا تاتارستاندا. سامات
 ئالابوعادا.

В ы в о д ы:

1. Твердость и мягкость татарских слов зависит от присутствия в них одного (конечно, может быть и более) из 6 звуков, из которых 3 имеет твердое произношение, а 3—мягкое. Они суть:

твердые.	}	$a = \text{ä} - \text{a}$ $\ddot{k} = \text{q}$ $\bar{r} = \text{r}$	мягкие.	}	$e - \text{e} = \text{ä}$ $\zeta = \text{k}$ $\xi = \text{r}$
----------	---	--	---------	---	---

Например:

تارتا = тянет سالام = солома قول = рука ئاعار = потечет
 تهرته = оглобли سهلهه = привет كول = озеро نه گهر = если

Если в твердом слове не имеется ни одной из перечисленных твердых букв (ا ق ä), то для обозначения твердости слова перед ним ставится знак твердости в виде косостоящей палочки , ; напр., قول = он; بو = это; سول = левый; سو = вода и т. п..

2. Отрицание توگل буквально заменяет русское отрицание „не“ и употребляется отрицанием при всех словах, кроме глаголов. Оно ставится после того слова, к которому относится, и пишется всегда отдельно; например, تاتار توگل = не татарин, تاتارلار توگل = не татары; كوب توگل = немного; روس توگل = не русский и т. п.

3. Вместо приставки لار (смот. урок 2-й) к словам мягкого произношения прибавляется приставка لهر; например: مه كتهد = школа, مه كتهدلهر = школы.

4. Вместо приставки دا (см. урок 2-й) к словам мягкого произношения прибавляется приставка ده; например: مه كتهدده = в школе.

Примечание: Падежные приставки, как например местного падежа ده — одинаковы для единственного и множественного числа.

Образцы устного и письменного упражнения:

- (1) باللا مهكتهدده توگل. بالالار مهكتهدده توگل.
 — ئورام — — — ئورام — — —
 (2) باللا ئورامدا توگل، مهكتهدده.
 تاراس قازان — ، ئالابوعا — .

4 نچۇ دەرس.

и = ئى - я = Ш = ш = Ч = چ = Ф = ф

مىن = я	شاكىر = муж имя.
سىن = ты	باقچا = сад
ئول = он-а-о	چه چه = цветок
فابرىك = фабрика	ماتور = красивый-ая-ое
ئارچا = Арк	بوچقا = ранец (сумка)
ئاقچا = деньги	كىتاب = книга

مىن قازاندا فابرىكدە. سىن فابرىكدە توگل. شەرەف
 قازاندا توگل. ئول ئارچادا. ئارچادا فابرىكلەر كۆبتوگل.
 مىندە ئاقچا كۆب. سىندە ئاقچا كۆبتوگل. شاكىر باقچادا.
 باقچادا چه چه كلەر كۆب. چه چه كلەر ماتور. كىتاب بوچقادا.
 بوچقادا كىتابلار كۆب توگل.

كىتاب مىندە. كارنداش سىندە. بوچقا شاكىردە. كىتاب دا، كارنداش دا، بوچقادا
 مىندە. مىندە، سىندە، شاكىردە فابرىكدە توگل. مىندە باقچادا. سىندە باقچادا.
 شەرەف دە باقچادا. مىندە، سىندە، شەرەف دە باقچادا

Приставка да — является не только надежной (см. 2-й урок), но употребляется и в смысле союза „и“, „да“, „тоже“. В этом случае она, во-первых, не принимает на себя ударения, а во-вторых, пишется отдельно от того слова, после которого стоит; например: مىن دە، سىن دە، شەرەف دە فابرىكدە = и я, и ты, и Шараф на фабрике.

مىن دە فابرىكدە، سىن دە فابرىكدە = я на фабрике. Ты тоже на фабрике.

Образцы для устного и письменного упражнения:

مىن مەكتەبىدە. سىن مەكتەبىدە. ئۇل مەكتەبىدە.	}	1
تاراس — ساتتار — شەرەف —		
مىن دە مەكتەبىدە سىن دە، مەكتەبىدە، ئۇل دا مەكتەبىدە	}	2
تاراس، — ساتتار —، شەرەف		
مىزدە، سىن دە ئۇل دا مەكتەبىدە.	}	3
تاراس — ساتتار — شەرەف		

В выражении **ماتور** слово **چە** является сказуемы (а не определением), поэтому оно стоит после слова **چە** и в конце предложения. Сказуемое, выраженное каким — нибудь именем (существительным, прилагательным, числительным) с подлежащим в числе не согласуется; например, **ماتور چە** **فابريكە كوپ** и т. п.

5 نچۇ دەرس.

پ = П د = Х ژ = Ж ۋ = В

حۋا = письмо

ئاپا = ст. сестра (тетя)

پوتا = кушак

بېل = поясница

لاپاس = навес

ابو = это-а-этот

حۋا ئاپادا. حۋا بوقچادا. ئاپا باقچادا. ۋاگون پارکادا.

ئىۋان لاپاسدا. ئاپا پيرمده.

بو كىتاب توگل، ژورنال. بو ژورنال ماتور. ژورنال

مىندە

پوتا بىلدە. چە چە كلەر مىژادا. ۋاسىلى پاراھوتدا. پا-

راھود نىژنىدە.

Образцы устного и письменного упражнения.

1. مین قازاندا توگل. تاراس قازاندا توگل. شهره قازاندا توگل.
 2. مینده قازاندا توگل. تاراسدا قازاندا توگل. شهرهده قازاندا توگل.
 3. مینده، تاراسدا، شهرهده قازاندا توگل.
- 1
. 2
. 3

6چۇ دەرس.

ك = н ئ = ы - й

پهكك = пероч. ножик
 پچاق = нож
 چه نچكك = вилка
 سه نهك = вилы
 تيمر = железо
 باقر = медь
 ترما = грабли
 چالعد = коса
 ائندر = гумно

ئاتا = отец
 دهفتهر = тетрадь
 مینم = мой-я-е-и
 قول = рука
 سینک = твой-я-е-и
 قر = поле
 ئت = собака
 ئرعاق = ключек
 ئانک = его-ее

بو - پهكك، پچاق توگل. بو - چه نچكك توگل، سه نهك.
 بو - تيمر توگل، باقر. مینده ترما، سینده چالعد. مین
 ئندر، سین قردا. کیتاب ئشکافدا. ئت لاپاسدا. ئرعاق
 ئاربادا.

شاگیر قازاندا، ئه ئانک ئاتاسد قازاندا توگل. بو ئانک
 دهفتهرد توگل: ئانک کارانداشد مینم قولدا (قولمدا).
 سینک کیتابلار (کیتابلارک) ئشکافدا. سینک کیتاب
 (کیتابک) مینم بوقچادا (بوقچامدا). مینم بوقچا
 (بوقچام) سینده.

В ы в о д ы.

1. Буква ﺯ = в первом слове слова никогда не пишется. Поэтому в начале слова, начинающегося с этой буквы, остается только ﺎﻣﺰﺍ (ﺯ); например, слово „собака“ надо бы писать ﺯﺯﺯ а на основании этого правила пишется ﺗ . А в остальных слогах слова буква ﺯ пишется в том случае, если она является конечной буквой слога а в закрытых слогах (между, двумя согласными в одном слове) не пишется; например: ﺟﺎﻟﻤﺰ ﭘﻪﻛﻜﺰ ﭘﻪﻛﻜﺰﺳﺰ = его ножик, ﺟﺎﻟﻤﺰﺳﺰ = его коса; ﺑﺎﻗﺮ (надо бы писать ﺑﺎﻗﺘﺮ), ﻗﺮ (надо бы писать ﻗﺘﺮ).

2. Притяжательные местоимения единст. числа (см. урок 7) мой, твой, его-ее образуются от личных местоимений при помощи следующих приставок:

1. Мой-я-е-и = ﻣﯩﻨﻢ = ﻢ + ﻣﯩﻨ
2. Твой-я-е-и = ﺳﯩﻨﯩﯔ = ﻧ + ﺳﯩﻨ
3. Его — ее = ﺋﺎﻧﯩﯔ — ﺋﻮﻟ

3. Существительные, имеющие перед собой притяжательные местоимения мой-я-е-и = ﻣﯩﻨﻢ , твой-я-е-и = ﺳﯩﻨﯩﯔ , его-ее = ﺋﺎﻧﯩﯔ , принимают личные притяжательные приставки, которые обязательны только для 3-го лица, а для 1-го и 2-го лица не обязательны. Они суть следующие:

- 1) для 1-го лица — ﻢ
- 2) для 2-го лица — ﻧ
- 3) для 3-го лица — ﺯ или ﺳﺰ

Примечание: существительные, оканчивающиеся на согласную букву принимают (в 3-ем лице) приставку „ ﺯ “, а оканчивающиеся на гласную букву — ﺳﺰ .

Примеры для 1-го и 2-го лица:

можно и так	можно и так
Моя книга = ﻣﯩﻨﻢ ﻛﯩﺘﺎﭖ	Моя книга = ﻣﯩﻨﻢ ﻛﯩﺘﺎﭖﻢ
Твоя книга = ﺳﯩﻨﯩﯔ ﻛﯩﺘﺎﭖ	Твоя книга = ﺳﯩﻨﯩﯔ ﻛﯩﺘﺎﭖﯩﯔ
Мои книги = ﻣﯩﻨﻢ ﻛﯩﺘﺎﭘﻼﺭ	Мои книги = ﻣﯩﻨﻢ ﻛﯩﺘﺎﭘﻼﺭﻢ
Твои книги = ﺳﯩﻨﯩﯔ ﻛﯩﺘﺎﭘﻼﺭ	Твои книги = ﺳﯩﻨﯩﯔ ﻛﯩﺘﺎﭘﻼﺭﯩﯔ

Примеры для 3-го лица:

с согласным окончанием
Его-ее книга = ئانگ کیتاب
Его-ее книги = ئانگ کیتابلار

с гласным окончанием
Его-ее коса = ئانگ چالمنس
Так как приставка мн.
числе

لار — لەر — оканчивается на согласную ر, то мн. чис. существительных принимает всегда приставку 3

4. Если вместо притяжательного местоимения 3-го лица ئانگ = его - ее употребляется название самого предмета, то это существительное ставится в притяжательном (родительном) падеже полной и неполной формы, а следующее за ним существительное принимает личную притяжательную приставку 3-го лица ن или س; например: تاراسنگ کیتاب = книга Тараса; تاراسنگ چالمنس = коса Тараса и т. п.

تاراس کیتاب = книга Тараса; تاراس چالمنس = коса Тараса (в последних примерах слово تاراس стоит в притяжательном падеже неполной формы, т. е. в именительном падеже).

Образцы письменного и устного упражнения:

(3)	(3)	(1)
ئانگ ئاتاسنڭ بار.	سینگ ئاتاک بار.	مینم ئاتام بار.
. — ئاپا — .	. — ئاپا — .	. — ئاپا — .
. — ئاربا — .	. — ئاربا — .	. — ئاربا — .
ئانگ دهفتهرنڭ بار.	سینگ دهفتهرگ بار.	مینم دهفتهرم بار.
. — کیتاب — .	. — کیتاب — .	. — کیتاب — .
. — کارنداش — .	. — کارنداش — .	. — کارنداش — .
ئانگ دا ئاتاسنڭ بار.	سینگ ده ئاتاک بار.	مینم ده ئاتام بار.
. — ئاپا — .	. — ئاپا — .	. — ئاپا — .
ئانگ دا ئاتاسنڭ بار.	سینگ ده.	مینم ده.
. — ئاپا — .	. — .	. — .
مینم ده. ئاتام بار.	سینگ ده.	ئانگ دا.
. — ئاپا — .	. — .	. — .
سینگ ده ئاتاک بار.	مینم ده.	ئانگ دا.
. — ئاپا — .	. — .	. — .

7 نچد دهرسه.

و — ئۇ = Ө — Ө

بىزنگە = наш-а-е-и
 سىزنگە = ваш-а-е-и
 ئالارنگە = их
 بىر = один-а-о
 ئىككە = два
 بار = есть, имеется
 ئۈچ = три
 دۈرت = четыре
 بېشى = пять
 سىنىف = класс
 قارا = чёрный
 تاقта = доска
 ئىشىك = дверь

تەرەزە = окно
 ئورنداق = стул
 كۆزگە = зеркало
 ئۆستەل = стол
 ئۆي = дом
 بولمە = комната
 كەنەفىي = диван
 كىشى = человек
 بۇرن = нос
 قۇلاق = ухо
 كوز = глаз
 باش = голова
 ئىرن = губа

بىزنگە سىنىف

بىزنگە سىنىفدا بىر قارا تاقта، ئىككە ئىشىك، ئۈچ لامپە،
 دۈرت تەرەزە، بېشى ئورنداق، بىر كۆزگە، بىر ئىشكاف، ئىككە
 ئۆستەل بار. *)

سىزنگە ئۆيىدە ئۈچ بولمە، بىر كەنەفىي، ئىككە كۆزگە، دۈرت
 ئۆستەل، بېشى تەرەزە، ئىككە ئىشىك بار.
 ئالارنگە كۆزگەسىدە - ئىككە، ئۆستەلدە - ئۈچ.
 كىشىدە بىر باش، بىر بۇرن، ئىككە قۇلاق، ئىككە كوز، ئىككە
 ئىرن بار.

*) Сказуемое, выраженное прилагательными бар — есть, يوق — нет, не согласуется с подлежащим в числе: например, كۆزگەلەردە يوق، ئالارنگە ئۆستەللەردە بار.

В ы в о д ы.

1. Буква z пишется только в первом слоге слова, а в остальных открытых слогах слова вместо нее пишется z . В закрытых же слогах (между двумя согласными в слоге) она совсем не пишется; например, слово „нос“ надо бы писать بۇرۇن а пишется بۇرۇن ; слово „зеркало“ надо бы писать كۆزگۈ а пишется كۆزگە

2. Притяжательные местоимения множественного числа (см. 9 урок) образуются от личных местоимений мн. числа при помощи следующих приставок:

1. Наш-а е-и =	$\text{بىز} + \text{ئىگە} = \text{بىزىگە}$
2. Ваш-а е-и =	$\text{سېز} + \text{ئىگە} = \text{سېزىگە}$
3. Их =	$\text{ئۇلار} + \text{ئىگە} = \text{ئۇلارىگە}$

3. Существительные, имеющие перед собою притяжательные местоимения наш-а-е-и = بىزىگە , ваш-а-е-и = سېزىگە , их = ئۇلارىگە принимают личные притяжательные приставки, которые обязательны только для 3-го лица, а для 1-го и 2-го лица не обязательны.

Они суть следующие:

- 1) для 1-го лица — بىز если слово оканчив. на гласный звук.
— ئىز — если слово оканчивает. на соглас. звук.
- 2) для 2-го лица — سېز — если слово оканч. на гласный звук.
— ئىز — если слово оканчив. на соглас. звук.
- 3) для 3-го лица — ئى или ئىگە .

Примеры для 1-го и 2-го лица:

можно и так	можно и так
Наша книга = بىزىگە كىتاب	Наша книга = بىزىگە كىتابىمىز
Наши книги = بىزىگە كىتابلار	Наши книги = $\text{بىزىگە كىتابلارىمىز}$
Наша телега = بىزىگە ئارىيا	Наша телега = بىزىگە ئارىيامىز
Наши телеги = بىزىگە ئارىيالار	Наши телеги = $\text{بىزىگە ئارىيالارىمىز}$

Примеры для 3-го лица:

с согласным окончанием	с гласным окончанием
Их книга = ئۇلارىگە كىتاب	Их телега = ئۇلارىگە ئارىياسى
или Их книга = ئۇلار كىتابى	или Их телега = ئۇلار ئارىياسى

Примечание: подробности о приставках ئى и ئىگە можно найти в примечании к 3-му пункту и в 4-м пункте 6-го урока,

Образцы для устного и письменного упражнения

- (1) بىزنىڭ بىر كۆزىڭىز بار. سىزنىڭ بىر كۆزىڭىز بار. ئالارنىڭ بىر كۆزىڭىز بار.
 — بولمە — . — بولمە — . — بولمە — .
- (2) بىزنىڭ ئىككى ئۆستەلىڭىز بار. سىزنىڭ ئىككى ئۆستەلىڭىز بار. ئالارنىڭ ئىككى ئۆستەلىڭىز بار.
 — ئىشكاف — . — ئىشكاف — . — ئىشكاف — .
- (3) بىزنىڭ دە ئىككى ئۆستەلىڭىز بار. سىزنىڭ دە ئىككى ئۆستەلىڭىز بار. ئالارنىڭ دە ئىككى ئۆستەلىڭىز بار.
 — ئىشكاف — . — ئىشكاف — . — ئىشكاف — .
- (4) بىزنىڭ دە، سىزنىڭ دە، ئالارنىڭ دە ئىككى ئۆستەلىڭىز بار.
 . — ئىشكاف — . — ئىشكاف — .
- (5) مېنىم بىر ئۆستەلىم بار سىزنىڭ بىر ئۆستەلىڭىز بار. ئاندا ئۈچ ئۆستەلىڭىز بار.
 — ؟ دەفتەر — . — ؟ دەفتەر — . — ؟ دەفتەر — .

8 نىچى دەرس.

تل = язык	ئويلا = думай	تۇت = держи
ئاۋاز = рот	سۆيلى = говори	ئېشىت = слышь
ئايلاق = нога	كور = видь	ئىسنە = нюхай
قول = рука	ئاشا = ешь	يۇرۇ = ходи, гуляй
بلەن = служебное слово "с".		

كىشى.

كىشى باش بلەن، ئويلى، تل بلەن سۆيلى، كوز بلەن
 كورە. ئاۋاز بلەن ئاشى، قوللاق بلەن ئېشىتتە، بۇرۇن بلەن
 ئىسنە، ئايلاق بلەن يۇرى، قول بلەن تۇتا.

Выводы.

1. Гласные и -ئو- و -ئى- ئى- перед гласными и после них переходят в неслоговые (в краткие). При этом эти буквы в начале слова пишутся без әмзи (ئى); например: واق (yāk) = мелкий; تاو (taū) = гора; ئاي (ay) = луна; ياق (yāk) = сторона; سۆيلى (sōyli) = говорит.

2. Служебное слово (послелог) بلەن вместе с существительным в именительном падеже и вместе с личными местоимениями 1-го, 2-го лица ед. и мн. числа и 3-го лица ед. числа в притяжательном (родительном) падеже по значению своему со-

ответствует русскому творительному падежу с предлогом „с“ или без него (на вопросы кем, чем, с кем, с чем); например *باش بلهذ، ئويلاي* = головой думает; *تاراس سامات بلهذ يوزي* Тарас гуляет с Саматом.

3) Корнем и основой глагола в татарском языке является повелительное наклонение 2-го лица ед. числа.

Для образования глаголов 3-го лица единст. числа настоящего времени к корню или основе прибавляется личная приставка *ا* или *ه*, если корень оканчивается на согласную букву; например: *تۇت = держи, تۇتتا = держит. كور = видь (пов. накл. от „видеть“), كوره = видит.* Если же корень или основа глагола оканчивается на гласную букву, то для образования 3-го лица ед. числа наст. времени эта гласная отбрасывается, и вместо нее прибавляется *ه*; например: *ئاشا = ешь, ئاشيه = он ест; يوز = ходи, يوزيه = ходит.*

4. Слова в предложениях в татарском языке вообще располагаются так: сначала ставится подлежащее, а глагол или сказуемое вообще ставится в конце. Все же дополнительные слова (т. е. определяющие и дополняющие слова) ставятся перед управляющими словами.

5) Сказуемым могут быть все имена, все чистые глагольные формы, а также спрягаемые и оклоняемые причастия, отглагольные имена и спрягаемые деепричастия. При отрицательном обороте после имен (сказуемых) ставится слово *توگل*; например, *ميدن يالقاو توگل* — я неленив.

Образцы для устного и письменного упражнения:

..... (1) *ياز - ئول يازا. كيل - . بير -*

..... (2) *ئشله - ئول ئشليه، ئوقه - ياسا - . تاشلا - .*

..... (3) *تاراس سؤيلي. ساتتار سؤيلي.*

..... (4) *تاراس دا سؤيلي، ساتتاردا سؤيلي.*

..... (5) *تاراس دا، ساتتاردا سؤيلي.*

..... (6) *كشذ كوره. ئات كوره.*

..... (7) *كشذ ده كوره، ئات دا كوره.*

9 نچڭ دهرس.

ه = h ج = ДЖ

هر = каждый
 ئاتنا = неделя
 چيدڭ = семь
 تەولك = сутки
 كۆن = день
 هم = и
 تۆن = ночь

جهي = лето
 هاوا = воздух
 يلدڭ = теплый
 جهي كۆندڭ = летом
 ئۇزۇن = длинный,
 долгий
 بول = будь

چيلهك = ягода
 جيمش = фрукт, плод
 بيك = очень
 ئوس = расти
 قسقا = короткий
 ئاي = месяц

هر ئاتنادا چيدڭ تەولك. هر تەولكدە بر كۆن هم بر تۆن.
 جهي كۆندڭ كۆن, ئۇزۇن بولسا, تۆن قسقا بولسا.
 جهي - ئۇچ ئاي. جهي كۆندڭ هاوا, يلدڭ بولسا, چيلهك هم
 جيمش كۆپ ئوسه.

В ы в о д ы.

1. Определительные слова в татарском языке всегда ставятся впереди своих определяемых и не согласуются с ними ни в падеже, ни в числе, т. е. остаются в своей начальной форме неизменно; например: هر ئاتنا = каждая неделя; هر ئاتنادا = в каждой неделе.

Определениями могут быть все категории имен, причастия и отглагольные имена, отвечающие на вопросы: *какой, чей, который, сколько*.

Определение также может стоять и в форме притяжательного (родительного) падежа на вопрос *чей*, или, реже, с приставками *چه дай - даи - ده* на вопрос *какой*; например, *بو ئۆيڭ تهرهزه سنڭ يوق. بو تاتارچا كيتاب.*

Образцы для устного и письменного упражнения:

- 1) بر كۆن, بر تۆن, بر تەولك بولسا.
 تۆن بلەن كۆن .
 دورت ئاتنا .
 چيدڭ تەولك .

(2) تەۋلەككە بىر كۆنە بىر تۇت بولسا.

ئاتنادا — تەۋلەك —

ئايدا — ئاتنا —

3 مېنەم ئېكەن قولىم ھەم ئېكەن كوزم بار.

— ؟ باش — ؟ بۇرن — .

(4) سېنگ ئېكەن قولىم ھەم ئېكەن كوزم بار.

— ؟ باش — ؟ بۇرن — .

(5) ئانگ ئېكەن قولىم ھەم ئېكەن كوزم بار.

— ؟ باش — ؟ بۇرن — .

(6) بىزىك ئېكەن قولىم ھەم ئېكەن كوزم بار.

— ؟ باش — ؟ بۇرن — .

(7) سىزىك ئېكەن قولىم ھەم ئېكەن كوزم بار.

— ؟ باش — ؟ بۇرن — .

(8) ئالارنىك ئېكەن قولىم ھەم ئېكەن كوزم بار.

— ؟ باش — ؟ بۇرن — .

جىدە تابقىر ئولچە، بىر تابقىر كېسە.

10 نچى دەرس.

عائىلە = семья

كەشە = человек

ئەتە = папа

ئەنە = мама

بابايە = дедушка

ئابى = ст. брат

ئاپا = ст. сестра

ئالتە = шесть

سىگىز = восемь

توعز = девять

ئون = десять

يگىرمە = двадцать

ئوتتوز = тридцать

قىرق = сорок

ئالتەمش = шестьдесят

يەش = год (возраст)

ئىورت = двор

ئىشلە = работай

ئۆي = дом

ئۆر = находишь —

живи

ئبولش = помогай

بىزىك عائىلە.

بىزىك عائىلەدە ئالتە كەشە: مېنە، ئەتە، ئەنە، بابايە،

ئابى ھەم ئاپا. مېنە، ئون جىدە يەشەدە. ئاپا، ئون توعز

یه شده. ئابیی یررد بریه شده. ئهذی، ئوتزسیگز یه شده.
 ئهتی قرق ئیکذ یه شده. بابایی ئالتمش ئوچ یه شده.
 ئهتی یورتدا ئشلی. ئهذی ئویده ئشلی. بابایی ئویده
 تورا. ئاپا ئهذیگه بولئشا، ئابیی ئهتیگه بولئشا.

В ы в о д ы.

1. Для образования числительных свыше 10-и сначала ставится название нужного десятка (сотни, тысячи), а потом единицы. При чем они пишутся всегда отдельно. Например, ئون = десять, جیدئ = семь, ئون جیدئ = семнадцать.

2. При ответе на вопросы: кому?, чему?, к кому?, к чему?, куда?, за чем? существительные принимают приставки:

а) عا — если слово твердого произношения и оканчивается на звонкий звук,

б) قا — если слово твердого произношения и оканчивается на глухой звук.

г) كه — если слово мягкого произношения и оканчивается на звонкий звук *).

д) كه — если слово мягкого произношения и оканчивается на глухой звук *).

П р и м е р ы:

مید ساتتارعا بولئشام

Я помогаю *Саттары*.

ئابی ئاتقا بارا

Брат за лошадью идет.

ئهتی قازانعا بارا.

Папа в Казань едет (идет).

ئاپا ئهذیگه بولئشا

Сестра матери помогает.

ئاپا جيله ككه بارا

Сестра за ягодами идет.

شهره ف مهكته بگه بارا

Шараф в школу идет.

Эта форма слова называется *направительным падежом* и по значению своему соответствует русскому:

1) дательному без предлога и с предлогом „к“; например: ئهذی = мать, ئهذیگه = матери или к матери;

2) винительному с предлогами „на“ и „в“; например: قازان = Казань, قازانعا = в Казань; مهكته ب = школа; مهكته بگه = в школу.

3) творительному с предлогом „за“ когда этот падеж выра-

*) Глухие звуки: پ, ت, چ, ح, س, ش, ف, ق, ك. Звонкие все остальные.

жаат обстоятельство цели; например: سو = вода, سوعا = за водой;
 گۆمبە = гриб (грибы), گۆمبەگە = за грибами.

Подробности смотреть в § 19 стр. 32 Практическ. Грамматика.

Образцы для устного и письменного упражнения:

(4) مارت بلەن ئاپرېلدە نېچە كۆن ؟	(1) يېلدا 365 تەۈلك.
سېنتەبر - ئۆكتەبىردە - ؟	مارتدا ؟ - .
ئىيۇن - ئىيۇلدا - ؟	سېنتەبىردە ؟ - .
(5) ئەنەي باقچاغا بارا.	يېلدا ؟ ئاي .
ئەتەي بازار - . - .	ئايىدا ؟ ئاتنا .
ئايى ئورمان - . - .	ئاتنادا ؟ تەۈلك .
سارا ئەنەيگە بولۇشقا .	(2) مېن 18 يەشە .
فاتىما ئەيى - . - .	سېن ؟ - .
ساتتار ئەتەي - . - .	ئول ؟ - .
تاراس ئالىكسەي - . - .	(3) مېنم بابام 65 يەشە .
(6) ئەتەي ئورمانغا ئىشكە بارا .	سېنگ - ؟ - .
ئايى فابرىكا - ئىش - . - .	ئانگ - ؟ - .
(7) زاجار قىرغا ئاتقا بارا .	بىزنگ - ؟ - .
تاراس زاجار - قوناق - . - .	سىزنگ - ؟ - .
	ئالارنگ - ؟ - .

ئابشماق: بىر چۆقدرا مگ چۆقر (ئويماق).

11 نچۇ دەرس.

ئىش = работа	كىت = уходи	بار = иди (туда)
ئوقۇ = учись (читай)	قايت = возвращайся	ئىزدۇ = уже
سەئەت = час (часы)	كىچ = вечер	يۇقلا = спи
تۇر = встань (вста- йив)	كىچ بلەن = вечером	شولاي ئىتەب = таким образом
ئاشا = ешь	كۇتبханە = библио- тека	ئوت = проходи
ئىچ = пей	ياكى = или	

مېنم ئىش كۆنم.

مېنم مەكتەپدە ئوقىم. ھەر كۆن جىددۇ سەئەتدە تۇرام.

سیگزده ئاشیم، ئچهم، نه توعزدا مهكته بکه کیتهم
 مهكته پده بیش سهههت ئوقیم، ئوندورت سهههتده ئویگه
 قایتام. کیچ بلهن کؤتبحانه گه یاکی کلوبقا بارام. یگرمر
 ئوچ سهههتده ئیندئ یوقلیم. شولای ئیتب، مینم ئش
 کؤنم ئوته.

В ы в о д ы:

1. Для образования глаголов 1-го лица ед. числа настоящего времени к глаголам 3-го лица ед. числа наст. времени прибавляется приставка «;» например, ئوقی = учится (читает), ئوقیم = учусь (читаю); تۇرا = встает, تۇرام = встаю.

Образцы для устного и письменного упражнения:

- 1) ئاتا — مین ئاتام. تارتا — ؟ ئارتا — ؟ تازارا — ؟ ساتا — ؟ ئاشاتا — ؟
تازارتا — ؟
- 2) ئشلی — مین ئشلیم. یاسی — ؟ تاشلی — ؟ ئوقی — ؟ ئاشی — ؟
- 3) تاراس مهكته پده ئوقی. مین ده مهكته پده ئوقیم.
تاراس فابریکه ئشلیه — — —
تاراس فابریکه بارا. مین ده فابریکه بارام.
سارا ئورمانعا چیله ککه بارا. مین ده ئورمان — چیله ک — بارام.
- 4) تاراسدا فابریکه بارا. مین ده فابریکه بارام.
سارا — ئورمان — چیله ک — . مین — ئورمان — چیله ک — .

12 نچد دهرسد.

ئیرته = утро (рано) ئیرته بلهن = утром.

سینگ ئش کؤنگ.

سین فابریکه ئشلیسگ. ئیرته بلهن سهههت ئالتددا
 تۇراسگ، جیدنده ئاشیسگ، ئچهسگ، نه سیگزده فابریکه
 کیتهسگ. فابریکه سهیگز سهههت ئشلیسگ. ئون ئالتد
 سهههتده فابریکهده ئویگه قایتاسگ. کیچ بلهن باقچاعا

ياكى تىياترغا باراسىڭ. شولاي ئىيتىپ، سىزىڭ دە ئىش كۆنىڭ
ئوتە.

В ы в о д ы:

1. Для образования глаголов 2-го лица ед. числа настоящего времени к глаголам 3-го лица ед. числа наст. времени прибавляется приставка *سىڭ*; например, *ئىشلىي* = работает, *سىڭ ئىشلىي* = работаешь; *ئەست* = ест, *سىڭ ئەست* = ешь; *ئىچە* = пьет, *سىڭ ئىچە* = пьешь.

2. При ответе на вопросы откуда?, от чего?, от кого?, из кого?, из чего?, с кого?, с чего? к существительным прибавляется приставка *دەن - دان*; например, *فابرىكە* = фабрика, *فابرىكدەن* = из фабрики; *ئۈستەل* = стол, *ئۈستەلدەن* = со стола; *قازان* = Казань, *قازاندان* = из Казани; *مىن* = я, *مىندەن* = от меня—с меня—из меня *ئۈچ* = три, *ئۈچدەن* = от трех (если числительное без существительного).

Эта форма слова называется *исходным падежом* и по значению своему соответствует русскому.

1) родительному с предлогами от, из, с, а также с предлогом „у“ в следующих случаях, как например, *مىن سىزدەن دەفتمەر ئالام*,
я у тебя беру тетрадь.

(Подробности см. в § 19 Практ. Грам.)

Образцы для устного и письменного упражнения:

(1) كورە — سىز كورەسىڭ. تۇتتا — ئاشىي — سۆيلىي — بارا — ئوقىي — ؟

ئىسىني — ئويلىي — ؟ يۇري — ؟

(2) ساتتار كوز بلەن كورە. مىن دە كوز بلەن كورەم. سىز دە كوز بلەن كورەسىڭ

— قول — تۇتتا. — قول — — — قول — — —

(3) ساتتاردا كوز بلەن كورە. مىن دە كوز بلەن كورەمە سىز دە كوز بلەن كورەسىڭ

— قول — تۇتتا. — قول — — — قول — — —

(4) تاراس تە بلەن سۆيلىي. مىن تە بلەن سۆيلىيم. سىز تە بلەن سۆيلىيسىڭ.

— ئاۋز — ئاشىي. — ئاۋز — — — ئاۋز — — —

(5) شەرەف فابرىكدەن قايتا. مىن فابرىكدەن قايتام. سىز فابرىكدەن قايتاسىڭ.

13 نچڻڊ ده رسي.

بهيرهه = праздник (праздничный).

تورما = не живи (не находишься).

ئورام = улица.

چق = выходи.

ئشله مه = не работай.

بارما = не иди (туда).

باشقار = исполняй.

بهيرهه كوڻ.

ئاتنادا بير كوڻ بهيرهه بولما. بهيرهه ده ته تي ئشكه
 بارمي، ئويده تورما. ئه نيه ده ئشكه بارمي. ئول يو رتداعڊ
 ئشلهرنڊ باشقارا. بابا يدا ئويده، تورمي، ئوراما چعا.
 مين بهيرهه ده مه كته بكه بارمي مه. سين فابريكه
 بارميسگ. بهيرهه ده مين ده ئشله مي مه، سين ده
 ئشله مي سگ.

1. Если звуки *э* и *з* при изменении слова окажутся между двумя гласными, то *э* переходит в *а*, а *з* — в *ж*; например: ئاياع —нога, ئاياع — его нога; ئيشك —дверь, ئيشكڻ —его дверь.

2. Для образования отрицательной основы глаголов к положительной основе прибавляется приставка *ما* или *مه*; например, بار —иди, بارما —не иди; ئشله —работай, ئشله مه —не работай.

Так как отрицательная основа всегда оканчивается на гласную, то образование 3-го лица ед. числа наст. времени, а из последнего и образование остальных лиц, бывает одинаково с образованием 3-го лица ед. числа наст. времени глаголов положительной формы, оканчивающихся на гласные; например, ئشله —работай, ئشليه —работает; ئشله مه —не работай, ئشله مه مي —не работает; ئاشا —ешь, ئاشاي —ест; ئاشاما —не ешь, ئاشامي —не ест и т. д.

3. Для образования винительного падежа имен к основе прибавляется приставка *ڻ* если предмет, подлежащий действию упоминается в строго определенном смысле. А если предмет, подлежащий действию, упоминается в общем строго неопреде-

ленном смысле, то винительный падеж употребляется без приставки *ن*, т. е. в именительном падеже; например: *ئەندى يۇرتىداغۇ ئىشلەردى باشقارا.* =мама исполняет домашние (а не другие) работы *ئەندى ئىشلەر باشقارا* —мама исполняет работы (вообще). Подроб. см. в § 19 **Практ. Грам.**

4. Через прибавление к местному падежу имен существительных приставки *ع* или *ك* образуется имя прилагательное, которое по значению своему соответствует русскому выражению „находящийся там-то“; например, *يۇرتدا* =на дворе; *يۇرتىداغۇ* =находящийся на дворе; *ئۆيدە* =в доме; *ئۆيدەك* =находящийся в доме.

5. В татарском языке особых приставок для образования относительных прилагательных не имеется, а вместо них в таком же значении употребляется существительное, которое ставится впереди определяемого слова; например *بەيرەم* =праздник, *بەيرەم كۈنى* =праздничный день; *ئاعاچ* =дерево; *ئاعاچ سەنەك* =деревянные вилы.

Образцы для устного и письменного упражнения:

- (1) *كىل — كىلمە . سۆيلى — كىت — ئېسىنە — ئىشلە ؟*
 (1) *بار — بارما . ئاشا — ئوقۇ — چۈ — تۇت — ؟*
تاراس فابرىككە بارما . مەكتەپكە بارمى . مېن فابرىككە بارما . مەكتەپكە بارمىم .
سېن دە فابرىككە باراسك ، مەكتەپكە بارمىسك .
تاراس ئالارغا كىلە ، سزگە كىل — . ئالار — كىلە — ، سز — . ئالار
سز — كىلە ، بىز — .
 (4) *ساتتار باقچاغا چما ، ئورامغا چقمى .*
مېن — — ؟
سېن — — ؟

14 نچۇ دەرس .

<i>شەھەر</i> = город	<i>ياسа</i> = делай	<i>كۆرەش</i> = борьба
<i>ئىشچۇ</i> = рабочий	<i>ئوقۇما</i> = не учись (не читай)	<i>چاقىر</i> = зови
<i>تۇرلۇ</i> = разный (разные)	<i>ئوقۇتۇچۇ</i> = учитель, учащий	<i>قوي</i> = ставь
<i>اجييدۇش</i> = собрание	<i>قارشۇ</i> = против	
<i>ئاندا</i> = там		

- 1) О послелого „چاقلى“ смотри стр. 41 Практической грамматики.
- 2) О вспомогательном глаголе „ئيدى“ см. там же в § 58 пункт 1-й.
- 3) О винительном падеже притяжательных существительных как „جىرن“ и „ئورمانن“ см. там же в § 20 стр. 37.
- 4) О словообразовательной приставке „لى“ см. там же § 26 стр. 47.
- 5) Об образовании причастия прошедшего времени, как „قالعان“, см. там же в § 55 пункт Б.
- 6) Об образовании числительных разделительных, как „ئىكئشهر“ см. там же в § 40.
- 7) Колич. числительные с приставкой سى употребляются в значении „столько-то из них“, а порядковые — „такой-то из них“; напр. برسى — один из них, بىرنچىسى — первый из них.

Устные и письменные упражнения:

- 1) Рассказать устно данную статью, заменив 1-ое лицо 3-м лицом множ. числа.
- 2) Изложить ее письменно, заменив 1-ое лицо 3-м лицом множ. числа.

تابشماق: ئاعاچ توگل — يافراقلى، تون توگل — تگلگەن (كىتاب).
ئىكئسى تۇرا، ئىكئسى ياتا، بىشنچئسى يۇرتتە، ئالتنچئسى يۇرى،
جىكئنچئسى يىراى. (ئىشاك).

Примечание: Часть сложного сказуемого, выраженная чистым глаголом не согласуется с подлежащим ни в падеже, ни в лице; вторая же часть выраженная вспомогательным глаголом, с ним согласуется; например
مىز ئاشى ئىدىگىز. = мы шли. بىز كىلە ئىدىك = вы кушали.

ئاشخانا — кухня	شورلك — полка	يامىيلاق — полоска- тельница
ئەززلە — готовь	چىنايلاق — чашка	قاشق — ложка
چولمەك — горшок	كىلى — ступа	باشقا — кроме
بەرەنگى — картофель	سۇت — молоко	تاعن — еще
شورپا — суп	ساوت — посуда	كىسمەك — кадка
ئىت — мясо	تۇز — соль	كر — белье
پىشر — вари	بۇرچ — перец	لەگەن — лохань
تاباق — большая чашка	ئاعاچ — дерево (де- ревянный)	كىسەوئاعاچى — кочерга
قزدر — жарь	تاش — камень	قسقىچ — щипцы
تابا — сковорода	تيرەن — глубокий - ая - ое - ие	تاباغاچ — сковородник
بۇككەن — пирог	ساي — мелкий	ئەيىر — вещь
		كېك — как

شەھەردە برونچدۇ ماي.

برونچدۇ ماي - ئىشچىلەر بەيرەمى. برونچدۇ مايدا ئىشچىلەر ئىشكە بارمىلار. ئالار ئىرتە بلەن ئورامعا دىمانسترا-تسىيەگە چعالار. كىچ بلەن كلوبلاردا جىيىلىشلار بولار. ئاندا داكلادلار ياسىلار ھەم ئىشچىلەرنىڭ كاپىتالعا قارشى كۆرەشكە چاقىرالار.

برونچدۇ مايدا بىزدە مەكتەپدە ئوقۇمىيىز، ئوقۇتقۇچىلار بلەن دىمانستراتسىيەگە چىقىمىز. كىچ بلەن بىزنىڭ مەكتەپدە تۇرلىڭ داكلادلار ياسىلار ھەم ئىسپىكتاكلەر قويالار.

برونچدۇ مايدا سىزدە ئىشكە بارمىسىز، دىمانستراتسىيەگە چىقىمىز ھەم جىيىلىشلارعا باراسىز.

1. Для образования порядковых числительных в количественным прибавляется приставка *نچد* например, *بىز* = один, *برونچد* = первый.

2. Слово *قارشى* соответствует русскому слову „против“ и требует перед собой направительного (дательного) падежа; например, *كاپىتالعا قارشى* = против капитала (по-татарски значит „против капитала“).

3. Для образования глаголов множественного числа настоящего времени положительной и отрицательной формы к глаголам 3-го лица ед. числа настоящего времени прибавляется:

1. Для 1-го лица — *بىز*

2. Для 2-го лица — *سىز*

3. Для 3-го лица — *لار* или *لەر*

Примеры: а) *بارا* = идет, *بارا+بىز* = мы идем; *بارا+سىز* = вы идете; *بارا+لار* = они идут.

б) *بارمى* = не идет; *بارمى+بىز* = мы не идем;

بارمى+سىز = вы не идете; *بارمى+لار* = они не идут.

Образцы для устного и письменного упражнения:

1) *مىڭ برونچدۇ پارتادا ئوتتۇرام، سىڭ ئىككىنچى پارتادا ئوتتۇراسىڭ، ئۇل ئۈچىنچى پارتادا ئوتتۇرا.*

- تاراس ؟ -- . شەرەف ؟ -- . ساتتار ؟ -- .
 (2) بوگن بىز قىرغا بارايىز، ئورمانغا بارمىيىز. بوگن بىز ئوقىيىز، يازمىيىز.
 -- -- تاقىتا -- يازا .، دەفتەر -- يازمى -- . بوگن بىز مەكتەپدە بولما --
 ئۆيدە بولمى -- .
 (3) بوگن سىز قىرغا باراسىز، ئورمانغا بارمىسىز. بوگن سىز ئوقىسىز، يازمىسىز.
 -- -- تاقىتا -- يازا -- ، دەفتەر -- يازمى -- -- مەكتەپدە بولما -- ،
 ئۆيدە بولمى -- .
 (4) بوگن ئالار قىرغا بارالار، ئورمانغا بارمىلار. بوگن ئالار ئوقىلار يازمىلار.
 -- -- تاقىتا -- ، دەفتەر -- يازمى -- -- مەكتەپدە بولما -- ، ئۆيدە بولمى -- .

15 نىچى دەرس.

بوگن = сегодня.	مەچى = кошка.
بىك = очень.	مەچى بالالار = котята.
ماتور = красивый (прекрасный).	يات = лежи.
قۇياش = солнце.	شەكرى = ученик.
قىزىر = грей.	سۆڭ = после.
قۇش = птица.	ئورمان = лес.
سايра = пой.	بەيرەم ئىتى = праздник.
حوش = приятный.	تورندا = о, об (предлог).
ئىس = запах (благоухание).	قايبىر = некоторый.
تارات = распространяй.	يەشلەر = молодежь.
قۇرت = насекомое (пчела).	قوي = ставь.
بىزلە = жуужи.	كوكلىز = весело.

چو، *Вотарман*
 قو *котята*

ئاولدا بىرىنچى ماي.

بوگن كۆن بىك ماتور! قۇياش قىزدىرا. قۇشلار سايىرىلار.
 چەچەكلەر، حوش ئىسلەر تاراتالار. باقچادا قۇرتلار
 بىزلىلەر. مەچى بالالار قۇياشدا ياتالار. شەكرىلەر
 ئوقتتوچىلار بلەن دىمانستراتسىيەگە چىعالار. ئورام -
 لاردا يۇرىلەر. دىمانستراتسىيەدەن سۆڭ ئورمانغا

بارالار. ئاندا تۆرلۈك چەچەكلەر جىيالىار. كرەستىيە-
 نلەردە بوگن ئىشلەمىلەر. ئالاردا بىرنچە مايند بەيرەم
 ئىتەلەر. ئوقۇتۇچىلار ھەم پارتىيەلە ئىبىدەشلەر ئالارعا
 بىرنچە ماي تورندا داكلادلار ياسىلار. قاير ئاوللاردا
 يەشلەر ئىسپىكتاكلەر قويالار. شولاي ئىتب ئاولدادا
 بىرنچە ماي بىك كوگللە ئوتە.

1. Послелог *سۆك*, употребляется в значении русского пред-
 лога и наречия. Употребляясь в значении предлога требует
 перед собой исходного падежа по вопросам кого, чего, (откого,
 от чего)? А употребляясь в значении русского наречия не тре-
 бует никакого падежа; например: *ئالار دىمانستراتسىيەدە سۆك بارالار* =
 они идут после демонстрации; *ئالار سۆك بارالار* = они идут поздно.

2. В значении русского предложного падежа по вопросам
 о ком, о чем? употребляется татарский именительный падеж со
 словом *تورن*, в местном падеже с вставочным *ن* (подробности смотри
 в § 23 и примечании к 21-му §-у Прак. Грам.) = *تورندا*; напри-
 мер: *بىرنچە ماي تورندا* = о первом мае; *لېنين تورندا* = о Ленине.

Образцы для устного и письменного упражнения:

حەزر بى ئات تورندا ئوقىيىز، سىير تورندا ئوقىمىيىز.

(3) حەزر ئالاردا ئات تورندا ئوقىلار. سىير تورندا ئوقىمىلار.

(4) ئول مېنم تورمدا سۆيلى، سىنگ تورمدا سۆيلىمى.

(5) سافا بىنگ تورمىزدا يازا، سىنگ تورمىزدا يازمى.

مىن سىنگ تورمىزدا ئويلىمىم، ئالار تورندا ئويلىمىم.

16 نچە دەرس.

كىچە = вчера

ياز = пиши.

يازما = не пиши

يرلا = пой

يرлама = не пой

اشونگ بلەن = этим

ساباق = урок

بتە = кончайся

После 36-й страницы.

کيچه مهکته بده.

کيچه ميند مهکته بده برنچڻ دهرسده ئوقڻدم، يازمادم.
سيند يازدگ، ئوقڻمادگ. زاچار ئوقڻدد هم يازدد. کيچه
برنچڻ دهرسده ميند ده ئوقڻدم، زاچاردا ئوقڻدد، نه
سيند يازدگ.

ئیکنچڻ دهرسده بز ئوقڻمادقا، يازمادقا، يرلادقا.
سز يرلامادنعز، ئوقڻددنعز.

ئوچنچڻ دهرسده زاچار هم تاراس ئوقڻددلار هم
سؤيله ددلهر. شونگ بله ن کيچه بزنگ ساباق بتدد.

1. Для образования глаголов 3-го лица единств. числа прошедшего времени положительной и отрицательной формы к основе прибавляется приставка *د*; например: *ئوق* = читай, *ئوقدد* = он читал; *ئوقنما* = не читай, *ئوقنماد* = не читал.

2. Остальные лица как единственного, так и множественного числа образуются от 3-го лица ед. числа с прибавлением следующих приставок:

مەھکەتە
مەھکەتە

Ед. число	Мн. число
Для 1-го лица — م	ق или ك
Для 2-го лица — ك	عز или گز
Для 3-го лица —	لار или لهر

Примеры: ئوقۇدى = он читал; م + ئوقۇدى = я читал;
 ك + ئوقۇدى = ты читал; ق + ئوقۇدى = мы читали;
 لار + ئوقۇدى = вы читали; عز + ئوقۇدى = они читали.

Примечание: в глаголах 1-го и 2-го лица ед. числа и 1-го лица мн. числа после د пропускается буква ذ на основании правила, изложенного в § 1-м 6-го урока.

Образцы для устного и письменного упражнения:

1) كىچە ساڧا مەكتەپدە ئوقۇدى، يازمادى.

2) كىچە مېندە مەكتەپدە ئوقۇدىم، يازمادم.

3) كىچە سېندە مەكتەپدە ئوقۇدىڭ، يازمادىڭ.

4) كىچە بىز مەكتەپدە ئوقۇدۇق، يازمادۇق.

5) كىچە سىزدە مەكتەپدە ئوقۇدىڭىز، يازمادىڭىز.

6) كىچە ئالاردا مەكتەپدە ئوقۇدىلار، يازمادىلار.

17 نچۇ دەرس.

ئىرتەگە = завтра. قوناقتا = в гости.

Утром перест. ئىرتەگە.

ئىرتەگە بەيرەم. ئىشچىلەر ئىشكە بارماسلار. مېندە
 ئىشكە بارمام. سېندە ئىشكە بارماسىڭ. تاراسدا
 بارماس. شولاي ئىتتىبىزدە ئىشكە بارمايىز، سىزدە
 بارماسسىز.

مېندە كۆتۈبھانەگە باررم (باررمىن)، سېندە كلوبقا
 باررسىڭ. تاراس تىياتىرغا بارر.

بزكۆتبدانده كيتابلار هم ژورناللار ئوقرىز. سز
كلوبدا ئوينارسز هم يرلارسز. ئهتيلهر - ئهذيلهرده
ئشلهمهسلهر. ئالار قوناققا باررلار.

В ы в о д ы.

1) Для образования глаголов 3 л. един. числа будущего времени положительной формы к основе, оканчивающейся на одну из гласных $ا$ $ه$ $و$ и на одну из согласных $ر$ и $ل$ прибавляется приставка $ا$, а для образования 3 л. множ. числа к приставке 3-го л. ед. числа прибавляется $لهر$ или $لار$ смотря потому, какого произношения слово; напр. $ئوينار$ = играй; $ئوينار$ = он будет играть; $ئوينارلار$ = они будут играть. $ئشله$ = работай; $ئشله$ = он будет работать; $ئشلهلهر$ = они будут работать.

2) Остальные лица, как единственного, так и множественного числа, образуются от 3-го лица ед. числа с прибавлением следующих приставок:

Ед. число полож. формы	Множ. число полож. формы
Для 1-го лица — $م$ (или $مد$)	بز
Для 2-го лица — $س$	سز
Для 3-го лица — —	لهر или لار

3) Для образования глаголов 3-го лица ед. числа будущего времени отрицательной формы к отрицательной основе прибавляется $م$, а для образования 3-го лица множ. числа к окончанию 3-го л. ед. числа прибавляется $لار$ или $لهر$ напр. $ئوينامام$ = не играй; $ئوينامام$ = он не будет играть; $ئوينامالار$ = они не будут играть.

4) Остальные лица, как единственного, так и множ. числа образуются следующим образом:

Ед. число отр. формы	Множ. число отрицат. формы
Для 1-го лица к отрицат. основе прибавляется $م$	К отрицательной основе прибавляется بز
Для 2-го лица к приставке 3 л. ед. числа прибавляется $س$	К приставке 3-го лица ед. числа прибавляется سز

5) Подробности об образовании глаголов будущего времени как положительной, так и отрицательной формы надо смотреть в книге „Опыт краткой практической грамматики татарского языка“ в параграфе § 51.

Образцы для устного и письменного упражнения:

- (1) ئىپتەگە ، ئول مەكتەپكە كېلەر ، كلوبقا كېلمەس .
 -- ئورمان -- بار -- ، قر -- بار -- .
- (2) ئىپتەگە مېن مەكتەپكە كېلەر ، كلوبقا كېلمەس .
 -- ئورمان -- بار -- ، قر -- بار -- .
- (3) ئىپتەگە سېن مەكتەپكە كېلرسىڭ . كلوبقا كېلمەسسەڭ .
 -- ئورمان -- بار -- ، قر -- بار -- .
- (4) ئىپتەگە بىز مەكتەپكە كېلرېز ، كلوبقا كېلمەبىز .
 -- ئورمان -- بار -- ، قر -- بار -- .
- (5) ئىپتەگە سىز مەكتەپكە كېلرسىز ، كلوبقا كېلمەسسىز .
 -- ئورمان -- بار -- ، قر -- بار -- .
- (6) ئىپتەگە ئالار مەكتەپكە كېلرلەر ، كلوبقا كېلمەسلەر .
 -- ئورمان -- بار -- ، قر -- بار -- .

Когда не имеется сомнения в быточности события в будущем, то вместо будущего времени часто употребляется настоящее время; например, биз ئىپتەگە قازانما بارايىز = мы завтра едем в Казань.

يۇرت — двор	ئورتاسىدا — среди	بىيىك — высокий
ئۈچۈن — для	(в середине)	پاغانا — столб
كلەت — клеть	قۇيى — колодец	بركئىتىل — прикрепляйся
ئامبار — амбар	ئۈستىدە — над	يانىدا — около (при)
ساراي — сарай	بورا — сруб (срубил)	حەيوان — животные
قار بازى — погреб	چىلەك — ведро	ئىچرت — напиток
ئات ئابزارى — ко- нюшня	باو — веревка	ئولاق — колода
سىپىر ئابزارى — хлев	سېرتىمە — журавль	
كەك — как	(колодезный)	
قارالتى — строение	بەيلەن — будь при- вязан	

بىزنىڭ يۇرت (ئىشەك ئالدى)

بىزنىڭ يۇرتىدا بىر ئۆي ، كەت ، ئامبار ، ساراي ، قار بازى ، ئات ئابزارى ھەم سىپىر ئابزارى بار . يۇرتىمىزنىڭ ئورتاسىدا قۇيىمىزدا بار . قۇيىمىزنىڭ ئۈستىدە كىچىككەنە گىنە بوراسى ، بوراسى ئۈستىدە قاقچىدا بار . بىز قۇيىمىزدا ، سونى قۇيى چىلەك بىلەن ئالايۇ . قۇيى چىلەك گى يىب (باو) بىلەن سېرتىمە گە بەيلەنگەن ، سېرتىمە بىيىك پاغانانىڭ باشىدا بىر كىتلىگەن . قۇيى ياندا حەيوانلارنى ئىچرت ئۈچۈن ئولاقىدا بار .

1) Об образовании местного падежа имен с притяжательными приставками, как «ئورتاسندا», «ئۈستىدە», «يانىدا», и об их значении см. в 43 стр. Практической грамматики.

2) Об образовании направительного (дательного) падежа имен, как «باشىنا», см. там же в § 20 стр. 37.

3) О послелого «ئۈچۈن» см. там же в § 22 стр. 40.

Устные и письменные упражнения:

1) Рассказать эту статью с заменой 1-го лица 2-м.

2) Изложить письменно эту статью, заменив 1-ое лицо 2-м.

چاقلى — до	(موكلەمەك) — кананатить мхом	بويات — заставь красить
ئىسكى — ветхий	توبە — крыша (вершина)	توشەم — потолок
ئىدى — был-а-о	ياب — крой	توفراق — земля (мелкая)
ئالپاوت — помещик	قالعان — оставшийся	ئىدەن — пол
جىر — земля	ياسات — заставь сделать	قالن — толстый
ئورمان — лес	قابچاق — ставни — крышка	سايىاق — половица
شول — тот	قوى — ставь	جەيدىر — заставь стилать
بورەنە — бревно	بويواو — краска	يۇقى — сон
كيس — рубли		
پۇچماق — угол		
سال — строй		

بوزنىڭ ئۇى.

ريۋاليوتسىيەگە چاقلى بوزنىڭ ئۇى بىك ئىسكى ئىدى. ريۋاليوتسىيەدەن سۇڭ بوزنىڭ ئالوفا ئالپاوتنىڭ جىرن ھەم ئورمانن بىردىنلەر. بىز شول ئورماننان بورەنلەر كىسەك. شول بورەنلەردەن بىش پۇچماقلى ئۇى سالدىق. بورەنە ئارالارن موكلەدەك. توبەسن تاقنا بلەن يابىق. ئۇيىزنىڭ بىر ئىستىياسىنا ئىشەك تىشەك. قالعان ئۇچ ئىستىياسىنا ئىكشەر تەرەزە ياساتتىق؛ ھەر تەرەزەگە قابچاق قويدىق ھەم ئالارنى تۇرلى بويواو بلەن بوياتتىق. توشەمىنە توفراق سالدىق. ئىدەنن قالن سايىقلاردان جەيدەك. ئۇيىزنىڭ ئۇچ بولمەسى بار؛ بىرسى ئىش بولمەسى، ئىكىنچىسى - يۇفلاو بولمەسى، ئۈچىنچىسى - ئاشاو بولمەسى.

- 1) О послелого „چاقلى“ смотри стр. 41 Практической грамматики.
- 2) О вспомогательном глаголе „ئيدى“ см. там же в § 58 пункт 1-й.
- 3) О винительном падеже притяжательных существительных как „جىرن“ и „ئورمانن“ см. там же в § 20 стр. 37.
- 4) О словообразовательной приставке „لى“ см. там же § 26 стр. 47.
- 5) Об образовании причастия прошедшего времени, как „قالعان“, см. там же в § 55 пункт Б.
- 6) Об образовании числительных разделительных, как „ئىككئشهر“ см. там же в § 40.
- 7) Колич. числительные с приставкой سى употребляются в значении „столько-то из них“, а порядковые — „такой-то из них“; напр. برسى — один из них, برنچىسى — первый из них.

Устные и письменные упражнения:

- 1) Рассказать устно данную статью, заменив 1-ое лицо 3-м лицом множ. числа.
- 2) Изложить ее письменно, заменив 1-ое лицо 3-м лицом множ. числа.

تابشماق: ئاچ تو گل — يافراقلى، تون تو گل — تگلگەن (كىتاب).
ئىككىسى تۇرا، ئىككىسى ياتا، بيشنچىسى يۇرتتە، ئالتىنچىسى بۇرى،
جيدىنچىسى يىراى. (ئىشاك).

Примечание: Часть сложного сказуемого, выраженная чистым глаголом не согласуется с подлежащим ни в падеже, ни в лице; вторая же часть выраженная вспомогательным глаголом, с ним согласуется; например
مىز ئاشى ئىدىگىز = мы шли. بىز كېلە قىدك = вы кушали.

ئاشخانا — кухня	شورلك — полка	يامىياق — полоска- тельница
ئەززلە — готовь	چىناياق — чашка	قاشق — ложка
چولمەك — горшок	كىلىنى — ступа	باشقا — кроме
بەرەنگى — картофель	سۇت — молоко	تاعن — еще
شورپا — суп	ساوت — посуда	كيسمەك — кадка
ئىت — мясо	تۇز — соль	كر — белье
پشر — вари	بۇرچ — перец	لەگەن — лохань
تاباق — большая чашка	ئاچ — дерево (де- ревянный)	كيسەوئاچى — кочерга
قزدر — жарь	تاش — камень	قسقچ — щипцы
تابا — сковорода	تيرەن — глубокий - ая - ое - ие	تاباچ — сковородник
بۇككەن — пирог	ساي — мелкий	ئەيىر — вещь
		كېك — как

بىزنىڭ ئىندىر.

بىزنىڭ يەشلەپ باقچىبىز ئارتىدا، ئىندىر ئىز بار. ئىندىر تاباغى لاپاس ئىچىدە. لاپاسنىڭ ئۈستىدە يانلارنى دا سالام بىلەن يابلان. شوڭا كۈرە قىش كۈنى، ئىندىر تاباغىدا ئاشلىق سوققاندا قار كرمى، جەي كۈنى ياڭغىر ئۈتمى: ئىشلەرگە بىيگ رەھەت بولا.

كېيىنلەر ئىز لاپاس ئەيلەنەسۇنە سالنغانلار. ھەزىر بىزنىڭ بىر ئارش كېيەننى، بىر سۇلۇ ئىسكىرتى، بىر بوداي كېيەننى بار. بىز بۇلارنى ياز كۈنى سابان ئاشلىق چەچەر ئالدىندىن سوعارغا قالدردىق. كۈز كۈنى ئەتى بىلەن ئابى، ئول كېيەنلەرنىڭ ئۈستلەرنى ياڭغىر ئۈتمەسەن ھەم قۇشلار يۇلقۇماسەن ئۈچىن سالام بىلەن يابلانلار. لاپاس تېرەسۇنە قويغان سالاملارنى دا ياحشىلاپ ياڭغىر ئۈتمەسەك ئىتەپ قويدىلار.

1) Об употреблении причастия прош. времени в местном падеже, как „سوققاندا“, см. в § 57 пункт 15. Практ. грамматики.

2) Об образовании повелительного наклонения 3-го лица, как „ئۈتمەسەن“ см. в § 49 Практ. грамматики.

3) Послелог ئۈچىن в соединении с глаголом повелит. наклонения 3-го лица употребляется в значении русского союза „чтобы“, а предстоящее повелительн. накл. переводится на русский язык в форме глагола прошедшего времени, например: ياڭغىر ئۈتمەسەن ئۈچىن — чтобы не проник дождь; — чтобы проник дождь.

ئىگىنچى	=	крестьянин
ھەل	=	положение
ئىلكدە	=	раньше
ئىيىڭ	=	самый (наи)
ئالپاوت	=	помещик
بىلە	=	владей
كۈچ	=	сила
تۈب	=	основной
ئورناشدر	=	помести

ئاشخانا.

ئەنى ئاشخانادا ئاش ئۇزلى. ئول ئاندا بەرەنگى شورپاسى، ئىت شورپاسى، ياكى كەبستە ئاشنى پىشۇرە. ژاركوى تاباسىدا ئىت ياكى بالق قۇندۇر، تابادا بۇككەن ياكى پەرمەچ پىشۇرە.

بىزنىڭ ئاشخانانىڭ شورلۇڭىدە گرافىن، ئىستاكان، چىنايىق، چەينىك، ساموۋار، كروۋژكا، كەچىرول، چولمەك، كوكشىن، كىلى، سۇت ساۋىتى، تۇز ساۋىتى، بۇرچ ساۋىتى، تابا، ئاعاچ تاباق، تاش تاباق، مېسكى، تىرەن تەرىلكە، ساي تەرىلكە، بامايىق كېك ساۋت - سابالار ھەم قاشق، چەنچىك، پىچاق تۇرا. ئاندىن باشقا تەن بىزنىڭ ئاشخانادا سۈ كېسەمە گى، چىلەكلەر، كر قازانى، لەگەن، كېسەھ ئاعاچ، ئوحوۋات، قىسچ، تاباعاچ، پومالا كېك تەبىرلەردە بار.

سز نېندى ئاشخانا ساۋتلىرى بىلسىز؟

نېندى ئاشلارنى نەرسە بىلەن ئاشىلار؟

نېندى ئچمىكلەرنى نەرسە بىلەن ئچەلەر؟

Устные и письменные упражнения:

1) Рассказать устно или изложить письменно эту статью от имени говорящего (1-го лица ед. ч.).

При нескольких подлежащих в одном предложении общее глагольное сказуемое может употребляться и в единственном и во множественном числе. При чем в лице оно согласуется с последним подлежащим: например, *قاشق، چەنچىك، پىچاق تۇرا*.

گۈل — цветы (домашние)

پەردە — занавеска

قۇرل — будь занавешан

يوون — мойся

قاينا — кипи

كىتىر — привнеси

ئىكىمەك — хлеб

كۈمەچ — белый хлеб

كىس — режь

قويل — будь поставлен

ماي — масло

يۇمۇرقا — яйцо

ئۇي جىھازى — домашняя

обстановка

دى — говори

بىزنىڭ ئاشاۋ بولمەسى.

بىزنىڭ ئاشاۋ بولمەسىدە بىر ئۈستەل، ئىككى ئىسكەمىيە، دورت ئورنىق، بىر كەنەفى ھەم بىر كۈزگى بار. ھەر بىر تەرەزە تۈبىدە ئىككىشەر گۈل چولمەگى تۇرا؛ ھەر بىر تەرەزەگە پەردە قۇرلغان. بىز بارئېزدا ئىرتە بلەن سەغەت جىدىدە يۇقىندىن تۇرابىزدا ئاشخانغا چىب يۈۈنۈپ، ئاندىن، سوڭ ئايقلارئېزغا ھەم ئۈست باشلا- رئېزغا كىيىنىپ ئاشاۋ بولمەسىدە كىرىمىز.

ئاشاۋ بولمەسىنىڭ ئۈستەلىدە ئەنى قاينىغان ساماۋارنى كىتىپ قويا. ئۈستەلدە بىر پاتموسدا ساماۋار، ئىككىچى پاتموسدا چىنپاقلار، ئىستاكانلار، سۇت ساۋىتى، شىكەر ساۋىتى تۇرا.

سىزنىڭ نىندى ئۇي جىھازلارنى بار؟

تەن نىندى ئۇي جىھازلارنى بلەسىز

1) Об употреблении деепричастия наст. времени положительной формы, как „چەب“, см. в § 56 пункт А Практической грамматики.

2) Об употреблении деепричастия наст. врем. положит. формы в составе сложного глагола, как „كىتىپ قويا“, см. там же в § 56.

3) Об употреблении причастия будущего времени в на- правительном падеже в значении русского неопределенного на- клонения, как „ئاشارعا“, см. там же § 57 пункт 11.

Устные и письменные упражнения:

1) Рассказать устно или изложить письменно данную статью от имени 2-го лица множественного числа.

لەكىن — но
شۇڭا كۆرە — поэтому
ئۈستىدە — над (на)
ئاق — белый
جەيپە — простыня
تاش — наволочка

مىندەر — подушка
ياستىق — перина
چەچ — волосы
تاراق — гребенка
تۈگەرەك — круглый
ئايرىم — отдельный

بىزنىڭ يۇقى بولمەسى.

بىزنىڭ يۇقى بولمەبىزدە بار، لەكىن، ئول بىك كچكىننە؛ شوگا كورە ئاندا ئەتى بىلەن ئەنى ھەم بىر كچكىننە ئىنئىبىز گنە يۇقى، بىز بوتەنلەر ئىبىز باز ئىبىزدا ئاشا بولمەسىندە ئىدەندە يۇقىلىبىز.

بىزنىڭ يۇقى بولمەسىندە ئىككى كىشىلىك، زور بىر ئاچاچ كاراوات، بىر بالالار كاراراتتى تۇرا.

بوكار اوانلارنىڭ ئۇستىدە سالامدان ياسالغان ماتراسلار. ئالار ئۇستىدە ئاق جەيمەلەر، ئاق تىشلى مىنەرلەر، ياستىقلار بار. بۇلاردان باشقا تاغىن بىر كاموت، ئاننىڭ ئۇستىدە بىر كۆزگى، ئاننىڭ ياندا چەچ تاراعى بار. كاراوات باشىدا بىر پۇچماقدا توگەرەك ئۇستىل، ئاننىڭ ياندا ئىككى ئورنىقدا بار.

سىزنىڭ ئايىرىم يۇقى بولمەگىز بارمى؟

يۇقى بولمەگىزدە نىندى ئۇي جىھازلار ئىز بار؟

يۇقى بولمەسىندە نىندى ئۇي جىھازلار ئى بولما؟

1) Об словообразовательной приставке -لى، как в слове „كىشىلىك“، см. в § 26 пункт 6 Практ. грамматики.

2) О союзах „لەكىن“ и „شوگا كورە“ см. Там же в § 66.

Устные и письменные упражнения:

1) Рассказать устно или изложить письменно данную статью от имени 3-го лица мн. числа.

كۈندىز — днем

تىشدا — вне дома

كىچى بىلەن — вечером

كىچىكى — вечерний

ئىرلە — пряди

كولمەك — рубаха

تىك — шей

ئۇيق — чулки

بىيىلەي — варежки

بەيلە — вязы

كىشىلەر — холст

سوق — тки

يە — или

ئىش — вей (веревку)

چاپاتا — лапти

كىيىم — одежда (обувь)

ياما — чини

تۈزەت — исправляй

بىزنىڭ ئىش بولمىسى.

كۈنىڭىز بىز ئەينىدىن باشقا بىر ئىزدە ئۆيدە تۇرا ئالمىيىز، بار ئىزدە ئىشلىيىز، ئە بالالار مەكتەپكە ئوقۇغا يۇرىلەر. كىچى بىلەن ئىندى بار ئىزدە ئۆيگە قايتا بىز ھەم ئىش بولمىسىنى جىيىنلا بىز. جاتىنقىلار ئاشخانا دا كىچىكى ئىش ئەزىلەر؛ ئاشخان سۇڭ ئالارنىڭ قايبىرلەرى يىب ئىلى قايبىرلەرى كۆلمەك - ئىشان تىگە، قايبىرلەرى ئۆيىق - بىيەلەى بەيلى، قايبىرلەرى كىندىرسوعا. بىز، ئىرلەر، يە باۋئىشە بىز، يە چاياتا ياسىيىز، يە ئاياق كىيىملەرى يامىيىز، يە ئىزىروى تۈزەتە بىز. بالالار كىتاب ئوقىلار، يە ئوينىلار.

سەعت ئونلارغا چاقلى ئىشلىيىزدە يۇقلارغا ياتا بىز.
كىچى بىلەن سىز نىلەر ئىشلىيىز؟
يۇقلارغا نىچە سەعتتە ياتا سىز؟
نىچە سەعتتە يۇقىدىن تۇراسىز؟

- 1) О словообразовательной приставке «كى» или «گى» как в слове «كىچىكى», см. в § 26 стр. 48 Практ. грамматики.
2) О вспомогательном глаголе «ئال» как в выражении «تۇرا ئالمىيىز», см. там же в § 58 пункт 3.

Устные и письменные упражнения:

- 1) Рассказать устно или изложить письменно данную статью, заменив в ней 1-е лицо 3-м, а 3-е лицо 1-м лицом мн. числа.

لاپاس — лабаз (навес)	تېلەگا — كۆلتە ئار باسى	запас (запасный)
ئوڭ — правый	كۈرەچە — كۈرەچە	قامت باۋى — гужи
ياق — сторона	چانا — ئورمەچەلى چانا	چۈيلىك — супонь
رەتەن — рядом	— сани	ئارقالق — черезсе-
قىيىق — скат	ئوتىن — дрова	— дельник
سىرەك — редко - ий	سابان — плуг	توشلك — подбрюш-
تىزل — будь постав-	چۇى — клин	— ник
лен рядами (наи-	ئىشچىچاق — седелка	دىلبىگە — вожжи
звжайся).	چىبرىقى — кнут	يۇگەن — узда
كۆلتە — сноп	ئىل — повесь	نۇقتا — недоуздок

بىزنىڭ لاپاس.

بىزنىڭ يۇرتىڭ ئوڭ ياغىدا كەت بىلەن رەتدە لاپاسىڭ بار، لاپاسىڭنىڭ توبەسى ئىككى قىيىقلى ھەم سالام بىلەن يابلان، ئانڭ توشەمى دە ئىدەنى دە يوق. توشەمى ئورنىنا سىرەك كەنە ئىتب ژىردالار تىلگەن. شول ژىردالار ئۇستىنە چالغى، قول تىماسى ھەم سەنەك كىك قۇراللار قويىز.

بىزنىڭ لاپاسدا بىر ترانتاس، بو كۆلتە ئارباسى، بىر ئورەچەلى چانا، بىر ئوتىن چاناسى، بىر سابان، بىر سوقا، بىر جىر تىماسى تۇرا. ئىستىناداعى چۆيلەرگە قامتلار ئىشلىيەلەر، ئىشچاقلار، دوغالار، چىقىنلار ئىب قويىز. شولاي ئوق ئاندا ساقلىق ئۇچىن ئەزلەگەن قامت باولارنى، چۆيلەنك باولارنى، ئارقالق، توشك، دىلبىگە يۇگەن، تەزى ھەم ئارقالق كىك ئىزىرويلاردا ئىلنىب تۇرا.

سىزنىڭ لاپاسىڭىز بارمى؟

ئاندا نەرسەلەر ئىگىز تۇرا؟

1) Об употреблении причастия прош. времени, как „يابлан“ в значении глаголов из 'явит. наклонения прош. врем. неопределенной формы см. в § 51 пункт Б Практ. грамматики.

2) О значении слова «سىرەك كەنە» или «عناقنا» см. там же в § 64.

Устные и письменные упражнения:

1) Рассказать устно или изложить письменно данную статью от имени 1-го лица ед. числа.

ئوقۇغان ئىل ئوزار، ئوقۇغان ئىل ئوزار.
ئاتقان ئوق كىرى قايتماس، چەچمەگەن ئاشلىق ئوسمەس.

بوينا — вдоль (по)

ئىشلەن — будь сделан

بوينا — вдоль (при)

ئىلاب — короб (продолговатый, лубочный для хлеба)

ئەرجە — ящик

بولم — отделение

بولن — будь разделен

ئۇرلىق — семя

قارا — греча

ئسۇلى — овес

ئارپا — ячмень

كىندىر — конопля

جىتن — лен

ئۇن — мука

ئسى — вмещающаяся

قاپچىق — мешок

بۇنىڭ كىلىمىتى.

ئۇيۇنۇش بىلەن رەتتەن كىلىمىتىدە بار. كىلىمىتىدە توشىمى دە ئىدەنچە دە بار. كىلىمىتنىڭ ئىككى ئىستىناسى بويىنا بورالار ئىشلەنگەن. ئۇچىچى ئىستىناسى بويىنا كىسىمەكلەر، ئالابلار، ئەرجەلەر تۇرا. بورالار بىرىچە بولمەلەرگە بولمەكلەر؛ ئۇل بولمەكلەرنىڭ بىرىنچە ئۇرۇقىدا دېگەن بۇرايىنى، ئىككىنچىسىدە قارا بۇدايىنى ئۇچىچىسىدە سۇلىنى، دورىچىسىدە ئارپانى سالىب قويايىز. ئۇچىچى ئىستىناسى بويىدە سۇتلىرىغا كىندەر ھەم جىتىن ئۇرۇقلارنى ھەم تۇرلۇق ئۇنلار توتۇرايىز؛ ئالارغا سىمىغان ئۇنلارنى قاپچىقلارغا سالىب ئىدەنگە قويايىز.

Устные и письменные упражнения:

1) Рассказать устно или изложить письменно данную статью от имени 2-го лица ед. числа.

ئۆتكەن — прошедший	قالدىر — оставь	بۇز — лед
بويى — длина	توبسا — шарнир	قايماق — сметана
ئىككى — ширина	ئوتتۇرت — посади	ئىرمىچك — творог
تېرەنلىك — глубина	قاپچاق — крышка	ئاشاملىق — съедобные
چۇقر — яма	بىيىل — нынче	ئىچملىك — питье
قازى — рой	قار — снег	ساقلان — хранись
چاماسىدا — около		

بۇنىڭ قار بازى.

ئۆتكەن يىلدا بىز كىلىمىتىدە بىلەن رەتتەن قار بازىدا سالىق. ئىككى بىز ئاندا بويى ھەم ئىككى دورتەر ئارشىنلىق ھەم تېرەنلىكى بىر سائىنلىق چۇقر قازىلىق. شۇنداق سۇڭ، ئۇل چۇقرغا بورا بورادىق؛ ئۇل بورانىڭ ئۈستىن سايماق بىلەن يابلىق؛ بازغا تۇشىپ يۇرۇر ئۇچىچى ئىككى ھەم بويى ئارشىن يارم چاماسىدا بىر تىشكە قالدردىق؛ ئۇل تىشكە توبساعا، ئوتتۇرت قاپچاق ياسادىق. بىيىل بىز قار بازىغا قاردا، بۇزدا سالىق. ھەزىر بۇنىڭ قار بازىدا سۇت، ماي، قايماق، ئىرمىچك ئىت، كىك ئاشاملىق ھەم ئىچملىكلەر بىز بىك ياشى ساقلانلار.

Устные и письменные упражнения:

1) Рассказать устно или изложить письменно данную статью от имени 3-го лица ед. числа.

مونچا — баня
يراق — далеко-ий
چابن — парся
كئين — одевайся
لهوكه — полки в бане
چومچ — ковш
سبركئ — веник
سووق — холодный
تاس — таз

مونچالا — мочало
سابن — мыло
ئوتئر — садись
كياڭ — широкий
سهكئ — лавка — нары
جهيل — будь настлан
سورتين — утирайся
سولگئ — полотенце

بىزنىڭ مونچا.

يۇرتىمىزنىڭ قار بازى ياسالغان ياعندا، لەكىن ئاندىن بىر ئاز يىراقتراق،
مونچا بىزدا بار، مونچا بىزنىڭ ئۈچ بۆلمەسى بار؛ ئالارنىڭ بىرسىدە چابىنابىز، ئىككىنچىدە
سەنە يۈۈنئابىز ھەم ئۈچىنچىسىدە كىيىنەبىز. چابىنۇ بۆلمەسىدە لەوكە بار؛ لەوكە
ياندىدا سولۇ قازان، چومچ، چىلەك ھەم سىبرىكى تۇرا، يۈۈنئۈ بۆلمەسىدە يىلى
ھەم سووق سولۇ بىرەر قالاي ساوت، تاس، مونچالا ھەم سابىن بولا. ئىستىنا بويىدا
ئوتتۇرى يۈۈنئۈ ئۈچ كىڭ گە بىر سەككىسىدە بار. كىيىنۇ بۆلمەسىدە ئىسكەمىيەلەر
تۇرا؛ ئالار ئۈستىدە ئاق جەيمەلەر جەيلىگەن؛ ئىستىناسىداغى چۈيلەرگە سۇرتتىنر
ئۈچ سۇلگىلەر ئىلگەن.

1) О приставке сравнительной степени прилагательных, как «يراعنراق», см. в § 27 Практической грамматики.

2) Об образовании глаголов страдательного залога, как «سالنعان» и «جەيلىگەن», см. там же в § 45 пункт 1-й.

3) Об образовании глаголов возвратного залога, как «يۈۈن», см. там же в § 45 пункт 2.

Устные и письменные упражнения:

1) Обишите устно или письменно городскую баню.

يۇمۇرئى — круглый-
 ئىچىدە — внутри — в
 باشاق — месиво
 بۇلعات — меси
 پىچەن — сено
 ئوتلىق — сеновал

يۇك — воз
 ياقىن — приблизительно (близко)
 پىچەنلىك — сеновал
 ئاتا — называй
 تىشك — дыра
 ئولاق — колода (для месива)

بىزنىڭ ئات ئابزارى.

بىزنىڭ ئات ئابزارىمىز كىلىت ئارتىدا، ئولدا، ئۇي كېك، يىلى ھەم موک-
 لەنگەن. ئىدەننى دە توشەمى دە، يۇمۇرئى ئاغاچدان جەپلىگەن. ئابزار ئىچىدە ئاتلارغا
 باشاق بۇلعاتر ئۇچن ھەم، سۇلى بىرر ئۇچن بىر ئولاق بار؛ پىچەن سالر ئۇچن
 ئوتلىق بار. ئاندا، ئون يۇككە ياقىن پىچەن سىيا. بىز ئاننى پىچەنلىك دىيىپ ئاتىمىز.
 ئانك توشەمىدە پىچەنلىكەن ئوتلىق پىچەن ئۇشۇرر ئۇچن بىر تىشك ياسالغان؛ ئول تىشككە
 ئاقتانان قابقاچ ئىشلەنگەن.

1) Слово **دەپرىچە** настоящего времени от глагола **دى** — говори, скажи, во-первых, выражает значение русского творительного падежа по вопросу „как?"; например, **كانتون دىيىپ**, кантон — эта вещь называется кантоном; **ئاتالا** — называется кнгой и т. д.. Во-вторых, **دىيىپ**, употребляясь в различного рода придаточных предложениях, соответствует русским союзам что, чтобы, а также — „де, дескать"; например, **سىن كىتاب يوق دىيىپ ئەيتىدك** — ты сказал, что нет книги и т. д..

ئىندىر — гумно
 يەشلىچە — зелень
 يەشلىچە باقچاسى — огород
 ئارتىدا — за
 قش كۈنى — зимой
 ئاشلق — зерновой хлеб
 سوق — молоти (бей)
 جەي كۈنى — летом
 ياكەر — дождь
 رەھەت — приятно

كىيەن — стог
 ئەيلەنەستىنە — вокруг
 ياز كۈنى — весной
 چەچ — сей
 كۈز كۈنى — осенью
 ئوت — проходи
 يۇلقى — дергай
 ئوى — складывай кучу (оку-
 чивай)
 ئىندىر تاباغى — ток

بىزنىڭ ئىندىر.

بىزنىڭ يەشلىچە باقچىبىز ئارتىدا، ئىندىر ئىندىر بار. ئىندىر تاباغى لاپاس ئىچىدە. لاپاسنىڭ ئۈستىدە يانلارنى دا سالام بىلەن يابلغان. شوڭا كورە قىش كۈنى، ئىندىر تاباغىدا ئاشلىق سوققاندا قار كرمى، جەي كۈنى ياڭغىر ئۈتمى: ئىشلەرگە بىك رەھەت بولا.

كېيىنلەر ئىندىر لاپاس ئەيلەنەستىنە سالغانلار. ھەزر بىزنىڭ بىر ئارش كېيىنە، بىر سۇلى ئىسكىرتى، بىر بوداي كېيىنە بار. بىز بۇلارنى ياز كۈنى سابان ئاشلىق چەچەر ئالدىن سوغارغا قالدردىق. كۈز كۈنى ئەتى بىلەن ئايى، ئول كېيىنلەرنىڭ ئۈستلەرنى ياڭغىر ئۈتمەسەن مەم قۇشلار يۇلقۇماسىن ئۈچىن سالام بىلەن يابدىلار. لاپاس تىرەستىنە قويغان سالاملارنى دا ياخشىلاپ ياڭغىر ئۈتمەسەك ئىتىپ قويدىلار.

1) Об употреблении причастия прош. времени в местном падеже, как „سوققاندا“, см. в § 57 пункт 15. Практ. грамматики.

2) Об образовании повелительного наклонения 3-го лица, как „ئۈتمەسەن“ см. в § 49 Практ. грамматики.

3) Последлог ئۈچىن в соединении с глаголом повелит. наклонения 3-го лица употребляется в значении русского союза „чтобы“, а предстоящее повелительн. накл. переводится на русский язык в форме глагола прошедшего времени, например: ياڭغىر ئۈتمەسەن ئۈچىن — чтобы не проник дождь; ياڭغىر ئۈتمەسەن — чтобы проник дождь.

ئىگىنچى	=	крестьянин
ھەل	=	положение
ئىلكە	=	раньше
ئىك	=	самый (наи)
ئالپاوت	=	помещик
بىلە	=	владей
كۈچ	=	сила
تۈب	=	основной
ئورناشدر	=	помести

ئىگىچىلەر ھەلى.

ئالەمدە جىرنىڭ كۆپىنچەسى ھەم ئىككى ياكى ئۈچ ئايلىق قولىدا ئىدى. بىك كۆپ جىرلەرنى ماناسىزلىرى، تۇرلۇق كەزىلەر بىلەن ئىدى. ئۆكتەبىر رېۋالىيوتسىيەسى بۇتنى جىرنى ئۆز قولى كۈچى بىلەن ئىشلەۋچىلەرگە بېرىشكە، دېگەن لوزنى چىقاردى. شۇنى جىر تورىداغى تۇبزاكونلارغا ئورنىتىش.

شولاي ئىتىب جىر - سو ئىگىچىلەرگە،

فابرىك - زاۋۇد ئىشچىلەرگە بېرىلدى.

1) Слово ئىككى ставится впереди имени прилагательного для образования превосходной степени; например, — ئىككى ياخشى جىر — самая хорошая земля=наилучшая земля.

ئىسەب — счет

بولىن — делись

ئىسىم — название, имя

ئالماش — сменяйся

بىر بىرى ئارتىدىن — друг за

بىر بىرى ئارتىدىن — другом

كۆرسەتىل — будь показанным

يەكشەنبە — воскресенье

دوشەنبە — понедельник

سەيشەنبە — вторник

چامارشەنبە — среда

پەنجەشەنبە — четверг

جۇمعا — пятница

شىنبە — суббота

واقت ئىسەبلەرى.

بىر يىلدا 365 يە 366 كۈن بولا. يىل 12 ئايغا بولىنىدۇ. ئايلارنىڭ ئىسمىلەرى: عىنوار، فىۋرال، مارت، ئاپرىل، ماى، ئىيۇن، ئىيۇل، ئاوغۇست، سىنتەبىر، ئۆكتەبىر، نويەبىر، دېكەبىر.

ھەر ئايدا يە 31 يە 30 كۈن بولا؛ 31 كۈنلۈك ئايلار بىلەن 30 كۈنلۈك ئايلار ئالماش بىر بىرى ئارتىدىن كېلەلەر. عىنوار، مارت، ماى، ئىيۇل، ئاوغۇست، ئۆكتەبىر، دېكەبىر ئايلارنى 31 كۈندەن؛ ئاپرىل، ئىيۇن، سىنتەبىر، نويەبىر ئايلارنى 30 كۈندەن كېلەلەر. فىۋرال ئايىغا يە 29 يە 28 كۈندەن كېلەلەر؛ ئۆل 3 يىل بىر

رەتەن 28 كۇندەن، 4 نىچى، يىلنى 29 كۇندەن كىلە. فيۋرال ئايى 29 كۇندەن كىلگەن، يىلنى كەبىسە، يىلى (ۋىساكوسنى يىلى) دىلەر.

ئايدا دورت ئاتنا بولا. ئاتنادا جىدىنى كۇن. كۇنلەرنىڭ ئىسىملەرنى: يەكشەنبە، چوشەنبە، سىھشەنبە، چاھارشەنبە، پەنجشەنبە، جۇمعا، شىنبە، بىر كۇندە 24 سەعت، بىر سەعتتە 60 مىنوت، بىر مىنوتتا 60 سىكونت بولا.

قۇيما — забор
بويلارنىدا — около (вдоль)
حەتفە — бархат
يۇمشاق — мягкий
يەشل — зеленый
ئولەن — трава
ئەلى — пока
يالانچاق — голый
بۇرى — почка (древесн.)
بورت — рабухай
يافراق — лист
يار — распусти
ئوتور — наполняй
تيرەن — глубокий
چۇقر — яма, ров
قارانغى — дремучий (темный)
بلچىراق — грязь
يىو (ماق) — муть
ئوزلى — вязкий
بالچق — глина

بات — вязни
ئىچنە — внутри (в)
قارى تۇرغان — смотрящий
ئورن — место
يۇمىرقا — яйцо
قارعا — ворона
قچقىرش — шуми взаимно
گۇرلەش — воркуй взаимно
كېيشىر — посохни
تۇتن — примись, принимайся
ئەيتىب قارا — попробуй сказать
جە — ну-ка!
قسقار — укорачивайся
ئۇزاي — удлинняйся
يەش — слезы (слеза)
يلعا — река
يۇگر — беги
ئىرى (مەك) — таять

ياز كۈنى.

قۇيما بويلىرىدا ھەتفە كىبك يۇمشاق ھەم يەشىل ئولەنلەر كورنگەلى باشلانلار. ئاچاچلار ئەلى يالانچا، لە كىن ئىندى ئالارنىك بۇرۇنلەرى بورتە باشلان. ئالار تىز كۈندەن يەشىل يافراقلار ياراچاقلار ھەم بۇتن ھاوانى، ھوش ئىسلەرى بىلەن توتۇراچاقلار.

ئەلى ئاندا - مۇندا، بىگىرەككە تىرەن چۇقرلاردا ھەم قاراگى ئورمان ئچلەرنە بلچىراق كورنگەلى. ئاول ئاراسىداغى يوللارنى، سو يوغان، ئاتلار ئوزلى بالچىققا باتب يۇرىلەر. ئاول ئچندە قۇياش قارى تۇرغان ئورنلاردا مالايىلار قوزنا ئوينىلار. ئالار يۇمۇقداق چىقان قارعا بالالارى كىبك قچقۇرۇشلار، گۈرلەشلەر. ئالارعا ھەزىر بىك كۈگىللى.

كرەستىيەنلەر بۇتن كۈن يۇرتدا ئىلىلەر؛ ئالار ئاربا، سوقا تۇزەتەلەر، ياكى ياگالارن ياسىلار. جىر بر ئاز كىبىشر گەچ قر ئىشلەرى باشلانچاق. كرهستىيەنلەر سابان ئاشلىق چەچەرگە تۇتۇنچاقلار.

بۇز ھەم قار ئىندى، سولار يۇگردى،
يىلاب يىلغار، يەشلەر توگىدى.
كۈنلەر ئۇزاي، تۈنلەر قىسقارا،
بو قايسى ۋاقت؟ جە، ئەيتىب قارا.

Если подлежащее во множественном числе, 3-го лица то сказуемое может быть и во множественном и в единственном числе; только в тех случаях, когда подлежащее выражено личными местоимениями 1-го и 2-го лица множественного числа (بىز و سىز), сказуемое непременно должно быть во множественном числе; например, بىز قازانغا كىتەبىز = мы уезжаем в Казань; سىز قازانغا كىتەسىز = вы уезжаете в Казань; يەشلەر توگىدى = слезы пролился (пролились) или можно говорить: يەشلەر توگىدىلەر = слезы пролились.

I

سابان تويى — народный праздник в честь весеннего посева
ئوز (باق) — проходить (время)
شوكا كوره — по этому

توتد — подай (заставь, проси держать)
چراى — лицо
است (ماق) — сморщать
بر قات — один раз
ئوزن — длинный, долгий

بىيىل — нынче (в этом году)

يەشلەر — молодежь

يەش كىيىن — молодухка

يولق — платок

سۇلگى — полотенце

كەلەش — жена

بۇركەن — накройся

ئەزىلە — приготовь

عەيب ئىتىمە — извини (не осуди)

مويىن — шея

ئىل — повесь

يىگىت — джигит (молодец,
юноша)

كچى يەشەن ئوك — с малых
же лет

ئىس — память

ئەچىنگەن — кислый (киснувший)

بال — мед

سرا — пиво

قۇلعا — шест

سۇرا — спроси — проси

بەيلە — привяжи

ئىياڭ — плечо

II

ھەممەسى دە — все

بىيل — поясница

قاراول ئويى ئارتىداغى — нахо-
дящийся за караулкой

چىرەملىك — лужайка

ئىرتە گىسن — утром

قارعا بۇتقاسى — воронья каша

اجييشىر — уברי

كىيىن — наряжайся (одевайся)

بۇلن — дуг

يۇگىرش — бег (бег пешком)

ئات چاپىترو — конские скачки
(бега)

كۈرەش — борьба

ئوين — игра

حالىق — народ

تارال — расходись

سابان توپىندا.

I

جۇمعاдан، سزىڭ، سابان، توپى ياسارغا ئويلادىلار. شوڭا كۈرە، بىيىل كۈرەسى
يەشلەر ئورام بوپىنچا گارمون بلەن يۇرى باشلادىلار. ئالار يەش كىيىنلەردەن
يولق، سۇلگى ھەم تىسنىمال جىيىلار ئىدى. بىزنىڭ كچىكەنە ئابىدا ئالار بلەن
يۇررگە چقى. ئىياڭ ئىك ئالار بىكقول بابايلار ئورامىنا كىتىنلەر. ئاندا
باشلاب حىسىمەت كىيىننە كىرىنلەر. ئالار بلەن بىز-بالالاردا كىرىشك. ئىشك
ئالدىلارنى يىگىتلەر تولعاننى كۈرگەچ، ئۇحفەت ئابىزنىڭ كەلەشى (بىكەچى) ئەسما
ئاپا قزچاندا ئەزىلەب قويغان زور سۇلگىسن گارمون ئوينى، تۇرغان ئىمامى

ئابزىنىڭ موينىنا كىتىرب ئىلىنى. يىكتلەر بارىدا بىردەن: رەخمەت جىڭكى، رەخمەت! كىچى يەشەن ئوك ئوزگىنىڭ كىلان، بولۇرگىنى ئىسەن چىكارماغانىڭ!» دىدىلەر.

شول ۋاقتدا ئۇيدەن قولۇنا ئەچىنگەن بالىنى، سىرامى تۇتقان تۇخفەت ئابزى چىقىنى، ئول قولۇنداعى يامىيان ئىمىمى ئابزىغا، تۇتۇردى. ئىمىمى ئابزى چىرايلارنى، سىبىر ئاز ئىچىدى، قالغانى بىزنىڭ كىچىگىنە ئابزىغا بىردى. شولاي ئىتىپ بارىشىدا بىر قات ئىچ چىقىدىلار. تۇخفەت ئابزىدىن، ئۇزۇن، قولغا ئالىب ئىمىمى ئابزى موينىنداعى سۇلگىنى، شونىڭ باشىنا بەيلەدى. شونىدان، سۇڭ قۇلغانى ئىك باشىنا كوتەرب ئالدىن چىقىپ كىتىدى. ئانڭ ئارتىدىن قىچقىرىشىپ رەخمەتلەر ئىتىپ باشقا يىگىتلەردە چىقىدىلار.

II

شولاي بىر نىچە ئورامنى يۇرگەچ، ھەممەسىدە بىرەر سۇلگىنى بىللەرنى بەيلەپ ئالڭ تۇتىرغان كىك ئابزىغا سۇلگىنى قۇلغانى، تۇتۇرۇپ گارمونى ئويناپ قاراۋل ئۇيى ئارتىنداعى چىرەملىككە كىتىدىلەر.

ئىرتە گىسىن بالالار «قارغا بۇتقاسى» پىشىرگە يۇمىرغا، يارما، ماي، سۇت، جىيىپ يۇرۇدىلەر. ئالار بۇلارنى ئورمان بوينىداعى چىرەملىككە ئالىپ باردىلاردا پىشىرۇپ ئاشادىلار. قوناقلار كىلوگە ھەممە كىشى سىرا پىشىرگەن ياكى بال قويعان، ھەممە كىشى ئۇيلەرن جىيىشىدىغان. سابان، تويى كۇننى ھەممە كىشى ئىرتە ئوك تۇرغان قارىلاردان ئالىپ ئاياغىنا يۇرى باشلاغان بالالارغا چاقلى ھەممەسىدە كىيىنگەنلەر بۇتن كىشى بۇلغا، جىيىلىنى. شوندا يۇگۇرش، ئات چابىنى، كۇرەش ھەم باشقا ئۇيىلار، بولىنى. خالىق كىچى كەنتارالىنى، سابان، تويى بىك كوڭلىنى ئوتىنى.

В Ы В О Д Ы.

В качестве обстоятельственных слов могут употребляться наречия, деепричастия и имена. Последние в таком случае появляются или без приставок (в значении местного падежа, а также в значении наречия) или с приставками направительного (дательного), винительного, местного и исходного падежей, или, наконец, с послелогоми. Обстоятельственные слова, выраженные именами с падежными приставками, иногда бывают очень близки по смыслу к дополнениям. Примеры: ... ئىرتە گىسىن بالالار.

ئۇلى — великий
قزق — интересный
يەملى — красивый
قايتىرب يىقماق — побороть
كۈلۈش — смеяться
يىيىپ — поплясывая
تزلۈش — гуськом
چىتدە — в стороне
قۇر — устраивай

ئىركىن — просторный, сво-
бодный
تىك — лишь
كىچىن — вечером
قۇرساق ئاچقاچ — когда проголо-
лодались
ئوزعان — опередивший (при-
шедший первым)
تاق — привяжи (прицепи)

سابان، تويى.

ئۇلى بەيرەم كوڭللى كۈن چىتدئ:
چغار بىزدا بىزدە، شول بولغا،
قزق بولا ئاندا، يەملى بولا،
يارئىشلار شوندا كۈرەشچىلەر،
سىكئىرىش، تاعى يۇگئىرىش،
ئاتلار كىتە يىيىپ چابئىشغا،
بر چىتدەرەك بىزدە، جىيىلىش،
سىكئىرەبىز، تزلۈب يۇگئىرەبىز،
قايتىب تىك كىچىن قۇرساق ئاچقاچ،
چابئىشغا كىتكەن ئاتلار قايتقاچ،

سابان، تويى بولا بۇلىندا،
ئەى ئويناىرىز سابان تويىندا.
باركشىدە كىيىنىپ چىعالار،
برسن برسى قايتىرب يىعالار.
ئوزئىشلار باردا كۈلۈش.
ئەى كىلەلەر ئالار تزلۈش.
قزق - قزق، ئوين قۇراىز،
ئىركىن قىردا گۈرلەب تۇراىز.
ئوينى - ئوينى ئىندى بىك ئارتقاچ،
ئوزعان ئاتقا يولقنى تاققاچ.

ئاعاچ — дерево
ئولەن — трава
ئويان — проснись
دۇنيا — мир (свет)
قووان — радуйся
ئوگىگەر — изменяйся
كىيم — одежда
سارى — желтый
كورن — виднейся (покажись)
كوگەرچىن — голубь
گۈرلە — воркуй

كوبەلەك — бабочка
تورعاى — жаворонок
چكەرداش — звеней взаимно
يرلا — пой
سالقن — холод
تۇش — спустись
ساندوعاچ — соловей
سايرا — пой (птичка)
كوگل سالب — сердчно
تخلا — слушай

ماي ئايندا.

ماي ئاينىڭ باشندا ئاغاچ، ئولەن ئويانا؛
 تاغى برەر ئاتنادان بۇتن دۇنيا قووانا
 ئاغاچ، ئولەن ئوگگەرە - يەشل كىيم كىيننە؛
 قار ئرنگەن جىرلەردە سارى چەچەك كورننە.
 كوگەرچنلەر گۇرلىلەر، كوبەلەكلەر ئوينىلار.
 توزعايلاردا ھاۋادا، چىغىرداشبىرلىلار.
 كىچىكى سالقىن تۇشكەچدەن، ساندوعاچلار سايرىلار،
 كوب كىشلەر ئالارنى كوگىل سالب تىكلىلار.

نا (во время) -- ئۇستىدە	размахивай — سلتەب جىبەر
поле — قر	ровно — بر تىگىز
будь вспахан — سۇرل	заставь ходить (води) — يۇرت
совершенно черный — قارا	место — ئورن
остановись — توقتا	мало — ئەز
скоро — تىز	сыпать (مەك) — سىپ
распрягай — نووار	таким образом — شول رەھىلى
путаё (лошадь) — تشا	запрягай — جىك
лукошка — توبال	борони -- ترمالا
мешок — قابچىق	крепкий — نق
высыпай — بوشات	засыпайся (заройся) — كومل
грудь — كوكرەك	успокойся — تنچلان
бери горстями — ئوچلا	

چەچو ئۇستىدە.

بۇتن قر سابان بلەن سۇرئىل بىدئى. ئول ئىندى قاب - قارا توفراقى بولب تۇرا.
 سۇرلگەن بر جىرنىڭ باشىنا بر ئاربالنى كىلىب توقتادى. ئول تىزگنە ئاتن
 نوواردى ھەم ئانى تشاب ئولەن ئۇستىدە جىبەردى. ئوزى توبالعا قابچىقدان ئۇرلىق بوشا
 تىدى ھەم ئانى كوكرەگىنە ئاسب سۇرلگەن جىرنىڭ بر باشىنا باردى. منە ئول
 توبالدىن ئۇرلىقنى ئوچلاب ئالادا، قولن سلتەب چەچب جىبەرە.

ئول، ئۇرلقلار بىر تىگىز چەچلىسن ئۇچىن، قولن بىك تىگىز يۇرتە. بىر ئورنعا ئەزىرەك تۇشكەن كىك بولسا، ئاندا تاعى سىبە. ئىگىنچى شولاي چەچە - چەچە جىرنىڭ ئىككىنچى باشىنا بارىچقىدى. تاعى، بوباشقا كىلدى. توبالدا ئۇرلىق بىكەچ، ئول قابىچقان ئۇرلىق ئالب ئانى تاعى، توتىردى. شول رەوشلى يۇرى تۇرعاچ بۇتن ئۇرلىقنى چەچىبىتىردى. شوندىن، سۇڭ، ئارباشى تاعى تىماسن جىرگە تۇش. ئىرب ئاتىن جىكىدى ھەم جىرنى تىرمالى باشلادى. ئول جىرنى بىك ياشى تىرمالادى. قانتارلار بىتىدى. ئۇرلقلار توفراققا بىك نىق كوملىكلىر. شوندىن، سۇڭ، ئول ئاتىن ئارباشىنا جىكىدى دە تىنچلاندى، قايتىب كىتىدى.

1) Об именах прилагательных превосходной степени, как *فاب* - *فارا*, смотреть в § 27 пункт 4. Практической грамматики.

2) О вспомогательном глаголе *ئۇر*, с предстоящим деепричастием см. там же в § 58 пункт 3.

3) О форме деепричастия, как *چەچە - چەچە بارا*, см. там же в § 56 пункт А.

4) О вспомогательном глаголе *جىبىر* см. там же в § 58 пункт 3.

5) Об словообразовательной приставке *و*, как *چەچو*, см. там же в § 15 пункт 1-й

سابانچى — пахарь

بىر — песня

تارت — тяни, вези

باقى — смотри

كىچىككەك — вечереть (опоздать)

ئوڭ — правый

سول — левый

قاران — оглядывайся

قال (ماق) — остаться

يال ئىتەرگە — отдохнуть

ئارى — уставай

يالقاۋلان — ленись

ئىل — страна, общество

بايت — обогащай

ئىمتل — стремись

عەجەبلەن — удивляйся

سوقالا (ماق) — пахать

بىر — кончай

ئوراق — серп

ئىگىن — хлеба

كىتىر — принеси

سابانچى يېرى.

ھايت!

بورازنا!!

ئەيدە ئاتقاي، تارت سابانچى فانانا!!

ياق قۇياشنى، كۈن كىچىككەن - ئوڭعا، سولعا فارانما!!

جىر بىتە، كوب قالمادى،

ھايت!

يال ئىتەرگە قايتابز!

ئارما يالقاولانما تارت تىز، بىز، بىت، ئېلىنى بايتتابز...

- « قالماسن بوگىگى ئىش ئىرتەگە » - ، ئىمتل ئەيدە تارت!

بىزفك ئىشكە بىر عەجەبلەنسەن ئەلى، ئول -

« ئىشچى قارت »،

ئىشچىلەر سىزنى ئىشلىسىز؟ - بىز سوقالاب بىتتەرەبىز،

تىز ئەزىرلەنسەن ئوراقلار، بىز ئىگىلەر كىتتەرەبىز!

1) О звательной форме имен, как ئاتقاي, см. в § 14 ст. 22
Практической грамматики.

مۇمكىن — можно — возможно

چىتىن — трудно

ئوڭايلى — удобный

ئورگىلى — успешный

تېرەنلىك — глубина

بىر يولى — за раз

ئەمما — но

ئولش — часть, доля

يوققا — зря — напрасно

ئولك (ماق) — уродиться

تۇمالا(ماق) — заглушить(закутать)

قالدۇرل — будь оставлен

تابتا — топчи

چوب — сорный (сор)

ئوتا (ماق) — полоть

سات — продай

كۈچ — сила

جىتەرلىك — достаточный

تۇش — падай

چەچۈ ماشىناسى.

چەچۈنى قول بىلەن دە ماشىنا بىلەن دە چەچەرگە مۇمكىن.

قول بىلەن چەچكەندە ئۇرلۇقنى تىگىز چەچۈۋى بىك چىتىن.

ماشىنا بىلەن چەچكەندە ئىش ئوڭايلىراق ھەم ئورگىملىرىك بولا: ماشىنا بىلەن

5 دىسەتىنە چەچىپ بولا، قول بىلەن 3 دىسەتىنەنى چەچىپ بىئىرودە ئاور؛ ماشىنا

بىلەن چەچكەندە ئۇرلۇق ئەزىرەك كىتە: دىسەتىنەگە 8 پۇت ئۇرلۇق جىتە، ئەمما

قول بىلەن چەچكەندە 12 پۇت كىرەك.

ماشىنا بىلەن چەچكەندە ئۇرلۇقلار بىر تىگىز تىرەنلىككە بىر يولۇ ھەم بىك

تىگىز تىشىلىپ چىقالار. ئەمما قول بىلەن چەچكەندە چەچلىگەن ئۇرلۇقلارنىڭ بىر نىچە

ئۇلۇشى يوققا چىقا. ماشىنا بىلەن چەچلىگەن ئاشلۇق ياخشىراق ئوڭا.

بىر ئۇرلۇق ئىگىنچىسىن تۇمالامى، - ھەر بىرسىنە ئوسەرگە، ئورن جىتەرلىك

ھەم بىر تىگىز بولا.

چەچلىگەن رەتلەرنىڭ ئارالارنى ئىرىكىتىرىك قالدۇرۇلغا تىش. ئول ۋاقىت

ئاشلۇقنى بىردە تابتامى، چوب ئولەتلەرن ئوتارغا مۇمكىن بولا.

چەچۈ ماشىناسىن ساتىپ ئالارغا بىر گىنەكشىنىڭ كۇچى جىتەرلىك توڭل، شوڭا

كوره ئانى بىر نىچە كىشى بىرگە جىيىلىشىپ ئالارغا كىرەك. ئول ۋاقىتدا ئانىڭ را س

جودى كىشى باشىنا بىك ئاز تۇشەچەك.

1) Об отрицательной форме деепричастия, как табтамى, см. в

§ 56 пункт А. Практической грамматики.

2) Об утвердительной форме будущего времени, как تۇشەچەك,

см. мам же в § 51 пункт В.

جان — душа

(ئىرىكەلەن مەك) — нежиться

نور — луч

(سەيب مەك) — распространять

گويە — как будто

(ئىرىكەلە مەك) — нежить

سۇى — люби

تورعاى يىرى.

ئىندى ماتور قردا ھەزر، بۇلنلاردا،
 تىرە ياقدا بۇتن نەرسە يىرلى، كۈلە،
 ئىك يىرلامىم؟ مېنىم بۇتن جانم كۈلە،
 قۇشچىلارم، چىر-چىر كىلىب ئىر كەلەنە.
 گويەمىنى، ئولدا ئىر كەلى، ئول داسۈيە،
 ئورمانلاردا، سو بويندا، ئوللاردا!

يەشلىچە — зелень
 (ئوسدىر) مەك — выращивь
 توين — прокормись
 (ئوترت) ماق — садить
 سىرەك — редкий

نەمناو — немного
 ستارايىسا، تىردىسا — старайся, трудись
 (مەك) تەملەندىر — дать вкус,
 сделать вкусным
 تازالق — здоровье

يەشلىچەلر ئوسدىرو.

ئولدا ھەر كىشىنىڭ يۇرت ئارتىدا يەشلىچە باقچاسى بولا. ئاندا كەبستە،
 بەرەنگى ئوترتالار. ئاندا دا ھوجا ئوزۇنە، غائىلەسى بلەن قىش توينىب چىعارلىق قىنا
 ئوترا. باشقا يەشلىچەلەرنىڭ، بو تىرەدە بىك سىرەك ئوللاردا غىنا ئوترتالار.
 يەشلىچەلەرنىڭ بارسى دا بىك فايدالىق. كىشىر. شالقان، چۇگىندىر، تۇرما، قىيار،
 قابلىق، پامىدورلارنىڭ بارىندا دا بىر ئاز باقچاغا چەچەرگە تىرشىغا كىرەك. بۇلارنىڭ
 قايسىن، شول كۇيىنچە ئاشارغا، قايسىنلارنى پىشىرىپ، قايسىن ئاشقا سالارغا
 يارى. يەشلىچەلەر ئاشىنى تەملەندىرە. شولاي ئوق ئالارنىڭ تازلىقدا فايدالارنى كۆپ؛
 ئىككە كىنى ساقلاو غا دا فايدا ئىتەلەر. شو كى كۆرە يەشلىچەلەرنىڭ كۆپىرەك چەچەرگە
 ھەم تۇرلى - تۇرلىلەرنىن چەچەرگە تىرشىغا كىرەك.

توتەل — воспитасть
 تىرەك — труд
 بىلم — знание
 (مەك) تىرسە — уваживать
 قۇرال — инструмент, орудие
 كۆزدەن — с осени

توتەل — гряда
 ئىك — ширина
 بوى — длина
 ئىسەبلە — считай
 كىلەر — приход
 سوعان — лук

يەشلەپچە باقچاسىنىڭ فايداسى.

يەشلەپچە باقچاسىن تەربىيەلەۋ ئۈچۈن حىزمەت ھەم بىلىم كىرەك. يەشلەپچە باقچاسى ئۈچۈن ياخشى چىرى، كۆپ تىرىسلەۋ، سىبەرگە، سۈ ھەم ياخشى قۇراللار كىرەك. يەشلەپچە باقچاسىن كۆزدەن ھەزىلەپ قالدۇرغا تېيىش.

بىر سىيىنى بولغان كىشىگە 80 توتەللى باقچا ياسارغا مۇمكىن.

ھەر بىر توتەلنىڭ ئىككى 1 مېتىر، بويى 12 مېتىر.

ھەر توتەلگە بىر يۈك تىرىس توگەرگە كىرەك.

بىر توتەلگە 100 باش كەبىستە ئۈسە. ھەر بىر باش كەبىستە 5 - ر تىنەن.

ئىسەبلەنسە، بىر توتەلنىڭ كىلىرى 5، سوم بولا.

بىر توتەلگە 48 كىلوگرم سوعان چىچا؛ سوعاننىڭ كىلوگرامى 12 تىيىن

بىر توتەلنىڭ كىلىرى 6، سوم بولا.

بىر توتەلگە 2 مەڭ قىيار ئالالار. مەڭ ئىككى سومدان ئىسەبلەگەندە بىر توتەلنىڭ

4، سوم كىلىرى بولا. ئاچى تۇرمانى توتەلنىڭ ئورتاسىغا ئوترتىيىلار. ئانى توتەلنىڭ

قىرلارنى ئوترتالار. ئاننىڭ كىلىرى ئاز دېگەندە ئىللى تىيىن بولا.

كرەننى بىر تابقىر ئوترتساڭ ئانى ئىندى كۆپ يىللار ئالبىقنا تۇراساڭ.

ئىرى كرننىڭ كىلوگرامى 18 تىيىن تۇرسا، ۱۲ تىيىن يارم تۇرا. شولاي

ئوق بوتەن يەشلەپچەلەردە بىك ياخشى فايدا كىتىرەلەر.

1) Об образовании и употреблении глаголов условной формы, как *ئۈسسە*, см. в § 53. Практической грамматики.

2) О дробных числительных, как 12, 5, смотреть в § 43 *Практ. Грамматики.*

شايتان ئالماسى — чертово
яблоко

گۇناھ — грех

سانا (ماق) — считать

قوۋەتلى — сильный

جىڭلى — легкий

تازا — тучный (чистый)

تامر — корень

كۆل — зола, пепел

چۈنكى — потому что

بەرەنگى.

مۇنداق يۇز يىللار ئىك كىرەستىيەنلەر بەرەنگىنى «شايان ئالماسى» دىيىپ بۇرتكەنلەر، ئاندى ئاشونى بىك زور گۇناھدان ساناعانلار.

ھەزىر ئىندى كىرەستىيەن جىرىنىڭ كۆبىنەك ئۇلۇشىنى بەرەنگى ئوتورتا. بەرەنگى، ئوتورتو بىك فايدالىق. بىر دىسەتەن بەرەنگى بىر دىسەتەن ئاشلىققا قاراغاندا 3 - 4 مەرتەبە فايدالىق.

بەرەنگىگە قوۋەتلىق، جىكىل ھەم تازا جىر كىرەك. بەرەنگى ئوتورتىلاچاق جىرىنى بىك ياخشى تىرسىلەر، چوبلەرن ھامان ئوتاب تۇرالار. بەرەنگى ئارتىدىن چەچلىگەن ئاشلىقدا ياخشى ئوسە، چۇنكى، ئول جىردە چوبلى ئولەنلەرنىڭ تامىرىدا قالماعان بولا. بەرەنگىگە دىگەن جىرىنى كۇل بلەن تىرسىلەر.

بەرەنگىدىن بەرەنگى، ئۇنى، كىرەستىيەنلەر ھەم تاتلى بەرەنگى بالى (پاتكە) چىقارالار. كاسترما گوبىرناسى ھەم ئۇيەرنىڭ شونىگىن ئولۇشى كىرەستىيەنلەرنى بىرگەلەش بىر نىچە كىرەستىيەنلەر زىددى ھەم بەرەنگى قىر تۇرغان زاۋودلار سالا. مانلار؛ بو زاۋودلاردا بەرەنگىدىن تۇرلى ئەيىرلەر ئىشلىپ چىقارالار. ئاندى كىرەستىيەنلەر بىك باي تۇرالار؛ ھەزىر ئىندى ئالار ئوز ئاچالارنا بىك زور ئىلىكتىرىك ئىستانساسىدا قۇرغانلار.

Виды предложений.

1) В татарском языке в большинстве случаев сочетания предложений с помощью союзов являются результатом влияния персидского синтаксиса; например, بەرەنگى ئارتىدىن چەچلىگەن ئاشلىقدا، ياخشى ئوسە، چۇنكى، ئول جىردە چوبلى، ئولەنلەرنىڭ تامىرىدا قالماعان بولا.

2) Другой способ сочетания предложений, наиболее соответствующий духу татарского языка, состоит в употреблении деепричастных и причастных форм, а также отглагольного имени, в качестве сказуемых придаточных предложений.

Среди придаточных предложений имеются: 1) временные, 2) предложения цели, 3) причинные и следственные 4) предложения образа действия, 5) условные и 6) уступительные.

р и м е р ы.

- е) временны
{	مين قازانغا بارغاندا،
ئات ئالدىم.	— во время езды в Казань
я купил лошадь.
	مين قازانغا بارغاچ،
ئات ئالدىم.	— приехав в Казань,
я купил лошадь.
	مين قازانغا بارغانچى،
ئات ئالدىم.	— до поездки в Казань,
я купил лошадь.
- б) цели
{	كيتايلار ئالار ئۈچۈن
مين قازانغا كىلدىم. | — Для покупки книг я приехал
в Казань. |
|---|---|---|
- в) причинные
{	باشم ئاورتقاتعا كۆرە، دەرسكە بارا ئالمادم.	}
Из-за голов-
ной боли не
мог идти на
урок.
	باشم ئاورتقانلقدان، دەرسكە بارا ئالمادم.	
	باشم ئاورتقانلىغى ئۈچۈن دەرسكە بارا ئالمادم.	
- г) образа действия
{	ەلى ۋەلىنى، بايلار يالچىلارن ئۇرشقان كېك، ئۇرشدى.	}
Али сидя устола пишет
письмо.
	ەلى، ئۈستەل يانئنا
ئوتتۇر حات يازا.	
- д) условные
{	ئاقچام بولسا، كىتاب
ئالار ئىدىم.	— если бы были деньги, купил
бы книгу.
	باشم ئاورتماسا، دەرسكە
بارار ئىدىم.	— если бы не болела голова,
пошел бы на урок.
- е) уступительные
{	كۆبىنى ئوقۇسادا
بىلمەس.	— сколько бы ни учил, все же не узнает.
	ئويناسا، ئوينىنى تۇرغاندىر،
مەگەر ساباغىن بلە.	— может быть и играет, но
урок знает.

قاتنى باسو — паровое поле
 كۆبىنسىچە — в большинстве случаев
 سۆككى — поздний, последний
 كۆتۈ — стадо
 تابىتال (ماق) — будь затоптан
 دم — влага
 نىغراق — крепче

كەز — дёрв, глыба
 چرى (مەك) — гнить
 ئارتە (ماق) — увеличиваться
 كىمى (مەك) — уменьшаться
 سناو — наблюдение, опыт
 ئاشلىق، ئوكۇشى — урожай хлебов

قاتنى باسونى قاي واقتدا سوقالارعا كيرهك؟

I

روسييهده قاتنى باسونى كوبۇسنىچە ئىيون ئاينىڭ ئاقتى چىسلالارنىدا يەئىيولده سوقالىلار. بو - سۇككى پار.

قاتنى باسونى كۇزدەن سوقلاب قالدۇررعدا يارى. مۇنى قاراپاردىلەر. قاتنى سوقاتنى تاغن ياز باشندا، سابان چەچوونى بتكەچدە سوقالارعا مۇمكىن. بوسى - ئىرتەپار دىيب ئاتالا.

ئاشلىق، ئوگو ئۇچن بۇلارنىڭ قايسى فايدالراق؟ قاتنى سوقاتنى جەيگە سوقالامى قالدراعاندا، ئول باسودا كۇتو يۇرتتەلەر؛ جىر تابتالا، تعزلانا، كىيب بتە، ئانڭ دەمىدا قالدى. باسوعا چوب ئولەنلەردە كوب چعا، ئالار جىردەن ئاشلىققا كىرەكلى ئازقلارنى ئالالاردا، جىرنى نەئراق كىيدىرلەر. جىردە دەم قالدى، ئازق بتە. ئىيول باشندا، ئوجم يايالاعى دىگەن كوبەلەكلەر چعا. ئالار ئولەنگە، قاملعا يۇمراقلار سالالار. كۇزگە يۇمراقلاردان، ئوجم قۇرتلارنى چعا. ئالار، ئوجمىنى ئاشىلار. قاتقان جىرنى سوقالاونىدا قىين بولا؛ سوقا، سابان كرمى؛ سوقالاعاندا زور كەزلەر قوبا. بو كەزلەرنىڭ كوبۇسى ترمالاعاندا والىملار. كەزلەر والماچ، ياكەر ياونانچى ترمالامى تۇتالار. كەزلى جىر تاغن نەئراق كىبە، ئارش چەچكەنچى ياكەر يوماسا كۇل كىك بولا. سۇككى پارنىڭ شوگا كورەزارلى ياقلارنى بىك كوب.

II

ياز باشندا سوقالاعان ھەم ترمالاعان جىر كىيىمى؛ دەملى تۇرا؛ ئاندا چوب ئولەنلەرنى دەچقىلار؛ جىر ئوستىدە گى قاملار توفراق ئاستىدا قالالار. ئالار ئاندا تىزئىرەك چرىلەردە جىرنى ياكارتالار. جىردە ئىگەن ئۇچن كىرەكلى ئازقلار ئارتا؛ ئولەن ئوسمەگەچ جىردە ئازق كىيىمى؛ كوبەلەكلەرگە يۇمراقا سالرعا، ئورن بولمى؛ كوبەلەك يۇمراقا سالماچ، ئوجم قۇرتنىدا بولمى. ئول باسوعا ئارش چەچكەنچى ئولەن چعار تاسقا كىرەك. ئولەن چعا باشلاسا، ياكادان ترمالارعا، يە قالاقسىز سابان بلەن ساي عناسوقالارعا كىرەك. ئاگر انوملارنىڭ سنولارنى ئاقراعاندا، ئىرتە پارلاب چەچكەن جىردە ئاشلىق دىسە تىنەسنە 30 - 40 پۇتلاب ئارتق چعا. قاتنى باسونى كۇزدەن ئوك سوقلاب قالدۇرو (قاراپار) تاغن دا فايدالراق، بو واقتدا قار سولارنى جىردە، جىيىلپ قالا، جىر تاغنى ياشىئراق يال ئىتە. ئاشلىق، ئوگۇشى تاغن ئارتىئىراق بولا.

В ы в о д ы.

قاتى باسونى تاغن ياز باشندا. سابان چهچووئى بتكه چده، سوقالارعا مۇمكىن.

Паровое поле еще можно пахать в начале весны, как только кончится яровой посев,

” ” ” ” ” по окончании же ярового посева,

” ” ” ” ” когда кончится яровой посев.

چ — деепричастие прошедшего времени среднего залога по значению своему соответствует русскому деепричастию „окончившись“ и выражениям: „после этого, как; когда кончится; по окончании“.

1) O приближительных числительных с приставкой لَب - لَب см. в § 41. Практическ. грамматики.

2) Об образовании деепричастия прошедшего времени положительной и отрицательной формы на عاچ - گهچ см. там же в § 56 пункт В.

3) O деепричастии буд. времени, как چهچكهنجى см. там же в § 56 пункт В.

4) O причастии буд. времени отр. формы в направительном падеже см. там же в § 57 пункт 11.

5) O словообразовательной приставке سز см. там же в § 26 пункт 2.

مۇڭلى — заувный

ئوڭاي — удобный

تله (مهك) — желать

جاواب — ответ

جیل — ветер

ئاڭلا (ماق) — понимать

ئوقت (ماق) — учить

تڭلا (ماق) — слушать

سوز — слово

سابانچى بلەن تورعاى.

سابانچى، يرلى:

سايراسانا، تورعاى، مۇڭلى تورعاى، سين سايراساڭ، ميڭائش ئوڭاي!

ياڭغرتله، تورعاى، ئاشلىق بولسن، ئندر، تولسن، حالق باى بولسن.

تورعاى جاواب بىرب سايرى:

ئشله كشى، ئشله، ترئشب ئشله، جيلگه كىتمەس كۇچاڭ ئاڭلاساڭ.

بالالارڭ بولسا، ئوقت ساباق، ئوقت نقلاب، سوزم تڭلاساڭ!

ماتورلان (ماق) — сделаться
красивым
ئىچلەرنىن — про себя
تاياق — палка
قارت — старик
سابان ئاشلىق — яровой хлеб
دولقنلار (ماق) — волноваться
(относительно хлеба и воды),
колыхаться
مسكن — бедняжка, убогий
مۇڭاي (ماق) — тосковать

ھاوالق — гордость
توزان — пыль
بويال (ماق) — испачкаться
زۇمرد — изумруд
ئول (مەك) — умереть
شاۋلاش (ماق) — шуметь
تەملى — вкусный, сладкий,
приятный
يوش — сырость
ئاڭقى (ماق) — распростра-
няться, благоухать

ياڭغردان سۇڭ.

ياڭغردان سۇڭ كۇن ماتورلان ب كىتىدى. كرەستىيەنلەر باردا ئىچلەرنىن بەيرەم ئىتەلەر. بوگن كۇن بويى، قوللارنا تاياق، تۇتب، قارتلار ئاشلىق قارارعا بارالار. سابان ئاشلىق قىرندا حەزر قارا جىرلەر بىردە قالمايدى. بۇتن قىرەم - يەشل بولب كورۇنە. ئارش قىرى ئازراق دولقنلانادا باشلادى. بىزنىڭ باقچادا ماتورلان ب كىتكەن. مسكن ئاغاچلار، بو ئارادا بىك مۇڭاي تۇرالار ئىدى. بوگنكى ھاوا - لقلارن كورسەڭ، ئىسك كىتەر. كىچەگى توزان بلەن بويال بىتكەن يافراقلار، بوگن زۇمرد كىك يەم - يەشل تۇرالار. كىچە ئولەم، ئولەم دىگەن كىك تۇرا تۇرغان ئاغاچلار، بوگن يەش يىگىتلەر كىك يەشل يافراقلارنى بلەن شاۋلاش تۇرالار. تەملى يوش ئىسى ئاڭقى تۇرا.

مىن ئىدىرعا بارب قايتىم. ئاندىن ئولەنلەردە بىك ماتوراي ب، ئوسەرگە حەزرلەن تۇرالار.

ياسا (ماق) — сделать
قەدەر — до
بول (مەك) — делить
بۇتنلى — совсем, совершенно
بىچەن — сено
زورلىق — величина
چەش — умолоть

قۇرت — сухой творог
كوبەي (مەك) — увеличиться,
размножаться
كوڭلى — веселый (хороший,
приятный)
كوچ (مەك) — переходить,
переселиться

توقرانباش — клевер
تويدىز — корми
سۇت — молоко
قايماق — сметана
قاتق — кислое молоко
ئرمچك — творог

ئۇشبو رهوشچه — в таком виде
توك (مهك) — вываливать
(вывозить навоз)
سۇلى — овес
يارى — можно (ладно)

بزياسادق سيگز قر، ئاشلق ئوگار قاراب، تۇر!

بزدە ھەزرگە قەدەر باسونى ئۇچكە گنە بولەلەر ئىدى: برنجى باسو - تافر،
ئىكنجى باسو - ئارش، ئۇچنجى باسو - سابان ئاشلق بولا ئىدى.
ئوگعان يىلنى ئارشنى بر ديسە تينەدەن 90 پۇت، سۇلنى 90 پۇت ئالالار ئىدى.
پچەن بۇتلەلى بولمى ئىدى.

ئىندى جىرنى 8 باسو ياسادىلار.

باسونىڭ زورلىغى كىمدى، ئاشلقنىڭ چىشى ئارتىدى.

شوندان سۇڭ ئارشنى بر ديسە تينەدەن 120 پۇت، سۇلنى 180 پۇت،
توقرانباشنى 300 پۇت ئالا باشلادىلار.

حايواننى توقرانباش ئولەنى بلەن تويدىرا باشلادىلار.
سىيرلاردا سۇت ئارتىدى.

بازاردا سۇت، قايماق، قاتق، سۇزمە، ئرمچك، قۇرت كوبەيدى. شولاي
ئىتەب كىشلەر كوڭلى تۇرا باشلادىلار.

3 قردان 8 قرعا كوچكەچ، چەچو ئۇشبو رهوشچه بولدى: 1-نجى يىل تافر
باسوعا تىرس توگەلەر، 2-نجى يىلنى ئارش بلەن توقرانباش ئولەنى چەچەلەر،
3-نجى يىل - توقرانباش، 4-نجى يىلنى - توقرانباش، 5-نجى يىلنى سۇلى، 6-نجى
يىلنى تەن دا تافر باسو، لەكىن تىرس توگلمى، 7-نجى يىلنى ئارش، 8-نجى يىلنى
سۇلى (سابان ئاشلق).

جىرنى 4 قرعا، 6 قرعا، 10 قرعا بولرگە يارى.

نەوبەت — очередь

ناچار — плохой

ھوجا — хозяин

عادەتدە — обыкновенно
سوۋۇررعادا، سوعارعادا، — ни молотить, ни веять

ئوگھان — расторопный
прилежный

ئالماشدر (ماق) — менять

ساقلا (ماق) — охранять,
оберегать

توققلئى — сытный

ريزق — пища

كىمە (مەك) — уменьшать

قۇرئلق — засуха

قورقئىنچلىق — опасный

ھەلاک بول (ماق) — гибнуть

جيتن — лен

ترشقان — трудившийся,
прилежный

تاب (ماق) — найти

تاش — камень

قاداق — гвоздь

قاف (ماق) — вбить

سلکنە (مەك) — шевелиться

يۇرەك — сердце

جىلكنە (مەك) — стремиться
(торопиться что-то делать)

ئىگھنراش (ماق) — стонать

ئىگنلەرنى نەوبەت بىلەن چەچۈ.

I

جىرئننە بارئى ئاشلق قىنا چەچە تۇرغان كىشى — بىك ناچار ھوجا.

ئاشلىق ئارتىندىن ئاشلىق قىنا چەچۈچىنىڭ عادەتدە سوعارعادا سوۋۇررعادا ئاشلىقنى بولمى. يادىشى، ئوگھان ھوجا ئىگنلەرنى نەوبەت بىلەن چەچە، ئوسملىكلەرنى ئالماشدر. قايرىر ئوسملىكلەر ھەم ئولەنلەر ئوسكەندە جىر يال ئىتە. قايرىر ئوسملىكلەر قىرنى چوب ئولەنلەردەن ساقلىلار (مەسەلەن: بەرەنگى، چۇگندىر)، چۇنكى بۇلارنى ئوسدر گەندە چوب ئولەنلەرنى ھەر ۋاقت ئوتاب تۇرالار.

بىك كوب فايدا كىتئره تۇرغان ئوسملىكلەردە بار، لاکىن ئالار توفراقنىڭ توققلئى رىزقلارنى بىك كوب كىمئتئەر (جىتن).

كوب قىرعا ئەيلەندىرلگەن جىر ھەر ۋاقت فايدانى كىتئره كىتئره. مۇندى قىرلارعا قۇرئلق دا ئارتىق قورقئىنچلىق توگىل. بىر تۇرائى ئوسملىك قۇرئلىقدان ھەلاک بولسا، ئىكىنچى تۇرئىسى ئوگا. تىرسلىق جىرگە قاتنى سوقادان، سۇڭ ئارش ھەم بۇداق چەچەلەر. شولاي ئوق ئازىق چۇگندىر ھەم بەرەنگى ئوتتالار.

ئېرسىلەگەندەن، سۇڭ ئېكىنچى يىلى ساپان ئاشاللاقم، شىكەر چۈگىنى،
 بەرەنگى ھەم ئولەنلەر چەچەلەر.
 ئولەن ئارتىدىن جىتن ھەم ساپان ئاشىقلار بىك ياحشى ئوڭالار.

توشقان تابار، تاشقا قاقار.
 ئاشاعاندا قۇلاڭ سىكىنىپ، تۇرسىن، ئشلەگەندە، يۈرەڭگ جىدا-
 كىنىپ، تۇرسىن.
 ساپاندا سايراشماساڭ، ئىدىدا ئىكەنراشسىڭ،
 قوش سۈيە.

برگه — вместе
 تۇرمش — жизнь, житье
 جىڭل — легкий
 ئالعا — вперед
 قوشل (ماق) — соединиться
 ئىشلى — большой (в смысле много)
 جەمەت — семья (общество)
 واقتندا — во-время
 برلەش (مەك) — объединиться
 حەل جىتەرلك — доступно, посылно

ئوزلەرنە تىگەن جىرنى — доста-
 тавшуюся себе землю
 كوچب يۇرب — переселяясь
 كىرەك حەتلىسن — нужное количество
 قالدر (ماق) — оставить
 تۇت (ماق) — расходовать
 جان باشندان — с души, по числу едоков
 تۇزۇ (مەك) — образовать, составить
 ئىرك — свобода

جىر ئىش ئەر تىللەش ئىشلەو.

I

برگه ئىشلەپ، تۇرمشنى جىڭلەرەك ئالعا جىبەرۈ ئۇچن ئەر تىلگە قوشىلار.
 ئەر تىل ئىشلى جەمەت شىكىللى؛ ئانڭ ئىشچىلەرنى كوب بولا. ھەر ئىشنى واقتندا
 ئىشلەپ بىتەرە. برلەشكەچ كۇچ كوبەيە، ئىگن قۇراللارن ھەم بوئەن كىرەكلەرنى
 ئالزعا حەل جىتەرلك بولا.

ئەر تىلگە قوشىلغان كىرەستىيەنلەر ئوزلەرنە تىگەن جىرنى بر ئورندىن ئالار؛
 ئشلەگەندە بار قۇراللارن برگه، جىيىپ، برگەلەش ئىشلىلەر. جىرلەرنى بر ئورندا
 بولغانغا، ئش واقتندا تۇرلى جىرگه كوچب يۇرب واقتلارنى، ئوزمى.

ئاشلىقنى، جىيىب ئالغاج، ئانڭ كىرەك، ھەتلىسن ئۇرلوققا قالىنۇرلاردا، قالعانى ئەرتىل كىرەكلەرنى تۇتالار، ئىش قۇراللارن تۈزەتتۇرگە، ياكى قۇراللار ئالغاج، جىر ياكى تارغا ھەم تىرسىلەو ئىشلەرنى راسخوتلىق ئىگن ئايتۇر ب قويلار. جىعان ئاشلىقنىڭ قالعانى ئوز ئارا جان باشندان بولەلەر.

II

ئەرتىلگە قوشىلغان كرەستىيەنلەر ئىگن ئىش گنە بر گە ئىشلىلەر. باشقا واقتدا ھەر قايسى ئوز ئىش قارى. ئىگن ئىشى بىكەچ، ئىشكە كىتەر گەدە مۇمكىن. ئەرتىلگە قوشىلغان كرەستىيەنلەر ئوز لەرنى ئوستافى تۈزىلەر. ئىشلەرنى شول ئوستافى بويىنچا ئالب بارالار.

ئەرتىلگەن چىعارغا تەلگەن كىشىگە ئىرىك بىرۇلە. ئانڭ ئەرتىلگە بىرگەن مالى، ئاقچاسى، قۇراللارنى ئوزىنە قايتارۇلا. تىك ئەرتىل تۈزۈ ئىشنى گى راسخو-تلارنىڭ ئوز پايىندا تۇشكەن گنە كوتەرە. ئەرتىل بىلەن ئىشلەو بىك فايدالىق؛ ئانچى كرەستىيەنلەر ئاراسىدا مۇمكىن قەدەر كۈبەيتەر گە كىرەك.

دۇشمان — враг	بىر نىچە — ничего
زارارلىق — вредный	ئىشلەتە ئالمى — сделать не может
جانوار — животное	ئۇرلوق — семя
تېچقان — мышь	كورشى — соседний, сосед
يۇمران — суслик	ئىزان — межа
حاشارات — насекомое	چاب (ماق) — косить
قابلا (ماق) — закрыть	قزغان (ماق) — жалеть
قالدىق — остаток	كىكەش — совет
بوش — пустой	چىتەن — плетень, тын
ئورچى (مەك) — размножаться	كىرتە — прясло
تارال (ماق) — распространяться	ئارقىلىق — через

قىر دۇشمانلارنى.

بىزنىڭ قىرلارنىڭ ئىك، زور دۇشمانلارنى ئىككى: چوب ئولەنلەر ھەم زارارلىق جانوارلار: تېچقانلار، يۇمرانلار ھەم تۇرلىق — تۇرلىق حاشاراتلار. ئالار بىلەن كۈرەشمەسەك، ئىگن دە چەمە. چوب ئولەنلەر يەش ئىگنلەرنى قابىلاب تۇماليار، زارارلىق جانوارلار ئالارنىڭ قالدقلارنى دا ئاشاب بىتەرەلەر.

۱۱۰ دۇشمانلار ھەر ۋاقت بىر بىرىنى بولۇشالار.
 چەچلىمى، بوش قالغان جىرلەردە چوب ئولەنلەر ئاراسىدا زارارلىق حاشاراتلار
 بىك كۆپ ئورچىلەر، شۇنداق چەچلىگەن يەش ئىگىلەرگە تارالار.
 كرەستىيەنلەر بارى دابىر گەلەش بىش كورسەلەر، ئالار بىلەن كۇرەشويىك ئوگى.
 بىر گەنە حوجا ئوزى گەنە ئالارنى بىر نىدە ئىشلەتە ئالمى. چوب ئولەن ئۇرلقلارنى
 كورشى جىردەن دە، ئۇچىپ تۇشە.

زارارلىق جانوارلار كورشى قىردان كوچىپ كىلەلەر.
 جىرنى بىك ياشىلاپ ئىشلەگىز. تازا ئۇرلىق چەچىگىز. تاقىر باسوونىزنى
 چىستا تۇتۇز. ئزانداغى ئولەنلەرنى ھەر ۋاقت چابىپ تۇرۇز. ئىگىلەر ئىگىزنى
 نەو بەتلىپ چەچىگىز.
 دۇشمانلارنى بىلەن كۇرەشەرگە كۇچ ھەم مالتىزنى (سومازنى) قىزغانماز.
 بىلمى كىشلەردەن كىگەش سۇراز.
 چوب ئولەن كورشىدەن كورشىگە چىتەن ھەم كىرتە ئارقىلىق دا كوچە.

поздравлять — قۇتلا (ماق)
 скот — مال — تووار
 складкий — تاتلىق
 алы — ئاللى
 удивляться — شاق قات (ماق)
 фрукты — جىمىش
 радоваться — سۇين (مەك)
 детвора — بالا — چامە

жать — ئوراق ئور (ماق)
 поспеть — ئۇلگىر (مەك)
 впроголодь — ئاچلىق — توقلىق
 заставить — شادلاندىر (ماق)
 радоваться —
 заставить — كۇلدىر (مەك)
 смеяться

ئىيون - ئىيون ئايلىرى.

ئىيون دىگەن ئاي بولام،
 مال — تووارنى تويدۇرام
 ئول ئولەنلەر، ئاچاچلار
 باش چىكارا ئىگىلەر،
 ئىيون ئايى — ئىش ئايى،
 پشە تۇرلىق جىمىشلەر؛
 ئوراق ئورا باشلارغا
 ئاچلىق — توقلىق حالقىنى
 جىرنى قۇتلىم جەي بىلەن؛
 تاتلىق ئولەنلەر بىلەن؛
 ئاللى، گۈللى چەچىكە ئاتا،
 بۇتن كىشى شاق قاتا.
 ئاندا پچەن چابالار؛
 سۇينە بالا — چامالار.
 ئىگى — تارو ئۇلگىرە،
 شادلاندىرا، كۇلدىرە.

(جیتە مەك) — настать, поспеть
 ئىرتەلەرن — по утрам
 كىچلەرن — по вечерам
 چالغى — коса
 قايرا (ماق) — точить
 تاوش — звон (голос)
 ياگغىرا (ماق) — звенеть
 قش بويى — всю зиму
 سوق (ماق) — ткать
 كىندىر — холст
 ئاغارتە (ماق) — белить
 توقماقلا (ماق) — колотить
 (бить колотушкой)

يانمى تۇرغان — несгораемый
 ئوراق — жнитво
 بويان(ماق) — заставить красить
 ئارقا — спина
 چەچ ئورگچ — тесьма для
 плетения кос
 تەنكە — серебр. монета
 تىز (مەك) — нанизывать
 جيگشە — нарукавник
 تەك (مەك) — шить
 بۇكئىرى — горбатый
 چىش — цыпленок

ئىش جيتە.

مەنە ئىش جيتە. بۇتن ئاۋل ئىرتەلەرن، كىچلەرن چالغى قايراۋ تاۋنشى بلەن
 ياگغىرى. چالغىلار ھەزرا نەھ. قىزار قش بويى سوققان كىندىرلەرن ئاغارتالار.
 ئالارنى توقماقلا ب ساندقلارغا سالالار ھەم يانمى تۇرغان بالچق كلەتلەرگە كرتب
 قويلار. يەش كىنلەر ھەم قىزار ئوراققا يۇررگە ياگا ئىشلەپلەر باسدۇرالار،
 ئىسكىنلەرن بوياتالار، ئارقالارنا تاغار ئۇچن چەچ ئورگچلەرننە تەنكەلەر تزلەر،
 قوللارنا جيگشەلەر تگەلەر، يلندا بركىلە تۇرغان زور ئىش بەير مەنە ھەزرا نەھلەر.
 مەنە ئۇزاق دا ئوتەمس، پچەنسگە ئانك ئارتىندان ئوراققا ئۇشەرلەر. شولاي ئىتب
 ئاۋل حالقى بۇتنلە قىر كىشى بولب كىتەردە، ئۇيلەرننە ئاشارغا، ئچەرگە گنە
 قايتىر. ئاۋللاردا بۇكئىرى قارىلار، چىش ئاشاترغا قالغان قارچقلار، ئۇى ساقلاغا
 قالغان كچكىننە بالالارغا بولر.

پش (مەك) — созреть
 قارش — четверть (аршина)
 چوۋار — пестрый
 ئاشق (ماق) — торопиться
 چىكسىز — (беспредельный)
 очень много

چايقال (ماق) — качаться
 تارى — просо
 توب، تولى — совершенно
 полный
 بورا — заком, срубы в
 амбарах для хлеба

جەيگى ئىشلەر.

جيتىدى پىچەن ۋاقتى: حالق چقىدى بۇلىغا،
 چالغىدا، تىرما، سەنەك ھەر بىر كىشى قولدا
 بىر ئورنىدا چاپلار، ئىككىنچى بىر ئورنىدا
 پىچەن بىتەر - بىتمەسەن ئىگىلەردە نىندى ئوگىغان:
 «ئىش تىزىرەك بىتىن» دىيىپ
 باسودا حالق چوب - چووار چىكىسز ئوسكەن ئىگىلەر،
 ئوبىناب كۇلب ئورالار ھەر كىم ئوز جىرن ئورا،
 ئارش، سۇلى، تارى بىلەن توب - تولى بولار بورا.

پىچەن ئۇستىدە — во время сенокоса
 خالقىن — холодный
 چىق — роса
 بۇرتىك — зерно, крупинка
 ئىنجى — жемчуг
 يالنىرا (ماق) — блестеть
 ئويسو جىر — низкое место
 تۇمان — туман
 كوتەر (ماق) — подниматься
 شولاي بولسادا — несмотря на это

чувствовать — سىز (ماق)
 беги — چاپ
 рысить — يوروت (ماق)
 приступить — كرش (ماق)
 принимать, приступить — تۇتن (ماق)
 точить (косу) — يانا (ماق)
 чувствоватьсья — تۇيل (ماق)
 полдень — تۇش
 дневной — كۇندىزگى
 ворошить — قابارت (ماق)

پىچەن ئۇستىدە.

I

پىچەن ۋاقتى جيتىدى، بىر كۈننى ئىرتە بىلەن بۇتن ئول حالقى بۇلىغا پىچەن بولەرگە چقىدىلار. ئىككىنچى كۈننى ئىندى بۇلىن چوب - چووار بولغان ئىدى. بىزدە بۇتن غائىلەبىز بىلەن بۇلىغا پىچەن چاپارغا كىتىدك. مین ئارباغا ئەتى بىلەن رەتەن، ئوتردەدا، دىلبىگەننى ئوز قولما ئالدم.

تاشدا ئەلچى ياشىشى ئوق سالىقن، ئولەن ئۇستىدە گى چق بۇرتكلەرى ئىنجى كېك يالتىرىلار، ئويسو جىزلەردەن تۇماندا كوتەرنىل ب جىتمە گەن ئىدى. شولاي بولسادا، مەن سالىقلىقنى بىردە سېزىمى ئىدىم، چۈنكى ئەتى، ئەنەلەر ھەم ئايالار بلەن بۇلغە بارومىكا بىك كوگىللى ئىدى. مەن قووانغان تاوش بلەن: «ئەيدە باھباي، چاب!» دىيىپ دىلبەگەننى قاققالى ئىدىم. ئاندا مەننى تىخلاغان كېك كوگىللى گنە يوروتا ئىدى.

II

مەن بۇلغە كېلىپ جىتىدك. ئىرلەر ئۇست باشلارن سالىقلىرىدا بىرى ئارتىدىن بىرى چابارغا كىرىدىلەر. ئىك ئالدىن كەرىم ئالغاي چابا باشلادى. ئاندا ئارتىدىن باشقالاردا تۇتىدىلار. ئالار قاچىر ئارادا توقتالپ، چالغىلارن ياناب ئالالار. چالغىلارنىڭ ياكىغىرلارنى مىكا موزىكا تاوشى كېك تۇيىلا ئىدى.

قۇياش بىك قىزدىرا ئىدى. تۇش جىتەرەك جابلان پچەن كىيىپدە جىتىدى. كۈندىز گى ئاشىدىن سۇك حاتن قىزلار تىرما، تۇتپ پچەننى قابارتىغا تۇتىدىلار. مەن دە تىرما ئالپ قارامان ئىدىم، لەكىن ئانى بىك تىز تاشلادىم، چۈنكى بۇلغەدا خوش ئىسلى پچەن ئۇستىدە ئويناپ يۇرو مەنم ئۇچن كوگىللىرەك ئىدى.

1) О сложных формах с вспомогательным глаголом ئىدىنى، как قاققالى ئىدىنى، см. в § 58 пункт 1. Пр. граммат.

2) В данном случае глагол قاققالا — многократный вид, о чем см. там же в § 45 пункт 7.

يات (ماق) — лежать

سعل (ماق) — разгибаться

تال — ива

ئاراسىدا — среди

كۈمش — серебро - серебряный

تاسما — тесьма

ئاقى (ماق) — течь

ئوچ (ماق) — лететь

بىزەكلەن (مەك) — украшаться
узорами

بۇلغە

يەشل ھەتفە كېك ماتور بۇلغە
نورلار چەچىپ ياتا دۇنياغا،
سەغىل ئوسكەن تاللار ئاراسىدا
كۈمش تاسما كېك، سو ئالغا.

لب - لب ئىتىب ئۇچا كۈبەلەكلەر.
 چوتلدا تىب سايرى قۇشلارنى.
 ئال، قزل، سارنى چەچكەبلەن
 بيزەكلەنگەن ئولەن باشلارنى.

ترلك — скот (домашний)
 ئازق — пища (корм)
 كۈت (مەك) — пасти
 كىتر (مەك) — принести

ئەز — мало
 شالقان — репа
 چۈگندىر — свекла
 يىل تەولنگىننە — в течение года

ترلك ئازىئى ھەزىرلەو.

مال - تووار جەى كۈنى كۈتۈدە يۇرى. كۈتۈنى بۇلندا يە باسودا كۈتەلەر.
 ترلك بۇلننى ھەم باسونى تابتاب حوجاغا زارار كىتىرە. قشقا كرگەچ ترلك قولدا
 بولا. ئالتى ئايدان ئارتق ئانى تويدىرغا كۈب ئازق كىرەك. كۈب جىردە
 بۇلنلار ئەزبولغانغا، ترلكنى پچەن بلەن گنە، تويدىرپ چەب بولمى. باشقا تۇرلى
 يوللار بلەن ترلككە ئازق ئەزىلەرگە كىرەك بولا. بۇلننى ئەز ئوللار ئازق
 ئولەنلەرنى چەچەرگە تىيش. ئولەن چەچو بىك فايدالى: ترلككەدە ئازق بولا.
 جىردە ياكارا.

ترلك ئۇچن، قىرغا چەچە تۇرغان بىك ئىرى شالقان (نورنىپس) ھەم چۈگنە.
 ىرلەر بار. ئۈسب جىتكەچ بۇلارنىڭ برسى ئونار قاققا جىنە؛ بر دىسەتىنەدەن
 500 پۇنلاب چۈگندىر ھەم شالقان ئالارغا مۇمكىن.

سىيرغا تەولنگىننە بر، پۇت شالقان بىررگە يارى، شوندىن ئىسەبلەپ قاراساڭ
 بر دىسەتىنە شالقان بلەن ئەللەنى چاقلى ترلك تويدىرغا مۇمكىن ئىكەننى كورنە.
 ئولەنلەر، تامرلى ئازقلارچەچب، ھەيوان ئازىئى ھەزىلەگەندە، ترلكنى تويدى.
 سىرو جىكل بولا. ئانى يىل تەولنگىننە قولدا ئاسرارغا مۇمكىن. بۇلاى ئىتكەچ
 مال - تووار تازا بولا.

تامرلى ئازقلار جىرنىدە ياكارتالار. ئالار ئارتىدىن چەچلگەن ئاشلق ئوگۈ.
 چان بولا.

قۇرۇق — сухой	توفراق — почва
قىممەت — дорогой	شونىڭ ئۈچۈن — поэтому
ئاستىدا — под	ئانىڭ ئارتىدىن — за ним
ئۈزلەندۈر (مەك) — сделать ВЯЗКИМ	چەچىل (مەك) — быть засеянным
يۇمشارت (ماق) — сделать МЯГКИМ	ئوچىلاب — горстями
مامقلىندىر (ماق) — разрыхлять	

توقرانباش.

توقرانباش - چەچۈ ئۈچۈن ئىپاڭ ياحشى ئولەن، لەكىن، ئول ھەر ۋاقت ئوسە ئالىمى، ئول ياكىرلىج جەينى ياراتا، قۇرۇ جىردە ياحشى ئوسىمى. ياحشى توقرانباش پچەنى، بۇلن پچەننەن قىممەتتەك يۇرى.

توقرانباش ئوزۇننىڭ جىر ئاستىدا قالغان تامرلارنى بلەن جىرنى ياكارتا، ياحشرتا. توقرانباش ئولەننىڭ تامرلارنى توقراقنى ئۈزلەندۈرە، يۇمشارتا ھەم مامقلىندۇرا. ئاندى توقراق، سونى - دىمىنى ئوزىدە ئۇزاعىراق تۇتۇچان بولا. جىر توقرانباش ئوسكەن ۋاقتدا يال ئىتتە، شۇنىڭ ئۈچۈن ئانىڭ ئارتىدىن چەچا - گەن ئاشلىق ياحشۇراق ئوكا. بىر چەچىلگەن توقرانباش رەتتەن ئىكى - ئۇچ پىل ئوسە، شوندىن، سۇڭىغا ئوسىمى باشلى. بىر دىسەتەنە جىر گە 1 - 1 1/2 پۇت ئۇرلىق جىتە كەجۈننى دىسەتەنەدەن 150 - 200 پۇت پچەن چەا. پچەن بولسا، ئازىق، بولر؛ ئازىق بولسا، تىرس، بولر؛ تىرس بولسا، ئاشلىق دا ئاقچادا بولر.

ئولەن چابارمىن، كىبەن قوبارمىن، شول ۋاقتدا ئوچىلاب ئاقچا جىبارمىن. تابشماق؛ يىالت - يۇلت ئىتتەرمىن، يىلاب يۇتارمىن (چالغى)

اسيىر — корова	ئولچەو — вес
تەربىيەلە (مەك) — воспитать	ئورتاچا — в среднем
ئىت — мясо	چاماسى — приблизительно
يوونتىق — помой	يايق (ماق) — отощать
كىمچىلك — недостаток	كۇن ساين — каждый день, ежедневно
ياقتى — светлый	

سىيولارنى تەربىيەلەو.

I

سىيەر ئول حالقى ئۇچن ئىك كىرەكلى حەيوان. سىيەر بىزگە سۇت، قايماق، قاتق، سۇزمە، ئرمچك ھەم قۇرت بىرە. سىيەرنىڭ ئىتى دە بىك توقلقلى بولا. كىرەستىيەنلەر ئوزلەرنىڭ سىيەرلارن كىبىرەك پىچەن ھەم باشاق بىلەن تويدىنرالار ئالارغا، ئۇن، كۇرپە، ئۇرلىق تۇبى كىك رىزىقلارنى بىك ئاز بىرەلەر. پىچەننى كىبىسنىچە، توب، تورى ئايلاق ئاستىنا سالالار، ئول ئانك بىر نىقەدەرن تابتاب بىتەرە؛ سىيەرلارنى سالقن، قاراكەي ئابزارلاردا تۇرالار. ئالارغا ئچەرگەدە كىب واقتدا تازا، سو بىرمىلەر، بەلكى يوونتق، سو ئچىرەلەر.

سىيەر سۇتنى كىبىرەك بىرسن ئۇچن، يوغاردا ئەيتلگەن كىمچىلكلەرنى بىتەرگە كىرەك، يىلى ياقنى ئابزارلار ياسارغا، بىگىرەك دە كىرەكلىسى سىيەرلارنى ئورلىقلارنىڭ ئولچەولەرنى قاراب تويدىرغا كىرەك.

بىزنىڭ روسىيە سىيەرلارنىڭ ئورتاچا ئورلىقلارنى 15 پۇت. مۇندى سىيەرلار كۇنگە 6 كروشكا چاماسى سۇت بىرەلەر.

II

مۇندى سىيەرلارنىڭ ياقماوى ھەم سۇتلەرنى كىمىمەوى ئۇچن، ئالارغا كۇننى 32 قاداق پىچەن كىرەك، لەكىن ئالارغا كۇن ساين، ئول قەدەر پىچەن بىرمىلەر، بەلكى كۇرپە كىك توقلقلىراق، ياكى سالام كىك ناچارئۇرلىق ئازق بىرەلەر.

دانىيا مەملەكەتنىڭ كىرەستىيەنلەرنى بىر تۇرلى ئازق ئورنىنا ئىكىنچى تۇرلى ئازقنى كىبى بىررگە كىرەكلىكىنى ئىسەبلىپ چىعارغانلار. مەسەلەن 1 قاداق كۇرپە 3 قاداق پىچەن، ياكى 6 قاداق سالام ئورنىنا تۇرا.

بىر تۇرلى ئازقنى ئىكىنچى تۇرلىلەرنى بىلەن ئالمىش ئورنىڭ ئىسەبى ئوكىغاى بولسنى ئۇچن، باشقالارنى كۇرپە، ئۇن كىك توقلقلى ئازقلارغا ئەيلەندىرپ ئىسەبلىلەر. ئالارنىڭ 1 قاداعن 1 لك ئولچەوى ئىتسب ئالالار. شول بىلەن ئىسەبلەگەندە، 32 قاداق پىچەن 11 ئازق بىرلىكى چاماسى بولا، چۇنكى بىر ئازق بىرلىكى 3 قاداق پىچەنگە تۇرا.

بو 11 ئازق بىرلىكى ئۇرلى - تۇرلى ئازقلاردان ئالارغا مۇمكىن.

(دۇت) دۇت — (ветер) ئيس (مەك)	جىلگەر (مەك) — веять
بۇلت — туча	قاشۇ (ماق) — чесать
قورقو — боязнь	تيرلە (مەك) — потеть
بر - بر ئارتلى — друг за дружкой	ياز (ماق) — гореть
تاشۇ (ماق) — возить	رمەتلەز (مەك) — наслаждаться
سوق (ماق) — молотить	توتور (ماق) — насыпать

ئىي-گىنچى

شادلانار بىزنىڭ «ئىگىنچى» بىز
ماتور، يىلى ياكىر يادىسە.
قاتى جىللەر ئىسب، بۇلت چقسا،
«ئىگىنچى» بىز قورقوعا تۇشە،
ئىگىنلەرى پشە بر - بر ئارتلى،
واقت جىنە، جىيىب ئالارعا؟
ئورب، تاشب، سوعب ھەم جىلگەرب
بورالارعا، جىيىب سالارعا،
كۈنشە بىزنىڭ «ئىشچى» تۇن يوقلامى
ئورب، تىزۈرەك قردان تاشارعا،
ئش ئارتىدىن ئشلەر چعب تۇرا،
واقت تىمى باشن قاشارعا.
تيرلەب، پشېب، يانب ئشلى تۇرعاچ،
ئىگىنلەرن جىيىب بترگەچ،
رمەتلەنب قالا ھەم شادلانا
ئاشلىقلارنى ئندارعا كرگەچ،
ئى بوينچا ئشلەب، بوراسۇنا
قابچق - قابچق ئاشلىق توتۇرا،
تۇرلى ئىگىن بلەن، تولاب كىتە
كلەتندە تۇرغان، زور بورا.

1) Условная форма **ياۋدىسە** образована от глагола **ياۋدى** —шел и условного наклонения **ئىسە** от вспом. глагола **ئى** Хотя эта форма глагола произносится слитно, но как сложный глагол пишется отдельно. В данном случае написано слитно для соблюдения размера стихотворной речи.

ئىش ئۈستىدە — во время страды
 بوب — совсем пустой
 ئىسنىك — жара
 قوش — шалаш
 اتىس — бурак
 ئىكمەك — печеный хлеб
 ساقى — чистый
 قالن — толстый

بلەك — запястье
 ئوتكن — острый
 كوز ئاچپ كوز يۇمعانچى — мигом
 عەسكەر — армия
 جىگە (مەك) — победить
 قۇرت — насекомое
 ئاواز — голос (звук)

ئىش ئۈستىدە.

بۇتىن قىر، تولغى خالىق. قىرغا ئوراقچىلار كىلىپ بىتكەنگە كۆرە، يول، بوب، بوش، يول بويىچا، ئۇزۇن ئارقانلار بىلەن بەيلەنگەن ئاتلار، كىلەسى كۈنىڭ ئىسنىكلىكىگە قەدەر تاماقنى، تويىنىپ قالغىق دىگەن كىك، شاتىر، شۇتىر ئاشىلار. ئاربالار ياندا كۈلتەلەردەن ياساعان قووشلاردا ساوت - ساوت سولار، اتىس - اتىس قاتقلار، زور - زور ئىكمەكلەر ئوراقچىلارنىڭ سوسولارنى قايتار، تاماقلارنى تويىنىر ئۇچىن ھەزىلەنگەنلەر. ئۇچ ئاياقلاردا كىچىككەنگە بالالار، كىلەچەككەگى يىللاردا، شول ئاتلارنى، ئانلارنى، ئاعالارنى كىك، كۇش - كۇش ئوراق، ئورر ئۇچىن، مىش - مىش يۇقلاپ ياتالار. ئالار ئاندا ساقى ھاۋادا، ئەللە نىچە تۇرلغى چەچەكلەرنىڭ ساقى ئىسنى ئىسنىپ، كىلەچەك ھىزىمەتلەرگە كۇچ جىيالار. جىر ئۈستىدەن ھاتىقىلار، ئىرلەر، يىگىتلەر ئالنى - ئالنى ئالىپ، ئىگىنىڭ ئوكىغانلىغىنا شادلانا - شادلانا ئورالار. قوللارنىدا ئوتكن ئوراقلار تىز - تىز سىلكىنىپ، كوز ئاچپ، كوز يۇمعانچى ئارتلارنىدا، زور - زور كۈلتەلەر قالدۇرالار، ئاتلانغان سايىن، شول ئىگىن عەسكەرن جىگە - جىگە ئالغا تابا بارالار. تورعايلار، قىرغى ئەللە نىچە تۇرلغى قۇشلار، قۇرتلار، كۈبەلەكلەردە كىشلىرنىڭ ئىشلەرنى بولۇشلار، شول ئىگىنى ئوكىدىغان قۇياشقا ئوزلەرنىڭ شادلىقلارنى، سۇيىنۈلەرنىڭ تۇرلغى ئاواز چىعارب سايرىلار.

1) Условная форма *ياودىسە* образована от глагола *ياودى* — шел и условного наклонения *ئىسە* от вепом. глагола *ئى* Хотя эта форма глагола произносится слитно, но как сложный глагол пишется отдельно. В данном случае написано слитно для соблюдения размера стихотворной речи.

ئىش ئۇستىدە — во время страды
 بوب، بوش — совсем пустой
 ئىسنىك — жара
 قوش — шалаш
 ترس، ترس — бурак
 ئىكمەك — печеный хлеб
 سافى — чистый
 قالن — толстый

بلك — запястье
 ئوتكن — острый
 كوز ئاچپ كوز يۇمغانچى — мигом
 عەسكەر — армия
 جىگە (مەك) — победить
 قۇرت — насекомое
 ئاواز — голос (звук)

ئىش ئۇستىدە .

بۇتن قىر، تولغى خالق. قىرغا ئوراقچىلار كىلىپ بىتكەنگە كۆرە، يول، بوب، بوش. يول بويىچا، ئۇزۇن ئارقانلار بىلەن بەيلەنگەن ئاتلار، كىلەسى كۈننىڭ ئىسنىكىگىنە قەدەر تاماقنى تويدۇرۇپ قالغىق دىگەن كىچىك، شاتىر، شۇتىر ئاشىيلار. ئاربالار ياندا كۈلتەلەردەن ياساعان قووشلاردا ساوت-ساوت سولار، ترس-ترس قاتقلار، زور-زور ئىكمەكلەر ئوراقچىلارنىڭ سوساولارنى قايتارر، تاماقلارنى تويدۇرر ئۇچىن ھەزىلەنگەنلەر. ئۇچ ئاياقلاردا كىچىكىگە گىنە بالالار، كىلەچەككە گىنە يىللاردا، شول ئاتلارنى، ئانلارنى، ئاعالارنى كىچىك، كۇش-كۇش ئوراق، ئورر ئۇچىن، مىش-مىش يۇقلاپ ياتالار. ئالار ئاندا سافى ھاۋادا، ئەللە نىچە تۇرغى چەكەكلەرنىڭ سافى ئىسنى ئىسنىب، كىلەچەك ھىزەتلەرگە كىچىك جىيالار. جىر ئۇستىدەن ھاتىقىلار، ئىرلەر، يىگىتلەر ئالان-ئالان، ئىگىنىڭ ئوگەنلىكىغا شادانا-شادانا ئورالار. قوللارنىدا ئوتكن ئوراقلار تىز-تىز سىلكىنىپ، كوز ئاچىپ، كوز يۇمغانچى ئارتلارنىدا زور-زور كۈلتەلەر قالدۇرالار، ئاتلاغان سايىن شول ئىگىنە عەسكەرنى جىگە-جىگە ئالغا تاپا بارالار. تورعايلار، قىرداعى ئەللە نىچە تۇرغى قۇشلار، قۇرتلار، كۈبەلەكلەردە كىشىلەرنىڭ ئىشلەرنى بولۇشلار، شول ئىگىنى ئوگىدىغان قۇياشقا ئوزلەرنىڭ شادلىقلارنى، سۇيىنۈلەرنى مەڭ تۇرغى ئاواز چىعارب سايىرلار.

باشاق — колос
تەحت — престол
ئۇجماح — рай
ئىيىل (مەك) — наклониться
نەفيس — изящный
زىفا — статный
ئاعل (ماق) — течь
تال (ماق) — уставать,
утомляться

چىركەو — церковь
مەچىت — мечеть
زار بول (ماق) — тосковать,
соскучиться по чем, по ком
нибудь
من (مەك) — подняться
سلتە (مەك) — размахивать

باشاقدان تەحت.

يەملى جەينىڭ يەملى ئۇجماحندا
ئىيىلب، سەئىلب ئۇراق ئورام مەن،
ئورعان باشاعمنى جىماندا،
نەفيس، زىفا كۈلتە قويام مەن.
قۇياش قىزو . . . ياتام . . . تىر ئاعىلا . . .
تازا بلەكلەرم تالالار . . .
تالغانلىغىن ئانڭ ئويلايمىدا:
كۈلتەلەرم تىزىلب بارالار.
تۈزەرم دە شولاي كۈلتەلەرنى،
بارن بىرگە يۈرب. جىيارمەن،
جىيارمەن دا بىرگە ئۇيەرمەن،
بىيىك نەفيس كىيەن قويارمەن.
بىيىك بولر كىيەن بۇتن جىردەن:
چىركەو، مەچىت، تەخت، سارايلاردان،
عەجەبلەنر ئەڭا بۇتن دۇنياڭ،
زار بولرلار ئاڭا قاراودان.
ئۇيىب بىتكەچ ئالب ئوراعمنى
كىيەننەن ئوزم مەنەرمەن.
ئوراق تۇتقان تازا قوللارمىنى
تەختلەرگە سلتەب كۈلەرمەن.

1) Слово **تالغانلىق** — винительный падеж от имени **تالغانلىق** — усталость, в притяжательной форме 3-го лица ед. числа.

1) Сравнительная степень прилагательных часто употребляется без приставки **رەق - رەك**; в данном случае слово **بىيىك** употреблено вместо **بىيىنگنرەك**.

تابشماق: ئاندىن بىيىك، ئىدىن تەبەنەك (ئىيەر).

چەچۈلك — семянной

ساقلىق — запасный

كوم (مەك) — зарыть

پۇچماق — угол

باز — яма

قازى (ماق) — рыть

توبەن — нижний

كىشەر — морковь

قارچق — старуха

سەندەرەك — годный для
полатей

قىمىدا (ماق) — шевелиться

كول — озеро

باتر (ماق) — погрузить в воду

سال — плот

ئۇيم — куча

سۇيە (مەك) — прислонить

باسا — посохонь

تالقى (ماق) — трепать

سرت — возвышенное
место (хребет)

جەى (مەك) — стелеть

تقۇرق — переулочек

ئارتقا — взад

تۇرن — внучка

ئىيەرت (مەك) — взять с собой

چىكلەوك — орех

مىلەش — рябина

بالان — калина

ئومارتالىق — пчельник

بىتىك — сетка

ئاقتىق — последний

سەلم — привет

كون ياعى — юг

سارعاى (ماق) — желтеть

ياو (ماق) — идти (дождь)

كۆز.

ئاولنىڭ باسولارنىدىن كۆلتەلەر، بۇلىنلارنىدىن پەنەلەر جىيىلىپ بىكەن.
يىلغا بويۇنغا سالغان يۇرتلارنىڭ باقچالارنىدىن خاتىنىلەر بەرەنگى ئالار.
ئىرلەر چەچۈلك ھەم ساقلىق بەرەنگىلەرنى كومەر ئۇچىن باقچالارنىڭ بىر پۇچ-
ماغىغا باز قازىلار. ئوسمىر قىزلار باقچالارنىڭ توبەن باشلارنىدا سوعان، كىشەر،
چۈگىنىر كىك يەشلىچەلەر يۇلقالار كەبىستە كىسەلەر. بالالار، ئول يەشلىچەلەرنى
قار بازىغا ھەم ئامبارلارغا تاشىلار. قايرىلەرنى بەرەنگى بازىغا سوعان كۆلتەلەر،
سەندىرەكلەر كىتىرەلەر.

ئولونڭ توبەن باشتىداغى بۇلىندا قۇرت كېك خالىق قىملىدى. ئالارنىڭ قايم-
سۇنلارنى ئانداغى كۈللەرگە كىندىر باتىرالار، قايسۇنلارنى كىندىر كۈلتەسنىدىن
سال ياسىلار ھەم ئانى كۈلگە سالار. قايمىرلەرنى ئىك باتىرغان كىندىرلەرن چى-
رالار ھەم ئالارنى ئۇيىملەرگە سۇيىلەر. يەش كىلىنلەر ھەم جىتكەن قىزار باسا
تالقىلار، قايمىرلەرنى بۇلىننىڭ سىرتىدا جەيگەن جىتىنلەرنى ھەم باسالارنى جىيىلار.
ئولونڭ زور ئوراملارنى ئارقىلىق كىسكەن تىقىق بىلەن ئارتقا چىقساڭ، ئاندا
كىيىنلەر بىلەن تولغان ئىندىرلار تىزىلىپ كورۇنە. كۈب ئىندىرلارنىڭ قابىلارنى ئاچق-
ئاندا، مۇندا ئاشلىق سوعالار.

ئورمان يوللارنىدا بورىنە، كىرتەك، قازىلق، ئوتىن ھەم يىراق تاشوچىلارنى
كورەسەڭ. شۇندا ئوق قاچىقلار كوتەرگەن، تۇرنلارنى ئىيەرتكەن ئەيىلەردە
كورىنگەلى؛ ئالار چىكىلەك، بالان، مېلەش جىيىرغا بارالار.
زەينى باباىدا ئوزۇننىڭ ئومارتالىغىدا باشىدا بىتىك كىيىپ بال ئالا. قۇشلار
ئافىق سەلەملەرن ئەيتكەن كېك قىچقىرىشىپ كۇن ياعىن ئاغىنلار.
يىراقلارنى سارعايعان ئاچالار «ساوبولغىز ئىندى» دىگەن كېك باش
ئىيىپ قالالار.

قىزار، بوش قالا، ياڭغىرلار ياوا،
جىرلەر دىلانا، بو قاچاق بولا؟

امول — обильный (много)
ئومارتا — улей
سىلان (ماق) — угощаться
قارتاى (ماق) — стареть
دول — буря

يەم — красота
جوى (ماق) — терять
قۇى (ماق) — осыпаться
قو (ماق) — гнать

سىنىتەبو، ئوكتەبىر ئايلارنى.

مىن بولامىن سىنىتەبو،
باسوداغى ئىگىنلەر
ئومارتادان بال ئالاب
تىك ئولەنلەر قارتايب،
مىندە ئازق امول بولا.
باردا ئىندىرغا تولا.
كۈب كىشىلەر سىلانا،
يىراقلارنى سارعايا،

مین بولرمن ئوكتەبر، جیرگە یاگەر قۇيامن،
 جیل دوللار چعارب، ئیلنڭ یەمن جویامن،
 ئاغاچلارنڭ یافراعن، بارن جیرگە قۇيامن،
 اچر، چو کیلگەن قۇشلارنن کون یاعننا قووامن،

بر یاقدان — с одной стороны	قزار (ماق) — краснеть
بوشلق — пустота	بیت — лицо
مۇڭلى (ماق) — унывать	تیر — пот
یانلان (ماق) — воодушевиться	ئاعز (ماق) — заставить течь
چومەلە — копна	قايغى — горе
قريلارننا — к бокам	شادلق — радость
ئۇچلى — остроконечный	ئۇمید — надежда
قویل (ماق) — ставиться	ئوقا — галун
	سوزل (ماق) — растянуться

ئىندردا.

ئوراق بىدى، خالىق بىراقدان قزو - قزو كۈلتە تاشى، ئىككىنچى ياقدان ئۇرلىق
 سوعا، جەى كۈنى بوشلىقدان مۇڭايىب تۇراتۇرغان ئىندىرلار خەزرجانلاندى، ئىندىر
 تاباغى يانننا ئۇيم - ئۇيم كچكىننە چومەلەلەر ئۇيىلە، ئىندىر نڭ قريلارننا بىك ماتور
 ، ئۇچلى كىبەنلەر قوينلا باشلادى. خاتنلار، قزلار ئىندىرغا قايتدىنلار. ئالار قۇناشدا
 پشكەن، قزارغان بىتلەرنىن تىرلەر ئاغىزب، ئوجم ئۇچن ئۇرلىقلار سوعا باشلا-
 دنلار. زور ئوراق ئىندىرلادا دۇبىت - دۇبىت ئىتت كۈيلەتت ئالتى بىلەن سوۋ -
 قاننڭ تاونۇشى بۇتن ئىندىر داغىلارغا موزىكا كىك تۇيىلا باشلادى.
 ئولنڭ بۇتن ، تۇرمۇشى، قايغىسى، شادلىغى ئۇمىدى ئىندىرغا كوچىدى.
 شونداغى چومەلەلەردە، شونداغى كىبەنلەردە، شونداغى سارى ئوقا كىك، سو-
 زىلىب ياتقان سالام ئۇيىلەرنى بۇلار نڭ مڭەر - مڭەر ئۇمىدلەرنى ساقلانلا باشلادى.

1) Выражения буквально означают: летний день, зимний день, осенний день, весенний день а употребляются в смысле: летом, зимой, осенью, весной.

چەچكە — цвѣток	باشقار (ماق) — измениться
كيب (مەك) — сохнуть	قابلا (ماق) — закрыть
ئورول (ماك) — будь сжатым	سيب (مەك) — моросить
يالانعاچلان (ماق) — оголеть	

كۆز.

كيبىدى، سارعايدى، قرلار، بوش قالدى. يالانعاچلاندى، بيگىرەك باشقاردى. قارا بۇلتلار سيبە باشلادى.	ئولەن، چەچكەلەر ئوراق، ئورلىدى، ئاغاچ باشلارنى قۇياشنىڭ نورى كوكنى قابلاغان واق ياگەرلارن
--	--

بزدەگى كيبك — как у нас	زيان — вред, изъян
ياق — страна	قۇرتقچ — вредитель
قامل — жнива	قۇتقار (ماق) — освободить
ئارقاسندا — из-за	قات (ماق) — твердеть
ساڭ (مەك) — всасываться	توبەندەگى — нижеуказанные
بۇتلىھى — совсем	ئايرما — разница

سابان ئاشلىغى چەچەسى جىرنى كۆزدەن سوقالاب قالدۇرو.

بۇزدەگى كيبك جەي قۇرنى كىلە تۇرغان ياقلاردا سابان باسوون كۆزدەن سوقالاب قالدۇرو بىك فايدالىق. ياز كۈنى گنە سوقالانغان باسودا جەيگى ئاشلىق ياحشى تيشىلىپ چقسادا، جەي ياگەر بولماغاچ، قۇرى ھەم ناچار بولا. كۆزدەن سوقالاعاندا جىردگى قامللار، چوب ئولەنلەرنى توفراققا كومىلىپ بىك تىز چرىلەر؛ ئالارنىڭ چروونى ئارقاسندا جىر تىرسلەنە. سوقالاب يۇمشارتقان جىرگە كۆزگى ياگەر، سوونى ياحشى سگە، سو ئاعب كىتمى، بورازنالار ئاراسندا، جىيىلىپ تۇرا. شولاي ئوق يازغى قار سوونىدا جىرگەسگىب بتە. سوعا تويغان جىر، جەي قۇرنى بولسادا، بۇتلىھى كىيىپ كىتمى. سوقالامغان جىردەن ياگەر، سوونىدا، قار، سوونىدا يىلعالارغا، چۇقرلارغا ئاعب بتە.

كۆزدەن سوقالاعان جىرلەردە، ئاشلىققا زىيان كىترە تۇرغان، سارانچا كېك قۇرتچىقلارنىڭ يۇمراقلىرى ئۇسكە كوتەرنىلەر ھەم قىش كۈنى قار ئاستىدا قالالار؛ شولاي ئىتت كۆزدەن سوقالو ئاشلىقنى قۇرتچىقلاردان قۇتقارا. سوقالاعان جىر يۇمشاق بولغانغا كۆرە، ئەزىرەك قاتا، ياز كۈنى تىزىرەك ئرى، شوڭا كۆرە ئاشلىقنى ئىرتەرەك چەچەرگە مۇمكىن بولا. جىر كۆزدەن ياخشى سوقالاب قالدۇرلغان بولسا، ئاشلىقنى ترما ئاستىغا چەچەرگەدە يارى.

ئاگرانوملارنىڭ كۆب يىللار سناوى ئارقاسىدا تۈبەندە گى ئايرىمىلار كۆرۈنە: بىر ئوك جىر، سابان باسوون جەيدەن ئىيول ئايندا سوقالاب قالدىرغاندا، دىسە تىنەگە - 87 پۇت، سىننە بىردە سوقالاعاندا 71 پۇت، ياز كۈنى سوقالاعاندا 48 پۇت بىر گەن. سابان باسوون نى چاقلى ئىرتەرەك سوقالاساڭ، شول چاقلى فايدىل ئىراق ھەم ئىگن ئوكشىلئراق بولا.

1) О причастии буд. времени, как *چەچەسى*, см. в § 55 пункт В. Прак. грам.

2) Выражение *جىر سوعا تويغان* значит: насыщенная водою земля (слово „насыщенный“ в рус. языке требует творит. падежа, а в тат. языке—направит. падежа).

اچرىشى — ель

وه — и

سەھرا — степь

سابسارى — совсем желтый

ئوساق — осина

ئالما ئاغاچ — яблоня

قاين — береза

حەستە — больной

ئارت (ماق) — прибавляться

تۇس — цвет

ئوزگەرت (مەك) — менять

ساقلاوچى — хранитель

اچرىشى.

سارعايادر كۆز كۆندە ھەر ئاغاچ يافراقلىرى. يوق يەشلەكلەر ھەزر، ئورمان وه سەھرا سابسارى. سارعايا تالлар، ئوساقلار. ئالما ئاغاچلار ھەم قاين، ھەستە تۇسلى، ئارتا سارى تۇس ئالاردا كۆن ساين. ئوز تۇسن ئوزگەرتى ساقلاوچى ئارادا برسى بار. كۆز كۈنى ھەم قىش بويى سارعايمى تۇرغان اچرىشى بار.

В ы в о д ы.

1) وە — союз, употребляемый в смысле союза هم, что значит „И“.

2) O послелого تۇسلنى смотр. в § 22 ст. 40. Пр. грам.

4) O причастии наст. врем. на چى, как например سافلاوچى см. там же в § 55 пункт А.

ئۇى تورندە — перед домом	ئالتن — золото
ئاچ — голодный	تلم — ломоть
ئولم — смерть	نازلىق — чеванный
سۇيىكلىق — любимый	نچكە — тонкий
ئىزگى — блаженный	بىل — талия
شەققەتلىق — милосердный	سنىق — ломоть
مەرحەمەتلىق — милостивый	عازرائىل — Израил
قۇرتقا — старуха	يەمسز — некрасивый
تاش — зубы	حەبەر — весть

كۈزگى جىللەر.

كۈزگى تۇن، مەن يۇقىلى ئالمىم: ئۇى تورندە جىل، يىلى
 جىل يلامى، ئاچ ئولمنىڭ قورقووندىن ئىل، يىلى.
 ئىڭ سۇيىكلىق ئىشچى ئەولام، بىيل ئاچ قالدى دىيىپ،
 ئىزگى شەققەتلىق ئانا، مەرحەمەتلىق جىر، يىلى.
 قويسا مۇندا قۇرتقالار تۇشكەن تاشن ئالتن بىلەن،
 «بىر تلم ئىكمەك» دىيىپ ئاندا نازلىق نچكە بىل، يىلى.
 بىر سنىق ئىكمەك يوقدان غنا ئولگەن تازا ئىرلەر كورب،
 جان ئالغا قىزانودان ئاندا عازرائىل، يىلى.
 كۈزگى تۇن، يەمسز قاراڭغى . . . ئۇى تورندە جىل، يىلى،
 جىل حەبەر، ئول: ئاچ ئولمنىڭ قورقووندىن ئىل، يىلى.

قش باشندا — в начале зимы	ئونت (ماق) — забыть
تويدىر (ماق) — надоедать	ئويان (ماق) — проснуться
بىزەك — узор	قويان — заяц
ئىب - اتى — совсем тихо	سىكر (مەك) — прыгать

(دۇبىر تە مەك) --- стучать
(يوعال ماق) --- теряться,
пропадать
— по крайней мере
(قوڧئراى ماق) --- гордиться
چاڭغى --- лыжи
(ئۇيرەن مەك) --- привыкнуть
تەبەنەك --- низкий
(دڭغىرتا ماق) --- стучать
(يۇز مەك) --- плавать
كىمە --- лодка
ئورنۇنا --- вместо
چوق --- кисть

نارات --- сосна
بۇتاق --- сук, ветвь
(قون ماق) --- сесть
كۇرتلك --- тетерев
تنچ --- спокойный
تۇمشق --- клюв
چېن --- муха
چركى --- мошка
(يۇدەت مەك) --- беспокоить
كىگەون --- овод
(چابالان ماق) --- барахтаться

قش باشندا.

ياڭغىرلىق كۈنلەر مېنى بىك توپىدىغانلار ئىدى ئىدى. مەن بىر كۈننى يۇقىدىن
تۇرۇپ قاراسام، تەرەزەلەر كۈمۈش بىزەكلەر بىلەن بىزەنگەن، جىر ئۈستى ئاپ - ئاق
قار بىلەن قاپلانغان. ئورام، تىب - تىن: ئاندا دۇبىر تەب يۇرى تۇرغان ئابالار يوعالغان؛
ئالار ئورنۇنا «مەن ئىچماسام، بوسى يارى!» دېگەن كېك چانلار قوڧئرايپ يۇرىلەر.
بىزنىڭ ئاۋچى باباى سافى قارتدا بورزاين ئىپىرتكەن دە چاڭغى بىلەن قرعا
كىتېب بارا.

بىز ئىرتە بىلەن چەى ئچىدە ئابىزى بىلەن ئورمانغا كىتدك. بىيىك ئارباغا
ئۇيرەنگەنگە كورە، چاننا بىك تەبەنەك تۇيىلا ئىدى. ئالاي، ئول ئاربا كېك
دڭغىرتامى، سودا يۇزگەن كىمە كېك كەنە ئالب بارا ئىدى.

ئورمانغا بارب جىتسەك، ئاندا ئاعاچلارنىڭ يەشل يافراقلارنى ئورنۇنا ئاق
چوقلار ئلنگەن. ئول چوقلار قۇياش چاتقىلارنى بىلەن يالت - يۇلت ئىتېب
تۇرالار، مېن شولارنى قاراب بارا تۇرغاچ، ئوزمنىڭ قايدالغىنى بۇتلىنى ئۇنتقانمىن.
شول واقتدا ئابىزى «ھول» دىيىپ قچقۇرب جىبەردى. مېن، شول تاشقا ئويانېب
كىتكەندە، بولدىم. ئالغاتا با قاراسام، ئاندا ئاپ - ئاق قوياننىڭ سىكىنرە - سىكىنرە
چابقان كوردم. تاغى بىر ئاز بارغان ئىدىك، قارت نارات بۇتاغا قونغان كۇرتلكلەر
كورىدى، ئورمان، تىب - تنچ؛ بارى تىك توقراننىڭ غا قاتى تۇمشىقى بىلەن چرك
ئاعاچنى چوقىغان تاونۇشى ئىشىتىلە ئىدى.

جەى كۇندە گى كېك چېن، چركىلەر يۇدەتمى، ئاتلار كىگەونلەردەن ھەم
 بۇ گلچەنلەردەن قورقۇپ چاپالانمىلار.
 بۇ چاناما جەى كۇنى كىسب قويغان ئوتنلارنى تۇيەدكەدە قايتىب كىندك.

ھەر جىر قارلانغان، سولار بۇزلانغان،
 ئوینی جىل - بوران، بو قاي چاق توغان؟

سووقلىق — холод

تېك — равный

ئۇشۇ (مەك) — мерзнуть

ئاچى — горький

تاو — гора

ياق (ماق) — топить печь

كۇى (مەك) — горевать,

печалиться

عينوار ئايى.

سووقلىقدا تىك يوق،

ئاندا مىنم ئشم يوق،

قار تاولارى تۇيەن،

تىك شوگا مىن كۇيەن.

عينوار ئايى مىن بولام

ئۇشب، قاتب يۇرسەلەر،

ئاچى بوران چعارب،

ئوتنى كۇب ياعالار،

ئەون — овин

سونار — охота

قالا — город

يۇك — воз

شەھەر — город

ساباق — урок

ئۇيرەتە (مەك) — учить

تكلاتا (ماق) — спрашивать
(урок)

تىمر ئاياق — коньки

شو (ماق) — кататься

(на коньках)

قاراقى — чучело

قشقى ئشلەر.

قر ئشلەرى كۇزدەن بتەلەر، لەكىن ئاول كىشلەرى قش كۇندەدە ئىسز
 تۇرمىلار؛ ئالار قش كۇنى ئەون سوعالار، قردان پچەن تاشىلار، ئورمانغا
 بارب ئاعاچ كىسەلەر، ئوتن ئالب قايتالار، سونارغا چعالار، بازارلارغا، قالالارغا
 يۇك تاشىلار. قاير ئاول كىشلەرى شەھەرلەرگە ئشكە كىتەلەر، حانتىقلار

بۇرت ئشلەرن قارىلار، ئاش - سو پشۇرلەر، قايرەولەرى بالالارنىڭ سابلارن ئۇيرەتلەر، تىڭلاتلار. بالالار مەكتەبىگە يۇرىلەر؛ ئالار ئاندا ئوقرعا، يازارعا ئۇيرەنلەر، مەكتەبدىن قايتقاج ئورامعا چىعب، چانا ھىم تىمر ئاياق شووالار، قاردان قاراچقى ياساب ئوينىلار.

تۇزۇ (مەك) — организовать	شىركەت — товарищество
باشقا — без (кроме)	چەچكى — сеялка
ھوجالق — хозяйство	ئايرىم — отдельный
كوتەر (مەك) — поднять	ئوتە (مەك) — исполнить
ئاڭلا (ماق) — понять	

ماشينا ئەرتىللەرى تۇزو.

كائوبىراتىنى بىك زور كۇچ بولب ئىسەبلەنە. ھىچ بىر كرسىتىيەن كائو- پىراتسىيەدەن باشقا ئوزنىڭ ھوجالق ئشلەرن كوتەرە ئالمى. مۇنى چىت ئىل كرسىتىيەنلەرى، بىگنرەكەدە ئىگن ئىگو ئىشندە ئالىدا، تۇروچى ئامىرىكا كرسىتىيەنلەرى، كوبىدەن ئاڭلاغانلار.

بزدە ساۋىتىلار ساپوزنىدا بىر ئاز ئاڭلى باشلادىلار. ھەزرگى كۇندە كرسىتىيەنلەر ئاراسىدا تۇرلى شىركەتلەر، تۇرلى ئەرتىللەر تۇزىلە باشلادى. لەكىن بۇلار ئاراسىدا ھەزرگە قەدەر ماشىنا ئەرتىللەرى بىردە كورنگەنى يوق ئەلى.

بو ماشىنا ئەرتىللەرى ئۇرلىق ئارندىرەچ (سارتىروفكا)، ئاشلىق سوعا تۇرغان ماشىنا (مالاتىلكا)، ئاشلىق ئورا تۇرغان (ژنەيكە)، تىزمە چەچكى، سىپاراتر ھىم باشقا ماشىنالارنى ئەزىلەو ئۇچىن تۇزىلەلەر. بو ماشىنالار بىلەن بىر نىچە ئايرىم ھوجالقلىرىنىڭدا ئشلەرن ئىشلەرگە ئۇلگىر بولا. مەسەلەن ئۇرلىق ئارندىرەچ 35-40 كرسىتىيەننىڭ، بىر تىزمە چەچكى 6-7 كرسىتىيەننىڭ ئىش ئوتى ئالا. شولاي ئىتىب ھەر تۇرلى ماشىنالاردان فايدالانرعا تەلگەن كرسىتىيەن بىر نىچە ئەرتىلگە كررگە تىيش. ئلك ئۇرلىق ئارندىرەچ ئەرتىلى تۇزو بىلەن ئىش باشلاب، تۇرا - بارا تراكتر ئالو ئەرتىلى تۇزوگە قەدەر بارب جىتەرگە مۇمكىن. چۇنكى كرسىتىيەنلەر مۇندى ئەرتىللەرنىڭ فايداسى بىك تىز كوزەچەكلەر. ئاڭلى كرسىتىيەنلەر تىزدەن بو ئىشكە كرئىشەرگە تىيش.

مۇھىم — важный
تۇر (ماق) — состоять

قۇم — песок
چىرك — перегой

توفراق

توفراق ئۈچ تۈرلۈك مۇھىم ئۆلۈشلەردەن تۇرا: (1) بالچىقدان، (2) قۇمدان، (3) ئوسمىلكلەر قالدۇغىنىڭ چىرىگىدىن، كىيىم كەن ئۆلەنلەردەن، تامرلاردان ھەم چىرىگەن تىرىسەن تۇرا. بو چىرك چىرگە قارا تۇس بېرە؛ چىرك نى چاقلىنى كۆب بولسا، چىر شول چاقلىنى ياخشى سانالا.

توفراقنىڭ 100 دەن 75 — 90 ئۆلۈشى قۇم بولسا، ئول توفراق «قۇملى» دىيىپ ئاتالا؛ 65 — 75 ئۆلۈشى گنە قۇم بولسا، ئول توفراق «قۇمسو» دىيىپ ئاتالا. بالچىقلى توفراقدا بالچىق 50 — 70 ئۆلۈش بولۇپ، قۇم 25 — 35 ئۆلۈش كنە بولا. قۇمبالچىقلى توفراقدا قۇم بىلەن بالچىق بىر تىگىز بولا.

100 ئۆلۈش قارا توفراقدا 15 ئۆلۈش چىرك ھەم قالغان ئۆلۈشلەرنى بالچىق بىلەن قۇم بولا. ئىزبىزلى توفراقنىڭ 20 ھەم ئارتۇغۇراق ئۆلۈشى ئىزبىز بولا.

قۇملى — песчаный

قۇملى جىرلەر

قۇملى جىرلەر ئوزلەرنىدە، سو تۇتمىلار، ئالار بىك تىز قۇرىلار ھەم ئالاردا ئوسە، تۇرغان ئوسمىلكلەر كۆبىنچە كۆيەلەر. شوڭا كورە قۇملى جىرلەردە ئاشلىق، ئوڭمى. ئالاردا ئازوتدا ئاز بولا. شونىڭ ئۈچن قۇملى جىرگە كۆبىنچە «لىوپىن» دىگەن ئوسمىلك چەچەلەر؛ ئول قۇملىدا ياخشى ئوسە؛ بو ئوسمىلك چەچەك ئاتقاچ، ئانى سوقالاب كۆمەلەر. شوندىن، سۇڭ بىر ئاز فاسفورى بولغان تىرىس بىلەن تىرىسلىب ئاشلىق چەچەلەر؛ شول ۋاقتدا غنائاشلىقلار ئاندا ياخشى ئوڭالار. لىوپىن ئولەننى ئوسمىلكمەر ئۈچن كىرەكلى بولغان ئازوت گازىن ھاۋادان ئالىب، ئانى توفراققا جىيا. قۇملى توفراقنى ھەر تۈرلۈ قۇرال بىلەن ئىشلەۋ جىڭك بولا، شونىڭ ئۈچن دە، ئول «جىڭك توفراق» دىيىپ ئاتالا. قۇملى توفراق ياخشى تىرىسلەنگەن بولسا، ئاندا بىگىرەك دە بەرەنگى ھەم تورنىپس (ئازىق شالقانى) ياخشى ئوڭا.

قاتش — смешанный
 كيرئسنچە — наоборот
 ئاور — тяжёлый

ئۇزاق — долгий
 توز (مەك) — терпеть

بالچق ھەم قۇم قاتش جىر.

بالچقلى ھەم قۇم قاتش بالچقلى جىرلەرنى سوقلاو كيرئسنچە بىك ئاور بولا. ئالار قۇرئى واقتدا تاش كېك قاتالار، ياكىرلى واقتدا ئوزلى قامر كېك يابئشوچان بولالار، سونى ئوزلەرنىدە بىك ئۇزاق تۇتالار، ئۇزاق كىمبى تۇرالار، شونىڭ ئۇچىن، ئول «ئاور توفراق» دىيب ئاتالا. ئالار قۇملى توفراققا قاراعاندا سالقنراق بولالار. ئاندى جىرلەرنى ئشلەو ئۇچىن ياحشى سابان ھەم ئاور ترما كىرەك. ئالار قۇرئلققا نىراق توزلەر. ئالار بىگنرەك ئارش، بۇداى، سۇلى، توفرانباش جىتن ھەم قاىبر باشقا ئوسملكلەر ئۇچىن فاىدالى بولالار.

1) О форме прилагательных с приставкой چەن - چەن, как
 يابئشوچان, см. в § 25 ст. 48 Практической грамматики.

ئەيلەندىر (مەك)	— превратить	قس (ماق)	— зажимать
ئوچىر (ماق)	— заставить улетучиваться	ئىرعت (ماق)	— бросать
ئوچ	— гореть	تۇرنا بۇرچاعى	— мышиный горox

قارا توفراق (ياكى چركلى جىر).

ياكىرلار ياولالسا، قارا توفراقلى جىردە ئىگنلەر ياحشى ئوگا، لەكىن ئشنىڭ بۇتن بەلەسى قارا توفراقلى جىرلەرنىڭ كوبرەك ئولئشى روسىيەنىڭ قۇرئلق بولا، تۇرعان ياقلارنىدە، شۇڭا كورە مۇندا ئىگنلەرنىڭ ئوگماونى، دم جىتمەولكەن كىلە. شونىڭ ئۇچىن، مۇندى جىرلەردە ئىگنچىگە كوبرەك تىرشىرا، جىر ئچىندە، دىمىنى مۇمكىن قەدەر پارعا ئەيلەندىر ب ھالعا ئوچرماسقا تىرشىرا كىرەك. قۇم قاتش ھەم قارا توفراقلى جىرنى ئشلەگەندە ئانى واق قانتارلى ياسارعا تىرشىرا كىرەك. بر كىسەك بالچقنى ئوچقا ئالب قسقاچ، ئىرعتساڭ، ئول توزان كېك تارالب كىتمەسن، بەلكى تۇرنا بۇرچاعى قەدەرلى قانتارلارعا ئەيلەنب تاراللىق بولسن؛ شوندى قانتارلى جىردە گنە ئىگن ئوگا ئالا؛ ئەگەر ئانى

سابان ھەم تېرما بىلەن توزانغا ئەيلەندىرسەڭ، ئۇل قۇرۇق ۋاقتدا بىك نىق كىيەدە ياكىغىلى ۋاقتدا تىزلاپ قاتا، مۇندى قاتقان چىردە ئوسملىكلەرنىڭ تامىرلارنى تىيىشچە جەينلە ئالمىلار، شوڭا كۆرە ئىگىنلەردە ياشىنى ئوڭا ئالمىلار.

белок — ئاقسىم
сахар — شىكەر
кожура — قاپق

достигать — جىت (مەك)
вещество — ماددە
ячмень — ئارپا

ئاشلىق ئۇرلۇغىدا نىلەر بار.

ئاشلىق ئۇرلۇغىنىڭ ئۇلشلىرى: سۇ، كۆل، ماى، ئاقسىم ھەم ئوڭلىۋودلار (كرامال، شىكەر، كلىتچانكا).

ياڭا ئۇرلۇغدا 25% سۇ، يەنى چىرك ئۇلش، سۇ بولا. كىيىنلرلگىن ئۇرلۇغدا سۇ 14% قا چاقلى كىمى:

ئارش ھەم بۇداى كىك قاپقىز ئۇرلۇقلاردا كۆل ئاز بولا. ئەمما سۇلى، ئارپا ھەم تارى كىك قاپقىلى ئۇرلۇقلاردا 4% قا ھەتلى جىتە. ئۇرلۇغى كۆلنىڭ ئىك مۇھىم ئۇلشلىرى - فوسفور (فوسفورنو - كىسلى كالى).

ئاقسىم (بىلوك) ئۇرلۇقنىڭ ئىچىدە گى ئۇنغا ئەيلەنە تۇرغان ماددەسىدە بولا. ئوڭلىۋودلار ئاراسىدە ئىك كۆپى كرامال بولا، ئۇل 70% قا چاقلى جىتە. ماى بار ئۇرلۇقلاردا بولا. ئارش بىلەن ئارپادا 2% چاماسى، سۇلۇدا 5% چاماسى ماى بار.

век (сто) — يۇز
знать — بل (مەك)
встречаться — ئۇچۇرا (ماق)

же — ئىسە
часто — ىش

ئارش.

ئارش 19 نچى يۇزگە چاقلى ياورپادا بىرنچى ئورنىدا ئاشلىقلاردان ئىدى. ئوتكەن يۇزنىڭ باشى بىلەن ئارش، ئورنى بۇداى ئالا باشلادى. ئانگلىيەدە ئارش ئىكەم گىن بۇ تىلەى بىلمىلەر ئىدى، فرانسىيەدە، ئول بىك سىرەك، ئۇچۇرى. گىرمانىيەدە ئىسە - ىش قىنا ئۇچراشدىرغالى ئەلى. ئە بىزنىڭ روسىيەدە ئارش ئىكەم گى بار چىردەدە دىيرىك بىرنچى، ئورنى تۇتا. بىزنىڭ ئىگىنچىلەر بۇداى كۆمەچىن بەيرەم ئاشى ئىتە كە ئاشىلار.

روسىيەدە ئارنىنى بار جىردەدە چەچەلەر، ئول كۆز كۆنى چەچىلىپ، ئىكىنچى
يىلىنىڭ ئىيول ئورتالارىدا جىيىنلا. سۇككى يىللاردا روسىيەدە 1230 مىلىيون پۇت
چاماسى جىيىنلا ئىدى، بو ئارش جىر يۇزىدە گى بۇتن ئارنىنىڭ يارتىسى بولا.

تۇشلىك ياعى — юг	حەتتا — даже
ئىش — сорт	يارما — крупа
تۇن ياعى — север	سەنئەت — промышленность
ئۆلگىر (مەك) — поспевать	ئاير (ماق) — отделять

ئارپا.

ئارپا روسىيەنىڭ بار جىرىدەدە چەچىلە. تۇشلىك ياعىدا ئارپانىڭ چىت ئىللەرگە
كىتە ھەم حايوانلارغا ئاشاتىلا تۇرغان ياخشى ئىشى ئوسە. تۇن ياعىدا ئارپا ئارش
ئۆلگىرە ئالمى تۇرغان جىرلەردەدە، حەتتا ئارخانگىل گوبىرناسىدادا، ئۆلگىرە.
ئاندا ئارپادان يارما ھەم، ئۇن ياسىلار. ئارپا ياز كۆنى چەچىلىپ، ئاوعوست
ئايندا جىيىنلا.

سەنئەتدە ئارپا سىرا ياسار ئۇچىن كىتە. ئانى قابىغىدىن ئايرالاردا، ئاندىن
يارما ياسىلار. ئارپانىڭ سىلامى تىرك، تويدىرو ئۇچىن يارى.
روسىيەدە بىر يىغا 516 مىلىيون پۇت چاماسى ئارپا ئالىنا.

بۇرنى — древний	چىدا (ماق) — терпеть
بىلگىلى — известный	سىزىق — линия, черта

بۇداى.

بۇداى ئىكەم گى بىك بۇرنى زاماندا ئوق بىلگىلى بولغان. خەزىر گى كۆندە
بۇداى ئىكەم گى بۇتن ياۋروپادا ئاشالا. بۇداى چەچەر ئۇچىن ياخشى جىر ھەم
يىلى ھاوا كىرەك، ئول قاتى سالىقلارغا چىدى ئالمى؛ شوگا كورە ئانى نىزنى
ھەم پىرم گوبىرنالارنىدا ياز كۆنى گىنە چەچەلەر.

كۆزگى بۇداى مىنىسكى، تولا ھەم تامبوف گوبىرنالارنى ئارقىلى ئوزا تۇرغان
سىزىقان تۇشلىككە رەك كىنە ئوسە. بۇتن روسىيەدە بىر مىليارد پۇتدان ئارتىغىراق
بۇداى جىيىنلا. سەنئەتدە بۇداى كىراھال ياسارغا كىتە.

требовать — سۇرا (ماق)

водка (вино) — ئارقى

гнать — قو (ماق)

СОЛОД — سالات

ТОЛОКНО — تالقان

سۇلى

سۇلى ئارپاعا قاراعاندا كوبىرەك تارالغان ئاشلىق. ئول ئارتق ياحشى چير سۇرامى ھەم ياز باشى بلەن ئوك چەچنلەدە، ئاوعوست ئايندا جيئىلا روسيىدە، يىل ساين جيىلغان سۇلى 630 مىليون پۇتقا جيتە. سۇلى بلەن بىگىرەك مال-تووар ھەم قۇشلار تويدىنرالار. ئاندىن ئارقى قووар ئۇچن سالات ياسىلار. سولى يارماعا، ئۇنعا ياكى تالقانعا ئەيلەندىرگەچ، ئاشارعا دا يارى.

каша — بۇتقا

просеять — ئىلە (مەك)
(через сито)

веять (на веялке) — ئۇردىر (مەك)

верхний — ئۇستكى

ступа — كىلى

تارى

تارى بىگىرەك ياۋروپادا (ئېتالىيە ھەم ۋىنگرىيەدە) ھەم ئازىيەدە (كاف-كاز تاونى ئارتىدا، تۇركىستاندا ھەم سېردە) ئوسە. روسيىدە، ئول ۋورونىز، تامبوف، ساراتف ھەم كورسكى گوبىرنالارنىدا ئوسە. تارى ئۇچن ياحشى ھەم ئازققا باي توفراق كىرەك.

تارىدىن يارما ياسىلار. تارى بۇتقاسىن روسيىدە ھەر بىر ئىگىچىنىڭ ھەم ئىشچىنىڭ ئۈستەلىدە كوررگە مۇمكىن.

تارى يارماسى بۇلاي ياسالا. ئىڭ ئلك تارنى ئىلەب ياكى ماشىنادا ئۇردىر، توفراق ھەم بالچق كېك چوبلەردەن تازارتالار. ئاندىن سۇڭ ئايرىم ماشىنادا ئانڭ ئۇستكى قابىن ياردىنرالاردا كېلىنگە سالب، يارماعا ئەيلەندىرلەر. تارنىڭ سالامى مال-تووар تويدىررعا كىتە.

قارا بۇداي — греча
 ئوسملىك — растение
 كوچمە — кочевой
 ئىدىل — Волга
 يوعارئىنى — верхний

تابا — по направлению
 بىلن — блины
 ئارزان — дешевый
 بال قۇرتى — пчела

قارا بۇداي.

قارا بۇداي - تۇب ئازىيە ئوسملىكى. ئول ياۋروپاغا كوچمە خالقلار بىلەن كىلگەن. بۇتن جىر يۇزىدە گى قارا بۇداينىڭ يارتىسى روسىيەدەن چىم ئىدىل يىلغاسىنىڭ يوعارئىنى باشىدىن تۇشلىككە تابا، ئول روسىيەنىڭ بار جىرىدە ئوسە، قارا بۇدايدان يارما ھەم، ئۇن ياسىلار. قارا بۇداي بۇتقاسى ھەم بىلنى ئىگىچى ھەم ئىشچىلەرنىڭ بىك سۇيىكىلى ھەم ئارزان ئاشلارنى. قارا بۇداينىڭ قابىنى ھەم كۇرپەسى بىلەن دوگىز تۇيدىرالار. سالامى مال - تووارغا ئاشاترغا يارى. قارا بۇداي چەچە گى بالغا بىك باي بولا، بال قۇرتلارنى ئالاردان بىك كوپ بال ئالالار.

دۇگى — рис
 شەرق — Восток
 مىسر — Египет
 ساز — болото

затоплять — كومىر (مەك)
 хлебный цветок — سرکە
 суп — ئۇيرە
 тесто — قامر
 воротник — ياقا

دۇگى.

بۇداي بىلەن ئارش ياۋروپادا نىندى ئورن تۇتسا، دۇگىدە شەرقەدە شونۇ - دى ئوق مۇھىم، ئورن تۇتا. قتاي، ياپونىيە ھەم ھىندىستاندا دۇگى بولماسا، خالق ئاچقا ئولبىت كەن، بولر ئىدى. شولاي ئوق ئىران، تۇركستان ھەم، مىسر ئۇچىدە دۇگى بىك كىرەكلى ئازقلاردان سانالا.

دۇگىنىڭ ئىك كوپ چىققان جىرى - ھىندىستان. ئاندا يىلئىنا 1/4 مىليارد، پۇت دۇگى ئالالار.

دۇگى ئىكى نۇرلى بولا: (1) قۇرى جىر دۇگىسى (2) ساز دۇگىسى. ئانڭ

چىگىرەك دە تارالعانى - ساز دۇگىسى. ئول بىك كوپ، سو بولعاندا ئوسە ھەم ئولگىرە، شوگا كورە دۇگى قىر قەچەگە چاقلى سو بىلەن كومىترەلەر، بىر ئاز تۇرغاچ، ئارتق، سونى چىعارالاردا، قىرنى سوقالاب ياكادان يازغى پىچىراق ھەلئە كىلگەنچى سو جىبەرەلەر. شوشى پىچىراققا دۇگىنىڭ ئورلىقلارن چەپەلەردە تاعندا سو بىلەن كومىترەلەر. چوب ئولەنلەرنى قول بىلەن، ئوتى تۇرالار. ئىكى ئايدان، سوڭ دۇگى سىرگەگە، ئوتىرب سارعايا باشلى. شوندىن، سوڭ ئانى ئوراق بىلەن، ئورب ئالالار.

دۇگى ئورلىقلارنىڭ ئوستىكى قابىقلارن قوبىتارب ياوروباعاساتالار. ياوروبادا ئالارنى تاعى بىر قات ياردىرب، دۇگى يارماسى ئىسىمدە بازاعا چىعارالار. دۇگىنى بۇتقا ياكى ئۆپرەئىت پىشۇرەلەر. شولاي ئوق ئانى تۇرلى قامر ئاشلارنىدا سالالار. تۇركىستانلىلار ھەم قازان تاتارلار دۇگىدەن «پۇلاو» دىگەن ئاش پىشۇرەلەر.

دۇگىدەن «بوزا» دىگەن بىر ئىچمەك ياسالا. شولاي ئوق كراھماننىڭدا ياقالار ئاعارتىغا كىتە تۇرغان ياخشى ئىشى دۇگىدەن ياسالا.

بەرەنگىنىڭ ئوزىدەن — из самой картошки
 ئوتورت (ماق) — сажать
 كوزەنەك — глазок (у карто- феля)
 تورا (ماق) — крошить
 يووان — толстый
 سوسل — водянистый

ساباق — ветвь
 چەچەك ئات (ماق) — цвести
 واق — мелкий
 تۇر — сорт
 شىڭ (مەك) — вянуть
 ھەتلى — до

بەرەنگى.

I

بەرەنگى - ئىڭ فايدالى ئوسملىكلەرنىڭ بىرى. ئانى عادەتدە باقچادا ئوس - ترەلەر. بەرەنگى بەرەنگىنىڭ ئوزىدەن ئوسە. بەرەنگى ئوسىن ئۇچن ئوتىرتقان بەرەنگىنىڭ بىر كوزەنەكى بولغا تىيش. شوگا كورە بەرەنگىنىڭ ئوستىدە نىچە كوزەنەكى بولسا، ئانى شول چاقلى ئولشكە تورا ب ئوتىرتىغا يارى. ھەر بىر كوزەنەكەن بىر ئوسملىك بولا.

بەرەنگىنىڭ جىر ئوستىدە ئوسكەن ئولشى - يووان ھەم، سوسل ساباقلاردان تۇزا، ئول ساباقلار ئوسب جىتكەچ، چەچەك ئاتالاردا شولاردان «بەرەنگى

ئالماسى» دېگەن يەشل جىمەشلەر ئوسەلەر. بەرەنگى ئالماسنىڭ ئىچىدە گى ئۇرلقلارنى چەچلىسە، بىرىنچى يىلنى ئالار بىك واق بەرەنگى بىرەلەر. ئىندى ئىكىنچى يىلنى، شول واق بەرەنگىلەرنى ئوتتۇرساڭ، ئالاردان ئىرى بەرەنگى ئوسە بەرەنگىنىڭ ئىك كۆب ماددەسى - سۇ، ئول بەرەنگىدە 75% قا جىتە قالغان 55% - ئى قۇرى ماددەلەر. ئالار ئاراسىدا ئىك مۇھىمى ھەم ئىك كۆبى كراخمال.

II

بەرەنگىنىڭ تۇرلەرى بىك كۆب، ئول بىردەن، ئوسوونىڭ تىزلىگى قاراب تۇرلەرگە بولنە: ئىرتە ئۆلگىرە تۇرغان، ئورتاچا واقتدا ئۆلگىرە تۇرغان. ھەم سۇڭ ئۆلگىرە تۇرغان.

ئىندى ئىكە كىتوونە قاراب، بەرەنگى ئىكى تۇرلىگە بولنە: 1) زاۋود بەرەنگىسى، 2) ئاشام بەرەنگىسى. زاۋود بەرەنگىسى كراخمال ھەم ئىسپىرت ياسارغا كىتە. ئاشام بەرەنگىسى كىشلىرگە ھەم مال - تووارلارغا ئاشارغا كىتە. بەرەنگى جىك پىشچەن ھەم يارمىلى بولسا، ئاندا كراخمال كۆب بولا. لەكىن ئىندى ئاور پىشە تۇرغان ھەم يارماسز بەرەنگىدە كراخمال ئاز بولا. ئىيونىڭ ئاخىرىدا چاقى بەرەنگىنىڭ جىر ئۆستى ئۆلشنى - ساباقلارنى ئوسە. ئىيون ئاخىرىدا ساباقلار ئوسودەن توقتاب، سارعايا ھەم شىكە باشلىلار. ئالار شىكە باشلاغاچ، بەرەنگىنىڭ جىر ئاستى ئۆلشنى - بەرەنگىلەرنى - ئوسە باشلى. بەرەنگىلەرنىڭ ئوسووى ئاوعوستىڭ 15 نەنە ھەتلى بارا. بەرەنگى ياحشى ئوگەن يىللارنى بىر تۇب بەرەنگىدەن 12 - 15 بەرەنگى چعا.

1) O форме прилагательных с приставкой «су», как «су», см. в § 26 пункт 5. Практической грамматики.

قۇلماق — хмель
كىلر — приход
يوشقن — ил
كۆرەك — лопата
ئۆرمەلە (مەك) — ползать
گل — исключительно
قازق — кол
ئورال (ماق) — виться

مەكەى — плоды хмеля
سارعلت — желтоватый
تۇب — основание-корень
ئاودار (ماق) — свалить
چى — сырой
چى كۆيىنچە — в сыром виде
قاب — рогажа

قۇلماق.

قۇلماق بىك فايدالى ئوسملىك، ئول بىك كوب كىلر بىرە. ئانى ئوسدۇرر ئۇچن بىك ياحشى تىرسلەگەن جىر كىرەك. ئانڭ تامرلارنى جىر ئچننە بىك تىرەن كىتەلەر. شوڭا كورە، ئول يازغى سودان، ئوتترب قالغان يوشقنلى جىردە بىك ياحشى ئوسە. قۇلماق، ئوتترر ئۇچن بولغان جىرنى بىك تىرەن ئىتب كۇرەك بلەن قازىلار. قۇلماقنى بۇتاقدان، ئوتترتب ئوسدۇرلەر. ئانڭ ئۇچن كىسلگەن بۇتاقدا ئياڭ كىمى بر كوزەنەك بولرعا تىيش. بۇتاقلارنى كاناوعا سالب توفراق بلەن كومەلەر.

قۇلماق - ئورمەلى تۇرغان ئوسملىك، ئول گل جىردە گنە، سوزىلب ياتماسن ئۇچن، ئانڭ پانئنا قازق قاعالار. ئول قازق ئەيلەنەسۇننە ئورالب، ئۇسكە تابا ئوسە. قۇلماقنىڭ مەكەيلەرى بولا. ئۇلگرگەن مەكەيلەر ئالتن كىك سارعلت ترسكە كرلەر. ئۇلگرگەن قۇلماقنى تۇبدن ئوك كىسەلدە قازغى بلەن جىرگە ئاودارالار. ئاندىن، سۇڭ قۇلماقنى قازقدان سالدۇرب ئالالار، مەكەيلەرن ئۇزب ئالارنى كىبدۇرلەر. قۇلماقنىڭ مەكەيلەرنى چى كۇينچە بىك تىزچرى. شوڭا كورە ئالارنى ئاچق ھاواغا تاراتب ياكى سوشىلكاغا ئىلتب كىبدۇرلەر. كىبكەن مەكەيلەرنى قابىلارغا، توتترب، سرا زاۋودلارنى جىبەرلەر.

1) O форме прилагательных с приставкой - ىلت - ىلت см в § 26 пункт 5. Практ. грам.

حق — цена, право
يونلەب — порядочно
تولە (مەك) — платить
نادانلق — темнота
قايغى — горе
ئاعولى — ядовитый

باس (ماق) — приостановить
قاچان — когда
قايغرت (ماق) — заботиться
ئەرم تاماق — дармод
پاتشا — царь
زامان — время

فابرىك - زاۋود ئىشچىگە جىر - سو ئىگنچەگە.

شەھەرلەردە ئىشچىلەر فابرىك ھەم زاۋودلاردا حوجالارغا ئىشلىلەر ئىدى. ئالار ئوزلەرنىڭ جزمەتلەرنى ئۇچن بىك ئاز حق ئالالار ئىدى. تەولككە 10-12 سەعت ئىشلە سەلەردە. قاراڭغى يوش فابرىلاردا تۇرالار ئىدى. يونلەب تاماقلارنى دا، توىمى ئىدى.

ئاۋلاردا ئيگىنچىلەرنىڭ چىرلەرنى ئاز ئىدى. چىرلەرنىڭ كۆپىرەكى ئالپاۋتلار، ماناستىرلار ھەم بايعورالار (قولاقلار) قولدا ئىدى. چىر ئۈچۈن ئيگىنچىلەر بىك كۆپ ئيماننا (نالوك) تولىلەر ئىدى.

ئىشچىلەردە، ئيگىنچىلەردە ئوزلەرنىڭ نادانلىقلارنىدىن قاراڭغۇلقلارنىدىن چىكىسىز ئازاب چىگەلەر ئىدى. ئالار ئوزلەرنىڭ ئاور تۇرمىشلارنى، قايعى - ھەسرەتلەرنى، بارى ئاعولى ئچمىك بلەن گنە باسا ئالالار ئىدى.

ئىگىنچىلەر ئوز قوللارنى بۇتن چىرنىڭ قاچان كىر بىتوۋى تورىدا ئويلىلار، ئىشچىلەر ئىسە فابرىكانت ھەم كاپىتالىستلارغا ئىشلەۋەن قاچان قۇتۇلۇلارنى تورىدا قايعىرتالار ئىدى.

بۇلارنىڭ تەلرگە، قايعىرتىغا خاقلارنى دا بار ئىدى، چۈنكى بۇلار ئەرەم تاماقلار توگىل ئىدى.

منە ئالارنىڭ تەلگەن واقتلارنى جىتىدى.

1917 نچىن يىل ئوكتەبىردە ئىشچىلەر ھەم كرەستىيەنلەر ۋلاسنى ئوز قوللارنى ئالدىلار، ساۋىت تۇزۇندىلەر. شوندىن سوڭ ساۋىت بۇتن چىرنى ئىشلەپ فايدالانۇ ئۈچۈن ئيگىنچىلەرگە تابىردى. ئىشچىلەر فابرىك ھەم زاۋودلاردا پاتشا زاماندىن كىك فابرىكانت ھەم كاپىتالىستلارغا ئىشلەيمىلەر، بەلكى بۇنن خالققا ئىشلى باشلادىلار.

ئىگىنچىلەردىن ئىشچىلەرگە ئىكەمەك — ئىشچىلەردىن ئىگىنچىلەرگە ئوراق.

— мозолиться	— سۈيەللەن (مەك)	— огонь	— ئوت
— искренно	— چىن ئىچلاسدان	— около, вокруг	— تىرەسندە
— поздравлять	— تەبرىك ئىت (مەك)	— честный	— ھەلەل

بىر قولگىنى.

كىل ئەلى سىن، ئىبىدەش، بىر سىن مىڭا
سۈيەللەن قاتقان قولگىنى!

يانعان يۇرەك بلەن چىن ئىچلاسدان
تەبرىك ئىتىم ئىزگى بولگىنى.

بىر سىن مىڭا، توغان، كۈن، تۇن ئىشلەپ،
تاش پولاتلار سالغان قولگىنى،

بىر سىن مىڭا ئوتلار تىرەسندە
 ئشلەب، قزارب، يانعان قولڭنى!
 بىر سىن مىڭا، قردا سابان سۇرب،
 توفراقلاپ قاتقان قولڭنى،
 بىر سىن مىڭا لەلەل كۇچۇڭ بلەن
 ئشلەب تىرگە باتقان قولڭنى.

1) О повелительном наклонении со словами и частицами 'ئەلى' Пр. грам.
 и т. ц., как например см. в § 49 كىل ئەلە سنە دەچى

يۇن — шерсть	تۇز — соль
ئاياق كىيمىلەرى — обувь	ئىنە — иголка
تىرى — кожа	يىب — нитки

ئاول بلەن شەھەر - ئىككىسى بىر بۇتن كۇچ.

ئاول حالقى شەھەرگە تۇرلۇ رىزىقلار كىتتەرە: ئىكمەك، ئىت، سۇت، ماي، يۇمىرغا، يەشلىچە ھەم باشقالار.

شولاي ئوق شەھەر ئۇچن ئاولدان بىك كوپ ماتىرىياللاردا كىرەك بولا:
 تۇرلۇ ماتىرىيەلەر ئشلەپ چىعارو ئۇچن جىتىن، كىندىر، يۇن، ئاياق كىيمىلەرى
 ھەزلەو ئۇچن تىرى - يارى، شىكەر ياساو ئۇچن چۇگندىر ھەم باشقا تۇرلۇ
 ئەيىرلەر.

شەھەردەن ئاولغا چىەى، شىكەر، تۇز، ئىنە، يىب، تىمىر - قاداقلار ھەم
 يۇرت حوجالىغى ئۇچن كىرەك بولاتۇرغان باشقا ئەيىرلەرنى ئالپ كىتەلەر.

شولاي ئوق ئاول حوجالىغى ئۇچن كىرەك بولغان ئەيىرلەر: سابانلار، ترمالار
 چالغىلار ئوراقلار ھەم تۇرلۇ ماشىنالار دا شەھەردە ياسالا.

شەھەرلەردە حالقى ئوقىمىشلىرىق بولا. ئاندا دوقترلار، ئاگرانوملار، ئىنژىنىرلار
 چىا تۇرغان يوعارى مەكتەبلەردە بار.

شەھەرلەردە تۇرلۇ كىتابلار، كالىندارلار، گەزىتىلەر باسنىلار. ئالارنى ئوقب
 ئوز كىڭ، تۇرمۇشڭنى تۇزەترگە مۇمكىن.

شەھەر ئىكمەكسىز ھەم باشقا رىزىقسىز تۇرا ئالمىغان كىك، ئاولدا شەھەرسىز

تۇرا ئالماياچاق. 1-2 يىل تۇرسادا، ئاندىن سۇڭ جېرنى تاياق بلەن سۇررگە تورى كېلەچەك. شولاي بولغاچ، شەھەر ئولسز، ئاول شەھەرسز تۇرائالمى. ئالار ئىككىسى بىرگە بولغانداغنا يەشى ئالالار.
 ئاول بلەن شەھەر - ئىككىسى بىر بۇتن كۇچ.

ئورن — место (местность)	چعارل — будь изданным
ئىلئىككىگى — прежний	تۇزل — будь образованным
قايبىر — некоторый	ئىچ — внутренность
بارى — всего	ئاقتانومىيەلى — автономный

ئاقتانومىيەلى تاتار ساتسىيال ساۋىتار جۇمھورىيەتى.

1920 نچى يىلدا 29 نچى مايداچعارلغان دىكرىت بوينچا ئاقتانومىيەلى تاتار ساتسىيال ساۋىتار جۇمھورىيەتى تۇزلىنى، بو جۇمھورىيەت ئىچىنە توبەندە گى ئورنلار كرلەر:

(1) ئىلئىككىگى قازان گوپىرناسىندان قازان، لايش، چىستاي، مامادش، زۇيە، تەتش ھەم ئىسپاس ئۇيەزلەرئى.
 (2) ۋياتكە گوپىرناسىندان ئالابوغا ھەم مالمز ئۇيەزلەرنىڭ تاتارلار كوب مۇلشلەرئى.

(3) ئوفا گوپىرناسىندان مېنزەلە ئۇيەزئى.

(4) سامار گوپىرناسىندان بۇگلمە ئۇيەزنىڭ قايبىر ئۇلشلەرئى.

(5) ئولىانف گوپىرناسىندان بووا ئۇيەزئى.

ھەزر بو ئۇيەزلەر كانتون دىيب ئاتالالار.

تاتار جۇمھورىيەتىندە، ئون ئىككى كانتون:

(1) ئارچا، (2) مامادش، (3) ئالابوغا، (4) مېنزەلە، (5) چاللى، (6) چىستاي، (7) بۇگلمە،

(8) لايش، (9) ئىسپاس، (10) تەتش، (11) بووا ھەم (12) زۇيە.

قوزعال (ماق) — подниматься	ئاخرى — последний
ئويان (ماق) — проснуться	جىهاد — священная война
لەغنىت ئىتىل (مەك) — быть проклинённым	بەنى ئىنسان — человечество

قۇل — раб	ئازاد — свободный
ئوچ — мечь	ھىچ كىم — никто
(مەك) توگىل — проливаться	زالىم — деспот
ئوكسىز — сирота	عەيرەت — отвага
تۇل — вдова-ец	تو (ماق) — родиться
كوز يەشى — слезы	حوقوق — право
قانلى — кровавый	جىھان — мир
سوعش — битва	مەيدان — площадь
جىمىر (مەك) — разрушать	حور — позорно
قۇر (ماق) — устроить	ئىنان (ماق) — верить
تۇزى (مەك) — построить	

ئىنتىراتسىيەلىك (بەينەلمىلەل).

قوزغال، ئويان لەغنىت ئىتىلگەن قۇللار ھەم ئاچلار دۇنياسى.
دۇشماندىن ئوچ ئالسىن توگىلگەن ئوكسىزلىرى، تۇللار كوز يەشى.
قانلى سوعشقا بىز چىبارىز، جىمىرىمىز ئىسكى دۇنيانى،
ئازاد ئورنىغا بىز قۇرۇمىز، تۇزىمىز ماتور ياگانى.

بو، بولر ئىك ئاخرى ئىك قاتى، زور جىھاد،
بولر ھەم بەينەلمىلەل بەنى ئىنسان ئازاد.

بىزنى ھىچ كىم ئازاد ئىتە ئالماس، فەقەت ئىتەرىمىز ئوزۇمىز.
بىزنى ھىچ كىم شاد ئىتە ئالماس، ئىتسەك ئىتەرىمىز ئوزۇمىز.

ئەيدە زالىملەرگە بىز قارشى عەيرەت بىلەن سوعىشىپ بارىمىز.
توسىن بالقى ئىرىك قۇياش. حوقوقلار بىزنى ئالىمىز.

بو، بولر ئىك ئاخرى، ئىك قاتى، زور جىھاد،
بولر ھەم بەينەلمىلەل بەنى ئىنسان ئازاد.

بىز - بار جىھان ئىشچىلەر بىز، بىز بار دۇنيانىڭ عەسكەرلىرى،
جىرىلەر بىزنىڭ ئوز جىرىمىز، بىزنىڭ بار دەولەتلەر.

چىقىق سوعش مەيدانىمىز، دۇشمانلار، حور، بولر قاچار.
چىبارىمىز ھەم ئىنسان قۇياش بىزگە، نورن چەچەر.

بو، بولر ئىك ئاخرى، ئىك قاتى، زور جىھاد،
بولر ھەم بەينەلمىلەل بەنى ئىنسان ئازاد.

ئىعلان — об'явление
 ئىعلان ئىتىل — будь об'явленным
 ۋاقت — время
 ئاندا — там (в нем, в ней)
 ئىسەبلەن — насчитывайся
 قال — оставайся
 سەبەب — причина

ئاچلىق — голод
 ئىر — мужчина (муж)
 خاتىن — женщина (жена)
 ئلك — прежде
 ئولم — смертность (смерть)
 تابقر — раз

تاتار ساتسىيال ساۋىتلار جۇمھورىيەتۇنىڭ خالقى

1920 نچى يىلدا 25 نچى ئىيوندا تاتار جۇمھورىيەتى ئىعلان ئىتىلدى. بو ۋاقتدا ئاندا 2مىليون 240 مڭ خالق ئىسەبلەن ئىدى. 1922 نچى يىلدا فىبرال ئىنداعى ئىستاتىستىكا بويىنچا 2مىليون 230 مڭ گنە خالق قالدى. شولاي ئىتىب 2 يىلدا بارى 400 مڭلەب خالق كىمىگەن. خالق كىمونىڭ ئىك ۋزرر سەبەبى ئاچلىق بولدى. بو ئاچلىقدان خالقنىڭ كوبىسى ئولدى، كوبىسى كوچىب كىتىدى. ئىرلەر 234 مڭ، ياكى 20%، خاتىنلار 176 مڭ، ياكى 17%، كىمىگەن. ئلك تاتار جۇمھورىيەتىدە ھەر مڭ كىشىگە 29 كىشى ئولگەن. شولاي ئىتىب، بو يىلدا ئولم 4 تابقر ئارتقان.

ئەرەمەلك — кустарник
 ۋاق — мелкий

ئىگىنك — пашня (пахотный-ая)
 ئۇستىنە — сверх (вдобавок)

ت. س. س. جۇمھورىيەتۇنىڭ خالقى ھەم جىرى.

تاتار جۇمھورىيەتىدە 40% لاپ روسلار، 9% لاپ چوۋاشلار ھەم باشقا ۋاق خالقلار تۇرالار. تاتارستاندا 509. 443 جوجالىق (قابىقا) ھەم 3مىليون 446 مڭ 7 يۇز دىسەتىنە ئىگىنك جىر ئىسەبلەنە. ئانڭ ئۇستىنە 40 مڭ دىسەتىنە بۇلن، 1مىليونلاپ دىسەتىنە ئورمان ھەم ئەرەمەلك، 8مڭلەب دىسەتىنە يەشچە ھەم جىمىش باقچالارى بار.

ئوتورتو — посадка
 بۇراي — полба
 بۇرچاق — горох
 ياسمق — чечевица
 كيندىر — конопля
 چەچنلە تۇرغان — засеваемый
 ئىشلەن — обрабатывайся
 كولەم — об'ем (масштаб)
 كيرەك — нужно
 كەسب — промысел

ئىقتىسادى ھەلى — эконом.-
 положение
 ئىگىنچىلىك — хлебопашество
 ترلك ئاستراوچىلىق — скотовод-
 ство
 تاعى — еще
 تيرە — окрестность
 دالا — степь
 مەدەنى — культурный
 رەوش — вид, форма

ئا. ت. س. س. جۇمھورىيەتنىڭ ئىقتىسادى ھەلى.
 تاتارستان ئاۋل حوجالىغىدا تۇب كەسب ئۈچ: 1) ئىگىنچىلىك 2) ترلك ئاستراۋ-
 چىلىق ھەم 3) ئورمان ئىشى (كەسئىيى). بۇلار ئاراسىدا ئىك كۆپ تارالعانى
 ئىگىنچىلىك. تاتارستاندا ئىك كۆپ چەچنلە تۇرغان ئاشلىق ئارش بىلەن سۇلى.
 ئالاردان باشقا تاعى قارا بوداي، تارى، بۇراي، بۇرچاق، ياسمق، جىتىن، كيندىر
 كېك ئوسمىلكلەردە چەچنلە ھەم بەرەنگى، ئوتورتىلا، لەكىن ئالار بىك ئاز ئىشلەنلەر.
 تاتارستاندا زور دالالاردا ھەم مەدەنى رەوشدە ئولەن چەچودە يوق، شوڭا كورە
 ئاندا زور كولەمدە ترلك ئاستراۋ مۇمكىن توگىل؛ ئاندا ھەر كىم ترلكنى ئوز
 كيرەگى ئۈچىن گنە ئاسترى؛ شونىڭ ئۈچىن ئاندا ترلك ئاستراۋچىلىق ئايرىم
 كەسبلەردەن ئىسەبلەنمى.

كيسمەك — кадка
 چىتا — рогожа
 كومر — уголь
 ياندىر — жги
 ئالعا كىتووننە — идению впе-
 ред (развитию)
 ئەيىر — предмет (изделие,
 вещь)
 مەملەكەت — государство
 (страна)
 ئالماق — мочь (вспом .глагол)

بوتەن — другой (иной,
 прочий)
 ئىزله — ищи
 ئىزلەرگە — искать (отыскивать)
 مەجبور — вынужден
 چىت — чужой (о земле),
 граница, предел
 چىتكە — в чужую землю,
 за границу
 چىعارل — вывозись

تاتارستاندا قول كەسئېتى.

تاتار جۇمھورىيەتى ئىگنچىلەر مەملەكەتىدىن ئىسەبلەنە. لەكىن ئازاڭ خالقى ئىگنچىلىك بىلەن گەنە، تويۇنۇپ تۇرا ئالمى. ئول، يىلىڭ ئالتى - جىدى ئايندا ئىگن ئشلى، ئە قالغان دورت - بىش ئايندا بوتەن تۇرلۇ ئشلەر ئزلەرگە مەجبور. شوڭا كورە تاتارستاندا قول كەسئېتى دە بىك تارالغان، تاتارستاندا ئشلەگەن ئەبىرلەر چىتكەدە چعار ئلالار. بو كەسبلەرنىڭ ئىڭ زور ئسى ئاربا، چانا، كىسەك ياساۋ، چىتا، قاب سوعو، كومر ياندىرۇ، سومالا ھەم ئسكەپىدەر قوۋو كىك ئورمان ئشلەرنى. تاتارستاننىڭ دورتەن بىر ئۇلۇشى (چىرئىگى) ئورمان بىلەن قابالانغان. شونىڭ ئۇستىنە ئاندا زور يىلعالاردا كوب. مەنە بۇلار تاتارستاندا قول كەسئېتنىڭ ئالغا كىتۈۋىنە زور بولشلق ئىتەلەر.

اوز — свой (сам)

مال ئۇيى — дом для скота

ھۈنەر — ремесло

بىرلى — с, из

كوبدەن — давно

كوبدەن بىرلى — издавна

دان — слава

دان چعارماق — прославиться

عادى — простой (обыкно-
венный)

ئاربا چانا ھۈنەرى.

بىك كوبدەن بىرلى تاتارستان جۇمھورىيەتى ئاربا، ترانتاس ھەم چانا ياساۋ بىلەن دان چعارغان. لايش، ئارچا، تەش، زۇيە، چىستاي ھەم بۇگلمە كانتونلارنى روس تاتار، ھەم نىمس ئاربالارنى دىيىب ئاتالا تۇرغان ئۇچ تۇرلۇ ئاربا ياسىلار. تاتارستاندىن چىتكە چعار ئلال تۇرغان ياحشى ترانتاسلار ئارچا كانتونىدا ياسالار. بو ئەبىرلەر بىك عادى ئشلەنەلەر. ئولنىڭ ھەر بىر عائىلەسى ئالارنى ئوز ئۇيندە، لاپاسدا، ئۇي ئالدىدا، ياكى مال ئۇيى كىك ئورنلارداغنا ئشلى. ئالارنى ئشلەر ئۇچن ئايىرم زاۋود ھەم فابرىكلەر قۇرمىلار.

كوك — сивый

ئالاشا — мерин

جىگىل (مەك) — быть запря-
женным

ئۇستىرە (مەك) — волочить

يۇمچقا — щепка

شاۋلا (ماق) — шуметь

يىل (ماق) — падать

редеть — سيره گەى (مەك)
 — поляна — ئالان
 — пила — پىچقى
 — топор — بالنا
 рубить ветви — بۇتا (ماق)
 (очищать от ветвей)

— прямой — تۇز
 — оглобля — تەرتە
 — дуб — ئىمەن
 — снимать, — قايىزلا (ماق)
 сдирать кору
 — стрела — ئوق
 — броситься — ئاتىل (ماق)

ئورمان كىسۋى

I

منە نەرسە گەدر سوققان تاوشلار ئىشۇتۇلە باشلادى. مېن ئەتىدەن: «بو تىندى تاوش؟» دىيىپ سۇرادم.
 ئەتى، «بو ئورمان كىسكەن تاوش، بىز شۇندا بارابىز» دىدى دە كوك ئالاشانك دىلىنگەسن قاعىب جىبەردى. جىڭل چاناما جىگىلگەن كوك ئالاشا ئوق كىك، ئاتلىدى. ئاغاچلار سىرە گەپە باشلادىلار، بىز بىر ئالانغا بارىپ چىقىدۇ. بىر نىچە كىشى ئاغاچ كىسەلەر تىدى. ئالار ئاغاچنىڭ بىر ياغىدىن پىچقى بىلەن، ئىككىنچى ياغىدىن بالتا بىلەن كىسەلەردە ئاننى ئاودارلار؛ شۇنداق، سۇڭ ئانك بۇتاقىلارن بۇتقىلار؛ ئالارنى بىر ئۆيىگە ئۆيىپ قويالار ھەم بورەنەسەن ئۇستۇرەب چىعارالاردا ئاننى ئىككىنچى ئۆيىگە سالالار.

II

ئەتى كوك ئالاشانى بىر ئاغاچقا بەيلىپ قويدى دا مېنى ئاغاچ كىسە تۇرغان بىر ئاغى ياننى ئالاب كىتدى. ئانك بالتاسى كىلىپ تۇشكەن ساين ئاق يۇمىچىقلار قۇش شىكىللى بولۇپ تۇرلۇ ياققا ئۇچالار تىدى.
 ئەتى: «چىتكەرەك كىتىك، غەلى، بو ئاغاچ كىسىلىپ بىتكەن، خەزىر ئاوارغا تۇرا» دىدى. بىز كىتىك. ئاغاچ شاتىر - شۇتر كىلىدى دە، شاولاب جىرگە يىلىدى.
 مېن ئەتىدەن: «بو ئاغاچلارنى نى ئۇچىن كىسەلەر؟» دىيىپ سۇرادم.
 ئەتى: «ئاغاچلارنىڭ يىوانلارن ھەم تۇزلەرن ئۇى سالارغا ياكى تاقىتا يارغا كىسەلەر، يىوان بۇتاقىلارنىدان، ئوتىن كىسەلەر، نىچكەلەرنىدەن چىتىن ئورەلەر. نىچكە قاينلاردان چانا تەرتەسى ياسىلار، ئىمەن ئاغاچنىدان كۇبچەك توغىمى بۇگەلەر. منە يوكە ئاغاچنىڭ قاپىن سوعا سالىپ قويالار، ئول سودا ياتا - ياتا مونچالاعا ئەيلەنە. مونچالادان قاب ھەم چىتا سوعالار، باو ئىشەلەر. چاباتانى دا، شول ئوق يوكەدەن ئورەلەر» دىدى.

1) О сомнительных местоимениях, как نرسەدر см. в § 35
Практ. грам.

2) О словообразоват. приставке ئى — как например,
سىبرەگەر, см. там же в § 46 пункт 2.

3) О приставках принудительного залога, как например от
слова ئاودار - ئاودار, см. там же в § 45 пункт 4.

4) Слово يانتما соответствует русскому предлогу „в“ и обра-
зовано от слова يان — бок (направит. падеж притяж. формы 3-го
лица.

تويغانچى — досыта
چۇرنال (ماق) — опутаться
چىرەم — молодая травка

حەتفەدەى — как бархат
بىلبىل — соловей
چىشمە — родник, ключ

ئورماندا.

تويغانچى قارىدىن، كوز ئالمىم ئورماندان،
ئاغاچلار يافراققا ئورالغان، چۇرنالغان.
حوش ئىسلئى چەچەككە بىزەنگەن ئولەنلەر،
حەتفەدەى يەم - يەشل حوش ئىسلئى چىرەملەر.
ئورماندا بىلبىللار، ئاغاچلار سايраشب،
قۇتلىلار جەى كۇنن يرلاشب، سايраشب،
يلعالار قۇياشدا ياتالار يالتىراب،
ئاغالار چىشمەلەر، ير يرلاب، شالتىراب.

2) О глаголах взаимного залога, как سايراش, см.
в § 45 пункт 3. Практ. Грм - ки.

سوزل — продолжайся
(протягивайся)
يوكە — лыко вообще
ئۇچئارتارعا — встречать
قورس — лыко цельное
تۇشر — сдирай, снимай

سال — мочи (клады)
قايئرى — кора древесная
(корье)
موك — мох
قوبتار — выдерни

قورس تۇشۇرو، مونچالا سالوقايىرى ھەم موك قوبتارو.

بو ئشلەر مامادش، ئسپاس، زۇيە، لايىش ھەم ئارچا كانتونلارنىدا كوبئىرەك ئشلەنەلەر. ئالار ئاندا يازدان كۆز گە چاقلى سوزئىلار. مونچالا، يوكە ھەم فايىرى ئەيىرلەر كوبئىرەك بۇگلمە، بووا، مامادش ھەم ئارچا كانتونلارنىدا ياسالار. چىتا ھەم قبالارنى كوبئىرەك تاتارلار سوعالار. جاباتا ياساونى روسىيەنىڭ ھەممە ئولندادا ئۇچۇراترغا مۇمكىن. لەكىن تاتار جۇمھورىيەتنىڭ مامادش، تەتش، ئسپاس ھەم ئارچا كانتونلارنىدا بو ئش بىگىرەك دە تارالعان.

قارالتى — постройка
ئىدىل — река (Волга)
بوۋى — длина, рост, по
كىمە — лодка
ئاراتا — рама
تارتما — ящик (шкапулка)
ئىش — всё
دىرىيە — сбуя
تۇر — вид
تاقتا — доска (тес)

كىسمەك تاقساسى — клепки
مەسلەن — например
چىتەن — плетенка (плетень)
ئور — плети
شولاي ئوق — также
بۇك — гни
ئۇستا — мастер
بالتا ئۇستاسى — плотник
يۇرت — дом (весь двор)

تاتار جۇمھورىيەتىدە گى ئاغاچ ئشلەرنىڭ باشقا تۇرلەرى.

تاتار جۇمھورىيەتىدە كىسمەك تاقتالارنىدا بىك كوب ئشلەنەلەر. ئالار چىت مەملەكەتلەر گە، مەسلەن فرانسىيە گەدە چعارئىلار.
كەرزىن ھەم ترانتاس چىتەننى ئورو، شولاي ئوق بۇككەن ئورنىقلار ياساو كوبئىرەك ئارچا ھەم چىستاي كانتونلارنىدا تارالعان.
بالتا ئۇستالارنى، يۇرت، ساراي، كلەت كىك قارالتىلار سالالار؛ شولاي ئوق ئىدىل بويلارنىدا بارئى ھەم كىمەلەر ياسىلار.
ئورنىقلار، تەرەزە ئاراتالارنى، ئاغاچ تارتمالار ھەم تۇراچى ئاغاچ ساونلار كىك ئەيىرلەر ئارچا، بۇگلمە ھەم چىستاي كانتونلارنىدا ياسالار.

ئورمانسىز ئاۋاللاردا باۋ ھەم دىلبىنگە ئىشەلەر، ئىشلىيە ئورەلەر ھەم باشقا دىربىيەلەر ياسىلار. شولاي ئوق بۇگلمە، مامادىش، ئىسپاس، ئارچا ھەم لايىش كانتونلارنىدا قامىشان چىتالار سوعالار ھەم تۇرلى بوقچالار ئورەلەر.

سال — строй (клади)	تيرى — кожа (шкура)
شوندا — тут (там)	ئىشلەو — выделывание (выделка)
چان — чан	ئىشسىز — без верха
بويماق — красить	تون — шуба
بويى تۇرغان — красильный	ئىلە — дуби (просевай)
قۇرال — орудие (аппарат)	ئىلەنگەن — дубленный
تيرى ئىلەوچى — дубильщик кож	سارق — овца (овечий)
قايش — ремень	كەجە — коза (козий)
كون — кожа (выделанная)	تگل — сшивайся
كون بىيەلەى — рукавицы	كچكئىنەگنە — маленький
ئىشلەن — делайся (выделывайся)	زاۋودسىمان — заводобразный
دىگەن — сказанный	ئىسكىندەن بىرلى — изстара (издревле)
سانال — считайся	ئانلغان — признанный
كورشى — сосед (соседний)	ئاياق كىيىمى — обувь
ساتل — продавайся	جاننقىز — женщина (женский)
بىستە — слобода	چىتك — ичеги
تۇركستان — Туркестан	تيرەسندەگى — находящийся в его окрестности
سبر — Сибирь	
ئەززلەن — приготовляйся	

تاتارستاندا تيرى ئىشلەو.

I

ئىشسىز، سارى، ئاق ھەم قارا تونلار ئىلەنگەن سارق ھەم كەجە تيرىلەردىن تىگىلەر. بو تيرىلەرنى بۇگلمە، ئارچا، زۇيە، تەتش ھەم ئىسپاس كانتونلارنىدا ئىلەر. ئاۋاللاردا تيرى ئىلەوچىلەر ئوز يۇرتلارنىدا كچكئىنەگنە زاۋودسىمان ئۇيلەر سالار. شوندا ئالارنىڭ چانلارنى ھەم بويى تۇرغان قۇراللارنى تۇرا. لەكىن تيرى ئىلەوچىلەرنىڭ قايرلەرنى چىندە دە ئىشلىەر. قايش، كون، كون بىيەلەى كېك

ئەبىرلەر چىستاي كانتونىنىڭ باگاروتسكى دېگەن ئاۋلىنىدا، ئارچا، مامادش، زۇيە، ھەم بۇ گىلمە كانتونلارنىدا ئىشلەنەلەر.

بو ئىشلەر تاتار جۇمھورىيەتىدە ئىسكىندەن بېرىلى تانلىغان ھەم كۆپ تارالغان ھۈنەرلەردەن سانالار. شوڭا كۆرە، بو ئەبىرلەر كورشى گوبىرنالارغا دا ساتىلالار. ئايلاق كىيىملەردەن خاتىقز ھەم ئىرلەر چىتكىلەرى بېگىرەك كۆپ ئىشلەنەلەر، ئالارنى قازان تېرەسندە گى بىستەلەردە ھەم ئوللاردا ئىشلىەر. بو چىتكىلەرنى تۇركىستان ھەم سېرگە بېك كۆپ ساتالار. باشقا ئايلاق كىيىملەرى چىستاي، ئىسپاس، مامادش ھەم ئارچا كانتونلارنىدا ئەزىلەنەلەر.

1) О словах с приставками — سماق — سماق см. в § 26 пункт 5. Практической грамматики.

يۇن ئىشلەپ — шерстяная шляпа	باسو — валянье (валять)
كېيىز قاتالار — валеные галоши	باش كېيىمى — головной убор
ئىرلە — пряди	كېيىز — войлок
ئىرلەو — пряденье (прядь)	كېيىز ئىتك — валеный сапог
توقو — тканье	

يۇن ئىشلەرى.

سارق يۇنىدىن تۇرلى- تۇرلى قىشقى ئايلاق كىيىملەرى ھەم باش كىيىملەرى ياسىلار. يۇن ئىشلەرى ئارچا، مامادش، چىستاي، بۇ گىلمە ھەم بووا كانتونلارنىدا ئالغا كىتكەن كەسپلەردەن سانالار. بو كانتونلاردا كېيىز، كېيىز ئىتك، يۇن ئىشلەپ، بېرىكى، توفلى ھەم كېيىز قاتالار ئىشلەنەلەر. يۇنىدىن يىب ئىرلەو، ئول يىدەن تولا توقو ھەم ئانى باسو كۆبىرەك لايىش، چىستاي ھەم ئارچا كانتونلارنىدا تارالغان.

بۇجۇرا — кольцо	بافر — медь
يۇزاق — замок	بافرچى — медник
ئاقچىق — ключ	بافرچىلىق — медничество
شوندى — подобный тому	داعا — подкова
شاقتى — порядочно, довольно	داعالا — подковывай
مۇرجا — труба	داعالوو — подковывание
كۈمشچى — серебряник	بۇلدۇرو — осуществление (создание)
تىمرچى — кузнец	چىكلەن — ограничивайся
تىمرچىلىك — кузнечный (кузнечество)	تۇتقا — скоба, ручка

تيمر چىلىك ھەم باقر چىلىق ھۈنەرى.

تيمر چىلىك ھەم باقر چىلىق ھۈنەرى تاتارستاننىڭ ھەممە كانتونلاردا تارالغان. تيمر چىلىك ھۈنەرى ئات داغلاو ھەم يۇرت كىرەكلەرن بولدىرو بىلەن گنە چىكلەنمى. تيمر چىلىك ترانتاس تيمرلەرى، تەرەزە ھەم ئىشك تۇتقالارى، بۇجىرا- لار، يۇزاقلار، ئاچچىلار، بالتالار، كاراواتلار ھەم باشقا شونى ئىپىرلەر ياسىلار. چىستاي ھەم تەتس كانتونلاردا ئول حوجالىعى قۇرلارن ئشلەودە شاقى ئالعا كىتە بارا.

چىستاي كانتونىدا تاعى چىلەكلەر، تيمر مېچلەر ھەم تيمر مۇرجالاردا بىك كوب ئىلىلەر.

باقر چىلىق ھۈنەرى بىگىرەك لايىش ھەم مامادش كانتونلاردا تارالغان. مەسەلەن، رىبنايا ئىلابادا ئول ئى ئوزنىڭ كۆمىشچىلەر بىلەن بۇتن ياققا دان چىعارغان.

ئاق ئىدىل — река Белая

دەرەجە — степень

كوتەر — подними

منە — вот

تۇر — вид

دۇرس — правда (верно, правильно)

ئاقىرن — потихоньку (постеп.)

بولشلق ئىت — помогай

چىعارو — добывание

سوعو — приготовление (бить)

بوينداغى — находящийся по (вдоль)

دېيىرلىك — можно сказать

كىيىك — зверь

ئاولاو — охота

كىيىك ئاولاو — звереловство

بالق — рыба

بالق تۇتو — рыболовство

تاش چىعارو، كىرپىچ سوعو ھەم باشقا ھۈنەر وہ كەسبىلەر.

ۋولعا بوينداغى ھەممە كانتونلاردا، دىيولك، تاش چىعارالار، چىستاي ھەم ئىسپاس كانتونلاردا بىك كوب چولمەك ياسىلار. بو كانتونلاردا كىرپىچ سوعودا تارالغان ھۈنەرلەردەن سانالا.

چىستاي ھەم تەتس كانتونلاردا ئىگىچىلىككەن باشقا كىيىك ئاولاو، بالق، تۇتو كەسبىلەرىدە بىك ئالعا كىتكەن. كاما ھەم ئاق ئىدىل يىلعالارى بالق، تۇتو كەسبىن شاقى يوعارى دەرەجەگە كوتەرگەنلەر.

تاتار جۇمھورىيەتىدە گىنى واق ھۇنەر ھەم كەسىپلەر مەنە شونىدى تۇرلەر دەن تۇرالار. دۇرس، ابو واق ھۇنەر ھەم كەسىپلەر تېخنىكا كوتەرىلو بىلەن ئاقتۇرن - ئاقتۇرن بىتەلەر، لەكىن ئەلنى ئالار خالق حوجالغىنىدايىك زور بولشلق ئىتەلەر.

كيرپىچ — кирпич
يار — берег
قالب — колодка

قالق — лопаточка
سپىر (ماق) — гладить (святъ)
ئوت تۇرت (مەك) — вздуть огонь

كيرپىچ سوعوچىلار.

بىزنىڭ شەھەر ياندا يىلغانىڭ يارى ئۇستىدە كيرپىچ زاۋودى بار. زاۋوددان يىراق توگىل بىر ئورنىدا بالچىق ھەم قۇم قازىب ئالالاردا، زاۋودقا تاشىلار. زاۋودنىڭ ئىشك ئالدى بىك زور، ئور تاسىدا ئور قازىغان. چىتىدە رەك ئاغاج سارايلار بار، ئاندا يووش كيرپىچلەر ياتا. تاغى دا چىتىدە رەك ئىچىدە زور - زور مېچلەر بولغان ساراى بار. مېن زاۋودنىڭ ئىشك ئالدىدا كىرپىچ سوققاننى قاراپ تۇرغالاغىم بار. ئىك ئىك ئىشچىلەر بالچىقنى سوسىبە - سىبە ئاياقلارنى ھەم كۈرەكلەرنى بىلەن ئىزەلەر. زور - زور ئۇستەللىرگە كيرپىچ زورلىغىداغى ئاغاج قالبلار تىزەلەر. بالچىقنى تېيىشنىچە ئىزىپ تىزگەچ، ئەلنىڭ ئاغاج قالبلارغا سالالار، قالبدان ئارتىپ تۇرغان بالچىقنى ئىشچىلەر ئاغاج قالقلار بىلەن سېتىپ ئالالار. شوندىن سۇڭ قالبلارنى ئالالاردا، ئۇستەل ئۇستىدە يووش كيرپىچلەرگە تىزىپ قالا. سۇڭدىن ئول كيرپىچلەرنى ئۇستىدە قۇم سىبەن تاقىتالارغا قويالار. شوندا كىيىكەن كيرپىچلەرنى مېچلەرگە تاشىلار. كيرپىچلەرنى مېچكە بىر نىچە رەت ئىتىپ تىزەلەردە تاسىدىن، ئوت تۇرتەلەر، مېچنىڭ، ئوتنى بىر نىچە كۈن يانپ تۇرا، كيرپىچلەر بۇتىلەي قىزارىپ يانغاندىن سۇڭىغا سوندىن ئىلە. ئاندىن سۇڭ يانغان كيرپىچنى چىعارىپ ئىشك ئالدىدا ئۇيەلەر ھەم ساتارغا ئالىپ كىتەلەر.

قول ھۇنەرنى — кустарный промысел
ئورچى (مەك) — развиваться
ئىيرى — крупный
شۇغىللىن (مەك) — заниматься
شەم — свеча
سابىن — мыло
دارى — порох

تگرمەن — мельница
تت (مەك) — бить шерсть
بەز — бязь
تولا — грубое сукно
خەربى — военный
ئاتاقلى — известный
قاينات (ماق) — варить

تاتارستاندا فابريك - زاۋود سەنئەتى (پرامېشلىنىستى).

تاتارستاندا ۋاق قول مۇنەرنىڭ ئورچوۋى ئوزى ئوك، بو جۇمھورىيەتدە ئيرى زاۋود ھەم فابريكلەرنىڭ ئازلىق كورسەتە. زور زاۋود ھەم فابريكلەر ئەيىرلەرنى ئارزان تۇشۇرلەر ھەم بىك كوب چىكارالار. شوگا كورە، زور زاۋود ھەم فابريكلەر بار جىرلەردە ۋاق مۇنەرلەر ئورچى ئالمىلار. تاتار جۇمھورىيەتنىڭ خالقنىڭ يگرمۇنەن بىر ئۇلىنى گنە زاۋود ھەم فابريكلەردە ئشلىلەر، قالغانلارنى ئول حوجالىنى بىلەن شۇغلىلەلەر.

ئىك زور زاۋود ھەم فابريكلەر قازان شەھەرىدە جىيىلغانلار. مۇندا شەم، سابىن، گلىتسىرىن، كون ھەم دارى كىك نەرسەلەر ئشلەنە. شولاي ئوق قازاندا، ئۇن تارتا تۇرغان تگرمەنلەر، تاقنا يارا تۇرغان، يۇن تەتۇرغان، بىز ھەم تولا سوعا تۇرغان زاۋودلار، دارى (پورج) زاۋودى، خەربى ئەيىرلەر ئەزىلى تۇرغان ئالافوزف زاۋودلارنى، شەم، سابىن، گلىتسىرىن ئشلى تۇرغان كرىستاونىكىف زاۋودى قازاندا ئىك زور ھەم بۇتن روسىيەدە ئاتاقلى زاۋودلاردان سانالار. بو زاۋودلارنىڭ سوگۇنى خەزەر موللانور واحىنىف ئىسەنە. بو زاۋود قازاندا بىك ئىسكى زاۋودلاردان سانالا؛ ئول 1860 نچى يىللاردا ئوق سالغان ھەم ئشلى باشلانغان. مۇندا ئشلەنگەن شەم ھەم سابىلار بۇتن روسىيەدە، خەتتا چىت مەملە كەتلەردە ئاتاقلى. سوعشقا چاقلى بو زاۋود يىلغا بىر مىليون، پۇت شەم ئشلەپ چىقارا ئىدى. شولاي ئوق مۇندا گلىتسىرىن ھەم سابىن بىك كوب ئشلەنە ئىدى. بۇلاردان باشقا قازاندا تاغى بىر نىچە زاۋود يىلغا بىر مىليون يارم، پۇت چاماسى سابىن گلىتسىرىن قايناتا.

تاماق — устье
 دىگىز — море
 ناچارلان (ماق) — ухудшаться
 كرت (مەك) — ввозить
 سىز ئىرلىك — чувствительный
 ئورچىت (مەك) — разводить
 مەقسەد — цель
 بايلىق — богатство
 عىبارەت — состоит

ئاتالاندىر (ماق) — оплодотворять
 ئشكە ئاشىر (ماق) — провести в жизнь
 يورى — нарочно
 نەسل — потомство (вид)
 بووا — пруд
 چارا — мера, средство
 ئاقىرن — медленно
 چۇگە — стерлядь

بالق تۇتوچىلىق.

I

بىزنىڭ روسىيەدە بالى تۇتوچىلىق كەسپىنى خالىق حوجالىغىدا ياخشى ئوق كوزگە كورنۇرلىك، ئورن تۇتا. بىر نىچە مىليون كرمىستىيەن، تۇب كەسپىندەن ساناملسادا، بالى تۇتوچىلىق بىلەن شۇغىللەنە. سېرنىڭ قايرىر جىرلەرىندە گىنى واقى خالىقلار بالى تۇتۇپ قىنا كۇن كورمەلەر؛ بالى ئالارنىڭ بىردەن بىرىز ئىسمى، بولۇپ سانالا. ھەزىر ئىندى خالىقنىڭ كۆبەيۈۈى ھەم كولى ۋە يىلعالاردىكى بالىقنىڭ ئازايۈۈى سەبەبلى يىلغا ھەم كولىدەن بالى تۇتۇپ بىك كىمىندى (بارى تىك سېردە ھەم تۇن ياقلىرىداغىنا، شولى كۆيۈى بارا). ھەزىر بالى تۇتوچىلىق يىلغا تىماقلىرىنا ياكى دىگىزى يارلارى بويلىرىنى ياكى دىگىزى ئىچلەرىندە كۆچدى. بالىنى تۇتارغا ياراماعان ۋاقتىدا، تۇتۇ ھەم ۋولگانى نىفەت بىلەن بىلچىر اتۇتار قاسنىدا ھەر يىلنى تۇتۇتۇرغان بالىنىڭ ھەم ئاندىن ئاللىناتۇرغان ئىكرانىڭ مىقدارى بىك كىمىندى ھەم ئوزلەرى ناچارلاندى.

II

روسىيەنىڭ ئوز ئىچىدە تۇتۇلغان بالى جىتىمى باشلادى؛ ئانى سوعىشا قەدەر چىت مەملەكەتلەردەن ھەر يىلنى 15 مىليون پۇتۇلاب كىرتە باشلادىلار. بالى سىزى ئىكرانلىك دەرىجىدە كۆب كىمىنگە ئىلكىدەن، سۇنغى رەۋشە بالى ئورچىتىرگە كىرەك بولا باشلادى.

سۇنغى رەۋشە بالى ئورچىتىۋەن مەقسەد - بىزنىڭ بالى بايلىقلار بىزنى ئىلكىگى دەرىجىسىگە كۆتۈرۈۋەن عىبارەت. بالىنى بو رەۋشلى ئورچىتكەندە ئىكرانىدا سۇنغى رەۋشە ئاتالاندۇرالار.

سۇنغى رەۋشە ئاتالاندۇرۇ ئوتكەن يۇزنىڭ يارىتىشىدا ئالب ئايرىم بالى ئورچىتىۋ زۇۋودلارنىدا ئىككە ئاشۇرۇلا باشلادى. بو زۇۋودلاردا ئىكرانى سۇنغى رەۋشە ئاتالاندۇرالاردا، سو توتۇرغان ئايرىم ئايرىقلارغا سالالار؛ بىر نى قەدەر ۋاقتىدا، سۇڭ ئىكرانلاردان واقى بالىلار چىعا باشلىلار؛ بىر ئاز ۋاقتىدا، سۇڭ ئالارنى يورى ياسالغان كولىگە جىبەرەلەر. شولى رەۋشلى ئاتالاندۇرغاندا ئىكراننىڭ ئاتالانى قالى ھەلەك بولو قورقۇنۇچى بىتە. واقى بالىنى زۇۋوددا تەربىيەلەۋ يىش بالىلارنى ھەلەك بولۇدان ساقلى، سۇنغى رەۋشە بالى ئورچىتىۋ ئارقاسىدا واقى بالىلارنى ئىلكە، ئولى نەسل بالىلار بولماغان كۆلەرگە ئىلىت بىر سالىغا ھەم ئالارنى شوندا ئورچىتىرگە مۇمكىن بولىدى.

III

كوب ئاۋل حوجالقلارنى، مۇندى زاۋودلاردان ۋاق بالىق ساتىب ئالىب ئوز-
لەرنىدە گى بووالاردا تۇرلى بالىقلار ئورچىتىرگە مۇمكىن. گىرمانىيە، فرانسىيە
ھەم پولشەدە، شوندى بووا حوجالقلارنى بىك ئالعا كىتكەن.

بالىقنى كۆپلەپ ئورچىتىۋ ھەم ۋاق بالىقلارنى يىلعالارغا، كۆللەرگە ھەم ھەتتا
دىڭىزلىرىگە جىبىرۋ قوشما ئامېرىكا جۇمھورىيەتلەرنىدە گى سىنولارغا قاراعاندا
بالىق بايلىقنى بىرمەۋ ئۈچىن ئىك ئۇشانچلى چارالاردان سانالا.

بىزنىڭ روسىيەدە سۇنەي رەۋشە بالىق ئورچىتىۋگە كىلسەك، بىزدە بىرىنچى
بالىق زاۋودى 1853 نىچى يىلدا ناۋگورد گوبىرناسى نىكولسكى دىگەن شەھەردە
سالنغان بولسا، مۇكا قەدەر ئىش بىك ئاقتىرن بارغان؛ بارى تىك سۇغىش بولر
يىللاردىن بىر ئاز ئالعا كىتە باشلاغان.

بىزنىڭ ۋولعادا ھەم قاما يىلغاسىدا چۇگە بالىقلار، ئاقا يىلغاسىدا ئاقبالىقلار،
ئامور يىلغاسىدا كىب ھەم گارىبوش بالىقلارنى، بوتەن جىرلەردە لاسوس، سىگا
ھەم فورىل بالىقلارنى ئورچىلەر.

قاراۋ — уход	سەردىتسە — ئاچولان (ماق)
قىرمىسقا — муравей	جالو — ئوق
ئاور (ماق) — болеть - хворать	ۋونزىتە — چەنچ (مەك)
دارولا (ماق) — лечить	ۋجالىتە — چاقى (ماق)
خىيە — хозяин	زاستاۋىتە — شىشىر (مەك)
تىرشلىق — старание	راسپۇخنىتە
بوشقا — напрасно	ۋوشەنىە — ۋوشەنىە
بالاۋز — воск	مىاتە — ئەۋەلە (مەك)
مەشەققەت — забота	سىمىۋاتە — قاتشىر (ماق)
ساقسىزلىق — неосторожность	تەرتە — ئىشقىنى (ماق)

پال قۇرتى.

I

ۋاق قۇرتلار ئاراسىدا ئىك فايدالىسى - پال قۇرتى. پال قۇرتى بۇرت
قۇرتى دىيىپ ئەيتىرگەدە بولا. ئول كىشى ياساعان ئومارتالاردا كىشىلەرنىڭ قاراۋى
بىلەن گنە تۇرا. قۇرتچىلاردا ئوزلەرنىڭ كىچىككەنە ئىشچىلەرنى ئۈچىن بىك تىرشلار:

ئالارنى قشنىڭ سوۋىغىدىن، ئەياز باشلارنىدا تاماقلارنى تويىدۇر ئاچ ئولمىدىن ساقلاب قالالار. قۇرتچىلار بال قۇرتلارنى تىچقان ھەم قىرمىغا كېڭ دۇشمانلاردان دا ساقليلار ھەم ئاورغان چاقلارنىدا داروليلاردا.

بال قۇرتى ئوزى دە ئىيەسىنىڭ ترشلىغىن بوشقا جىبەرمى. ئاڭا كۆپ كىنە بال ھەم بالاوز بىرە ھەم شونىڭ بىلەن بۇتن مەشەققەتلەرن تولى. دۇرست ئانڭ بالنى ئالغاندا ساقسىزلىق ئىتسەلەر، ئانڭ بىلەن ناچار ئىراق ئىش قىلسالار، بال قۇرتى ئاچولانرغادا بولدۇرا. قوزنىڭ بىك نىچكە ئوعى بىلەن چەنچىپ چاغ، بۇتن بىتلەرنى شىش ئىر بىترە.

II

بال قۇرتى بال ھەم بالاوز بىرە. بالنى تەملىنى ھەم بىك فايدالىق اسى ئىتت تۇتالار. بالاوزدان شەملەر قۇيالار. بۇرن زاماندا ئەبىلەر يۇمۇشاق سارنى بالاوزنى ئەولەپ ئىچنە فىلتە تەب قالدىرغانلاردا شەمنى ئوزلەرنى ياساعانلار. ھەزرىگى زاماندا ئىستىيارىن (ماي) شەملەر ياساعان كېڭ بالاوز شەملەرنى دە زاۋودلاردا ياسىلار. بالاوز شەم ئۇچن گنە توگل بوتەن سەنەعتەدە ئىشكە كىتە. بىك كۆپ ئەبىرلەرنى بالاوز قاتشىدۇر بياسىلار. ياشنى ئۇيلەرنىڭ بولمە ئىدەنلەردە بالاوز بىلەن ئىقىلار.

С Л О В А Р Ь

вошедших в книгу слов в алфавитном порядке *).

ئا

1. *** ئافچا — деньги
 ئاپا — тетя (старшая сестра)
 ئاياق — нога
 ئاياقچو — портянки
 ئاۋز — рот
 ئالار — они
 ئاشا — ешь
 ئاي — месяц
 ئاتنا — неделя
 ئالتى — шесть
 ئالتمىش — шестьдесят
 ئاربا — телега
 ئالابوچا — Елабуга (город)
 ئارچا — Арск (город)
 ئانك — его-ее
 ئانا — отец || называй
 ئابى — брат (старший)
 ئاندا — там (в нем)
 ئات ئابزارى — конюшня
50. ئالپاوت — помещик
 ئاشخانا — кухня
 ئاعاج — дерево, деревянный
 ئاق — белый
 ئالاب — короб
 ئارپا — ячмень
 ئاشاملىق — с'едобное
 ئارتىندا — за, сзади
 ئاشلىق — зерновой хлеб
 ئالماش — сменяйся
 ئاشلىق، ئۆكۈشى — урожай
- ئاكلا — понимай
 ئالماشدر — меняй
 70. ئالعا — вперед
 ئارقىلىق — через
 ئاللىق — алый
 ئاچلىق، ئوقلىق — впроголодь
 ئاعارتە (ماق) — белить
 ئارىق (ماق) — уставать
 ئارقا — спина
 ئاشقى — торопись
 ئاراسندا — среди
 ئاق (ماق) — течь
 ئازىق — пища
 80. ئاۋاز — голос (звук)
 ئارتقا — назад, взад
 ئاقتىق — последний
 ئاعز (ماق) — заставить течь
 ئارقاسندا — из-за (на спине его)
 ئالما — яблоко
 ئالما ئاعاج — яблоня
 ئاچ — голодный || открой
 ئالتىن — золото
 ئاچنى — горький
 90. ئايىتوم — отдельный
 ئاقسىم — белок
 ئارش — рожь
 ئاراقىن — водка (вино)
 ئارزان — дешевый-дешево
 ئارتە (ماق) — увеличиться
 ئاكتە (ماق) — благоухать

*) Чтобы легче было найти слова, алфавит взят русский. При чем алфавитный порядок соблюден только относительно первых букв слов.

**) Эти цифры показывают страницы книги.

ئايرما — разница
ئاودار (ماق) — валить
ئاغولى — ядовитый
100. ئاياق كىيىلمەنى — обувь
ئاخىرى — последний
ئازاد — свободный
ئال (ماق) — взять || мочь
(быть в состоянии)

ئاتل (ماق) — броситься
ئاچقىچ — ключ
ئاقتون — тихо
ئاولا (ماق) — охотиться
ئاتاقلى — известный
ئاور (ماق) — болеть, хворать
ئاچولان (ماق) — сердиться

ئە

ئەيىنى — да
ئە — а
ئەتى — папа
ئەنى — мама
ئەزىلە (مەك) — готовить
ئەيىر — вещь
ئەرجە — ящик
ئەيلەنەسەنە — вокруг
ئەلى — пока

ئەيت (مەك) — сказать
ئەچىنگەن — кислый (киснувший)
ئەز — мало
ئەمما — но
ئەون — овин
ئەيلەندىر (مەك) — превратить
ئەرمە تاماق — дармоед
ئەۋەلە (مەك) — мять

ب

1. بو — это-эта-этот
بۇر — мел
بوقچا — ранец (сумка
для книг)
بىل — поясница || талия
بىيەلەي — варежки
باش — голова, главный
بۇرن — нос
بار — есть || иди
بىزنىڭ — наш-а-и-е
بىر — один-а-о
بىش — пять
بولمە — комната
باقچا — сад
باتىر — медь, медный
20. بىلەن — с (предлог)
بول (ماق) — быть

بول (مەك) — делить
بىك — очень
باباى — дедушка
بولش (ماق) — помогать
بەيرەم — праздник (праздничный)
باشقار (ماق) — исполнять
بوگىن — сегодня
بىزلە (مەك) — жужжать
36. بىت (مەك) — кончиться
بورا — сруб
باو — веревка
بەيلىنەن (مەك) — быть привязанным || привязаться
بىيىك — высокий, высоко
باعانا — столб
بىر كىتىل (مەك) — прикрепляться

- بورەندە — бревно
بەرەنگى — картофель
بۇككەن — пирог
بۇرچ — перец
باشقا — кроме || другой || без
(مەك) بەيەلە — вязать || привязывать
46. بويننا — вдоль || по
بويندا — вдоль || при
بولم — отделение
(مەك) بولە — быть деленным
بوى — длина
بىيل — нынче, в этом году
بۇز — лед
باشاق — месиво || колос
(مەك) بۇلعات — месить || мешать
50. بىيلە — владеет
بۇرى — почка (у растений)
(مەك) بورت — разбухать
بىلچىراق — грязь
بالچق — глина || земля
(مەك) بات — вязнуть || тонуть
(مەك) بۇركەن — накрываться (на голову)
بال — мед
بۇلن — луг
(مەك) بىيمە — плясать
(مەك) بوشات — высыпать || освободить
(مەك) باق — смотреть
(مەك) بايت — обогащать
60. بىتر (مەك) — кончать
بىر ئاز — немного
(مەك) بوپال — испачкаться
بۇتمەلى — совсем
بىرگە — вместе
(مەك) بىرلەش — объединиться
بوش — пустой || бесплатный
بالا — детвора
- بويات (مەك) — заставить красить
بۇكترى — горбатый
75. بۇرتك — зерно, крупинка
(مەك) بىزەكلەن — украшаться
بۇلت — туча
بەك — запястье
باز — яма
(مەك) باتر — погрузить в воду || утопить
باسا — посоконь
بالان — калина
بىتىك — сетка, надеваемая на лицо
بوشلق — пустота
بىت — лицо
85. بىزەك — узор
بۇناق — сук, ветвь
بۇرنعى — древний
بىلگىنلى — известный
بۇنقا — каша
بىلن — блины
بال قۇرتى — пчела
(مەك) باس — приостановить || печатать || наступить (ногой)
100. بارى — всего
بەنى ئىنسان — человечество
بۇراى — полба
بۇرچاق — горох
بوتەن — другой, иной
بىيرلى — с, из
بالنا — топор
(مەك) بۇتا — рубить ветви, чистить от ветвей
بىلبل — соловей
(مەك) بۇك — гнуть
110. بويا (مەك) — красить

بۇجۇنرا — кольцо
بالق — рыба
بالق، تۇت (ماق) — рыбачить,
заниматься рыбной ловлей

بايلىق — богатство
بووا — пруд
بووشقا — напрасно
بالاوز — воск

9

واقت — время
واقتندا — во-время

واق — мелкий, мелко

گ

كۆل — цветы (комнатные)
گۆرلەش (مەك) — ворковать
взаимно
گۆرلە (مەك) — ворковать

گويە — как будто
گۈناھ — грех
گل — исключительно || лишь

ع

عائىلە — семья
عەجەبلەن (مەك) — удивляться
عادەتدە — обыкновенно

عەسكەر — армия
عەپرەت — отвага
عادى — простой

د

ديوار — стена
دەفتەر — тетрадь
دورت — четыре
دې (مەك) — говорить
دېلبىگە — вожжи
دوشەنبە — понедельник
دۇنيا — мир (свет)
دم — влага
56. دولقۇنلان (ماق) — волноваться,
колыхаться
دۇشман — враг
داول — буря
دۇبىرتە (مەك) — стучать

دگەرتا (ماق) — стучать
96. دۇگىنى — рис
دالا — степь
دان — слава
دان چعار (ماق) — прославиться
ديويىيە — сбруя
110. داعا — подкова
داعالا (ماق) — подковать
دەرەجە — степень
دۇرس — правда, правильно
دارىئى — порох
دىگىگىز — море
دارولا (ماق) — лечить

ي

1. يوق — пет
 (مهك) يورۇ — ходить (гулять)
 ايل — год
 يگرمى — двадцать
 يوز — сто || век
 يىلى — теплый-тепло
 بهش — молодой || возраст
 || лет || слеза
 يورت — двор
 ياكى — или
 يوقلا (ماق) — спать
 30. ياسا (ماق) — делать
 ياز (ماق) — лежать || ложиться
 بهشلهر — молодежь
 ياز (ماق) — писать || лишиться
 يولا (ماق) — петь (относительно человека)
 يب — веревка || нитка
 يانندا — около, при, у
 40. ياب (ماق) — крыть
 ياسات (ماق) — заставить
 делать
 يوقى — сон
 يامийاق — полоскательница
 ياستىق — перина
 يويون (ماق) — мыться
 يومرغا — яйцо
 به — или
 ياما (ماق) — чинить
 ياق — сторона
 يۇكەن — узда
 يراق — далекий, далеко
 يۇمئورنى — круглый
 يۇك — воз || ноша
 ياقن — приблизительно ||
 близкий, близко
 بهشلجه — зелень
 بهشلجه باقچاسى — огород
 ياكغر — дождь
- ياز كۇنى — весной
 يۇلقن (ماق) — дергать
 50. به كىشهنبه — воскресенье
 يۇمشاق — мягкий, мягко
 بهشل — зеленый || неспелый
 يالانچاق — голый
 يافراق — лист
 يار (ماق) — распустить (листья)
 يو (ماق) — мыть
 يلغا — река
 يۇگر (مهك) — бежать
 ياولق — платок
 يگت — — джигит || моло-
 дец || юноша
 يۇگىرش — бег (пешком)
 بهملى — красивый, красиво
 به (ماق) — положить (при
 борьбе)
 يو — песня
 يال ئىت (مهك) — отдохнуть
 يالقاولان (ماق) — лениться
 يوققا — зря
 60. يويوش — сырой, сыро, сырость
 يارى — ладо || можно
 يۇرهك — сердце
 يۇمران — суслик
 ياكغر (ماق) — звенеть
 يالتىرا (ماق) — блестеть
 يوورت (ماق) — рысить
 يانا (ماق) — точить косу
 يۇمشارت (ماق) — сделать
 мягким
 يوونتىق — помой
 ياقتىق — светлый, светло
 يابق (ماق) — отощать
 يان (ماق) — гореть
 80. ياو (ماق) — идти (дождь)
 بهم — красота
 يانلان (ماق) — воодушевиться

ئېزگى — блаженный
 ئېچماسام — по крайней мере
 ئېسە — же
 ئېش — сорт
 ئېلە (مەك) — просеять
 ئېل — Волга
 100. ئېنە — иголка
 ئېنان (ماق) — верить
 ئېعلان — об'явление

ئېعلان ئېل (مەك) — быть об'явленным
 ئېسەبلەز (مەك) — насчитываться
 ئېر — мужчина
 ئېگنەك — пашня
 ئېگنچۈك — хлебопашество
 ئېمەن — дуб, дубовый
 ئېرى — крупный
 ئېيە — хозяин

5

1. كىم — кто
 كىتاب — книга
 كوپ — много
 كەلەپوش — тубетейка
 كوز — глаз
 كور (مەك) — видеть
 كىشى — человек
 كۈن — день
 كۈزگى — зеркало
 كۈزگى — осенний (от слова كۈز=осень)
 كەنەفى — диван
 كىت (مەك) — уходить, уезжать
 كىچ — вечер
 كىچ بلەن — вечером
 كۈتۈبخانە — библиотека
 30. كۈرەش — борьба
 كۈرەش (مەك) — бороться
 كۈكلەن — весело || приятно
 كىچە — вчера
 كلت — клеть
 كېك — как || подобно
 كېس (مەك) — резать || рубить
 كېلى — ступа
 كېسەك — кадка
 كو — белье

كىر (مەك) — зайти, войти
 كېسەو — головешка
 كېسەو ئاچىنى — кочерга
 42. كىتىر (مەك) — принести
 كومەج — белый хлеб
 كۈنەز — днем
 كىچكى — вечерний
 كولمەك — рубаха
 كىنەر — холст || конопля
 كىيم — одежда
 كۈلتە — сноп
 كىين (مەك) — одеваться
 || наряжаться
 كىك — широкий, широко
 كىيەن — стога
 كۈز كۈنى — осенью
 50. كۈچ — сила || мочь
 كۈرسەتەل (مەك) — быть показанным
 كىيش (مەك) — высыхать
 كىلەن — сноха
 كەلەش — жена
 كۈلش (مەك) — смеяться
 كىچەن — вечером
 كۈرن (مەك) — виднеться
 كۈگرچەن — голубь
 كۈبەك — бабочка

- كوڭل سالىب — сердечно
 كوكرهك — грудь
 كومل (مهك) — засыпаться
 كيچك (مهك) — вечереть
 || опоздать
 60. كؤل — зола, пепел
 كوينسجه — в большинстве случаев
 كؤتو — стадо
 كىز — дерн, глыба
 كيمى (مهك) — уменьшаться
 كوبەد (مهك) — увеличиваться
 كوچ (مهك) — переходить
 كيرهك — надо || нужно
 70. كورشى — сосед, соседний
 كيگەش — совет
 كيرتە — прясло
 كۇلدر (مهك) — заставить смеяться
 كوتەرل (مهك) — подниматься
 كرش (مهك) — приступить
 كۈنلرگى — дневной
 كۈمش — серебро, серебряный
 كۈت (مهك) — пасти || ждать
 كيمچىلك — недостаток
 80. كۈن ساين — каждый день
 كوم (مهك) — зарыть
 كيشر — морковь
 كول — озеро
 كۈن ياعى — юг
 كيمە — лодка
 كۈرتلك — тетерев
 كيگەون — овод
 كۈى (مهك) — горевать, печалиться || подгореть
 كوتەر (مهك) — поднять
 كيرئسجه — наоборот
 كوچمه — кочевой
 كوملر (مهك) — затоплять
 كوزنەك — глазок у картофеля || клетка (у организмов)
 كيلر — приход
 كۈرهك — лопата
 100. كولم — объем
 كەسب — промысел
 كومر — уголь
 كوبەن — давно
 كوك — сивый, синий || небо
 كون — кожа, кожаный
 كەجە — роза
 كچكىنە — маленький
 كىيز — войлок
 كىيك — зверь
 كرت (مهك) — ввозить, ввести, впускать

ق

1. قەلەم — перо
 قول — рука
 قۇلاق — ухо
 قرق — сорок
 قر — поле
 قارا — черный
 قارا (ماتى) — смотреть
 قسقا — короткий-коротко
 قايت (ماتى) — вернуться || возвращаться
 30. قارشى — против
 قوى (ماتى) — ставить
 قۇياش — солнце
 قزدر (ماتى) — греть || жарить
 قۇش — птица
 قۇرت — насекомое || пчела
 || сухой творог

فایبر — некоторый
فوناق — гость
فارالتنی — строение
فویین — колодец
40. فال (ماق) — остаться
فالن — толстый
فاشق — ложка
فسقچ — щипцы
فورل (ماق) — быть занаве-
шанным
فاینا (ماق) — кипеть
فویل (ماق) — быть поставленным
فییق — скат || кривой
فامت باوی — гужи
قارا بۆدای — греча
قابچق — мешок
قازی (ماق) — рыть
قالدر (ماق) — оставить
قابچاق — крышка
قار — снег
قایماق — сметана
فش — зима
فش کۆنی — зимой
50. قویما — забор
فارانعی — дремучий || темный
قارعا — ворона
فچقورش (ماق) — шуметь взаимно
فسفار (ماق) — укорачиваться
قؤلعا — шест
قزق — интересный,
интересно
فور (ماق) — устраивать
فووان (ماق) — радоваться
قاب-قارا — совершенно черный
قاران (ماق) — оглядываться
قالدرل (ماق) — быть остав-
ленным
60. فووہتلن — сильный
تی باسو — паровое поле

فارت — старик || старый
فهدەر — до
فانتق — кислое молоко
فورئلق — засуха
فورقئنچلی — опасный
فاداق — гвоздь || фунт
فاق (ماق) — вбить
70. فوشل (ماق) — соединиться
قابلا (ماق) — закрыть
قالدق — остаток
قزعان (ماق) — жалеть
قؤنلا (ماق) — поздравлять
قایوا (ماق) — точить
قابارت (ماق) — ворошить
قؤری — сухой, сухо
قیمهت — дорогой, дорого
قورقو — боязнь
قاشنی (ماق) — чесать
80. فوش — шалаш
فارچق — старуха
قیملدا (ماق) — шевелиться
قارتای (ماق) — стареть
قوی (ماق) — осыпать
فو — гнать
قزار (ماق) — краснеть
قایعی — горе
قامل — жнива
قؤنقار (ماق) — освободить
قات (ماق) — твердеть
قایн — береза
قؤرتقا — старуха
قویان — заяц
قوқتراй (ماق) — гордиться
قون (ماق) — сесть
قала — город
قاراچقى — чучело
90. قوم — песок
قوملى — песчаный
قاش — смешанный

قس (ماق) — зажимать
قابق — кожура || кора
قامر — тесто
قۇلماق — хмель
قازق — кол
قاب — рогожа
فاچان — когда
فايعرت (ماق) — заботиться
100. فايبر — некоторый
فوزعال (ماق) — тронуться
قۇل — раб
قابلىنى — кровавый

لاپاس — навес, лабаз
له گن — лохань
له كين — но
لهو كه — полки в бане

1. مين — я
مى — ли
مه كندب — школа
مۇننا — здесь
مه — на!
مك — тысяча
مانور — красивый-красиво
مينم — мой-я-е-и
مه چى — кошка
موكله (مدك) — канопатить (МХО М)
موك — мох
مندور — подушка
ماى — масло || май (месяц)
مونچا — баня
مونچالا — мочало
50. مويىن — шея
مۇمكىن — можно, возможно
مۇگلىن — заунывный
ماتورلان (ماق) — сделаться
красивым

قايزلا (ماق) — сдирать, сн-
мать кору
قورس — лыко цельное
قايرىنى — корье
قوبتار (ماق) — выдергивать
قۇرال — орудие
قابلب — колодка
فاينات (ماق) — варить ||
кипятить
قورسقا — муравей
فانشир (ماق) — смешать

ل

لهعدت — проклятие
لهعدت ئيتل (مدك) — быть прок-
линенным

م

مسكن — бедняжка
مۇكاي (ماق) — тосковать
مال-توووار — скот
مامقلاندر (ماق) — разрыхлять
80. مهچت — мечеть
من (مدك) — подняться
مىلеш — рябина
مول — обильный, много
مه رحمتلىنى — милостивый
مۇهيم — важный
مادده — вещество
مه كدى — шишка
100. مهيدان — площадь
مهدهنى — культурный
مهمله كەت — государство
مهچبور — вынужден
مهسلەن — например
مۇرجا — труба
منه — вот
مهقسەد — цель
مهشفەت — забота

ن

نەرسە — что
 نەچچە — сколько
 نۇقتا — недоуздок
 نىق — крепкий, крепко
 نور — луч
 نىغىراق — крепче
 نەوبەت — очередь
 ناچار — плохой, плохо

نەفيس — изящный
 نازلىق — чеванный
 نىچكە — тонкий
 نارات — сосна
 نادانلىق — темнота, невежество
 ناچارلان (ماق) — ухудшаться
 نەسل — потомство

ئۇ

1. ئۆي — дом
 ئۈچ — три
 ئۈستىل — стол
 ئۇزۇن — длинный-длинно
 ئۈچۈن — для
 ئۈستىدە — над || на
 ئۇيۇق — чулки
 ئۇرلىق — семя
 ئۈن — мука
 ئۈي (مەك) — складывать в
 кучу || окучивать

ئۈي — куча
 ئۈچلىق — остроконечный
 ئۈمىد — надежда
 ئۈنۈت (ماق) — забыть
 ئۈيرەن (مەك) — привыкнуть
 || научиться
 ئۈشى (مەك) — мерзнуть
 90. ئۇزاق — долгий, долго
 ئۇچۇر (ماق) — заставить уле-
 тучиваться
 ئۇچۇرا (ماق) — встречаться
 ئۇردۇر (مەك) — веять (на ве-
 ялке)

50. ئۇزاد (ماق) — сделаться
 длинным
 ئۇلىق — великий || большой
 ئۈلش — часть
 ئۈلگۈر (مەك) — поспеть || соз-
 реть
 ئۇچ (ماق) — лететь
 80. ئۇچماق — рай

ئۈستىكى — верхний
 ئۈيرە — суп
 ئۈستىدە — сверх, вдобавок
 ئۈستۈرە (مەك) — волочить
 ئۇچۇرات (ماق) — встречать
 ئۇسنا — мастер

پ

پونا — кушак
 پەكىن — перочинный ножик
 پىچاق — нож
 پۇچماق — угол
 پىش (مەك) — варить

پەردە — занавес
 پىچەن — сено
 پىچەنلىك — сеновал
 پەنجەشەنبە — четверть
 پىچقى — пила

رەنلەن — рядом
رەھىت — приятно
رېزىق — пища

زەھەتلەن (مەك) — наслаждаться
رەوش — вид, форма

1. سەين — ты
سەنەك — вилы
سەزنىك — ваш-а-е-и
سەينىق — класс
سەويلە (مەك) — говорить
سەيگىز — восемь
سەينىك — твой-я-е-и
سەيكسەن — восемьдесят
سەعت — час || часы
سەيرا (ماق) — петь (относительно птиц)
سەۋك — после || поздно
سەباراق — урок || ветвь
سەال (ماق) — класть || строить || наливать

40. سەبايقاق — половица
سەۋت — молоко
سەاۋت — посуда
سەاي — мелкий, мелко
سەوق (ماق) — ткать || ударить || молотить
سەيرەك — редкий || редко
سەابان — плуг
سەاقلق — запас, запасный
سەۋلىق — овес
سەسە (ماق) — вмещаться
سەاقلان (ماق) — храниться
سەبركىق — веник || метла
سەووق — холодный, холодно
سەابن — мыло
سەككىق — лавка, нары
سەۋرتە (مەك) — утираться

قوللانما - دەرسلك 9

سەۋلىكىق — полотенце
50. سەپەشەنبە — вторник
سەستە (ماق) — морщить
سەرا — пиво, квас
سەۋرا (ماق) — спросить || просить || требовать
سەارىق — желтый
سەالقن — холод || холодный, холодно
سەاندۋعاچ — соловей
سەۋرل (مەك) — быть вспаханным
سەلتە (مەك) — размахивать
سەيد (مەك) — сыпать || бросать зерно || поливать
سەبابانچىق — пахарь
سەول — левый
سەۋفالا (ماق) — пахать
سەات (ماق) — продать
60. سەۋى (مەك) — любить
سەانا (ماق) — считать
سەۋكەقىق — последний, поздний
سەناۋ — наблюдение
سەوز — слово
سەابان ئاشلىق — яровой хлеб
سەوور (ماق) — веять (хлеб) || выдергивать
سەاقل (ماق) — хранить, охранять, оберегать
سەلكىز (مەك) — шевелиться
70. سەۋىن (مەك) — радоваться
سەيىز (مەك) — чувствовать

(ماق) سعل — разгибаться
 || наклоняться
 سيبو — корова
 سافى — чистый, чисто
 سال — плот
 (مدك) سويه — прислонить
 سرت — возвышенное место
 سهلم — привет
 (ماق) سارعاى — желтеть
 (ماق) سيلان — угощаться
 (ماق) سوزل — растянуться
 85. (مدك) سڭ — всасываться
 سحررا — степь
 سويكلنى — любимый
 سفق — ломоть
 (مدك) سيكر — прыгать
 سووقلق — холод
 سونار — охота

90. سندنهعت — промышленность
 سزق — линия, черта
 سالات — солод
 ساز — болото
 سرکه — хлебный цветок
 || укусу
 سوسل — водянистый
 سارعلت — желтоватый
 (مدك) سويهللن — мозолиться
 سوعش — битва, бой
 سههب — причина
 (مدك) سيره گهى — редеть
 (ماق) سانل — продаваться
 سارق — овца
 (ماق) سپر — гладить || снять
 سافسزلق — неосторожность
 سى — угощение

ت

10. تاقنا — доска
 توكل — не
 تارتما — ящик, коробочка
 تهرهزه — окно
 توشهم — потолок
 توما — борона || грабли
 (ماق) توت — держать || рас-
 ходовать
 20. تىل — язык
 تبولك — сутки
 تۇن — ночь
 توعز — девять
 توقسان — девяносто
 تيمر — железо-железный
 (ماق) تۇر — находиться=жить
 || состоять || встать
 توفلقلى — сытный
 (مدك) تۇر — завернуть
 تۇرلى — разный
 (ماق) تارات — распространять

تورندا — о. об
 40. توبه — крыша || темя
 توفراق — почва (земля)
 توباق — большая чашка
 تابا — сковорода
 تۇز — соль
 تاش — камень (каменный)
 تيرهن — глубокий, глубоко
 تاعن — еще
 تاباعاج — сковородник
 تاش — наволочка (верх
 чего-нибудь)
 تشدا — вне
 تاراق — гребенка || расческа
 توگهرك — круглый
 (مدك) تك — шить
 (مدك) تۇزه — исправлять
 (مدك) تۇر — быть поставлен-
 ным в ряд || нанизываться
 توشلك — подбрюшник

- تيره نلك — глубина
توبسا — шарнир
تاس — таз
تیشك — дыра, отверстие
50. توب — основной || основа,
|| корень
تونور (ماق) — наполнять
توتن (ماق) — приняться
|| приступилъ
توتدر (ماق) — подать || зас-
тавить держать
تارال (ماق) — расходиться ||
распространяться
تیک — лишь
تاق (ماق) — привязать
تورعای — жаворонок
توش (مهك) — спуститься || вы-
пасть
تکلا (ماق) — слушать
توقتا (ماق) — остановиться
تیز — скоро, скорый
توواری (ماق) — распрягать
توشا (ماق) — путать (лошадь)
توبلا — лукошка
تینگز — ровный
تормالا (ماق) — боронить
تنچلان (ماق) — успокоиться
تارت (ماق) — тянуть || везти
تومالا (ماق) — заглушить || за-
кутать
تاپتا (ماق) — топтать
60. توین (ماق) — прокормиться
تورش (ماق) — стараться
تورک — скот
تاسما — тесьма
تال — ива
توش — полдень
تویل (ماق) — чувствоваться
تومان — туман
تیز (مهك) — поставить рядами
|| нанизывать
تدنگه — серебряная монета
توفامالا (ماق) — колотить
تاوش — звон || голос
تاتلی — сладкий
تچقان — мышь
توزی (مهك) — образовать
70. تورمش — жизнь
تاب (ماق) — найти
تورش (ماق) — трудиться
تامله ندر (مهك) — дать вкус
تازالق — здоровье
تازا — тучный || здоровый
|| чистый
تامر — корень
تابتال (ماق) — быть затоп-
танным
تله (مهك) — желать || хотеть
تایاق — палка
توزان — пыль
تاملنی — вкусный, сладкий,
приятный
توقرانباش — клевер
تولیر (ماق) — кормить || на-
доедать
توک (مهك) — вываливать
|| выливать || высыпать
توتور (ماق) — насыпать

نپو — пот
 تۈس — цвет
 نش — зуб
 تلم — ломоть
 تىب تىن — совсем тихо
 تەپەندەك — низкий, низко
 تىنچ — спокойный, спокойно
 تۈمشۈك — клюв
 تىك — равный
 تاو — гора
 تىگلا (ماق) — спрашивать
 урок

90. نىمىر ئاياق — коньки
 تۈز (مەك) — терпеть
 تۇرنا بۇرچاغى — мышинный
 горох

تۈن باغى — север
 تالقان — толокно
 تابا — по направлению
 تورا (ماق) — крошить
 تۈر — сорт
 توله (مەك) — платить
 تەبرىك ئىيدە (مەك) — поздравлять
 تىرەسندە — около, вокруг
 تىرى — кожа, шкура
 تۈزل (مەك) — образоваться
 توگل (مەك) — проливаться
 تۈل — вдовец-вдова

تو (ماق) — родиться
 تابقر — раз
 تىرك ئاسنراوچىنلق — скотово-
 дство

تىرە — окрестность
 تۈز — прямой
 تەرتە — оглобля
 تارتما — ящик
 تۈن — шуба
 تىگل (مەك) — сшиваться
 تىرەچى — кузнец
 تۈنقا — скоба, ручка
 تىگرمان — мельница
 تىت (مەك) — бить шерсть
 تاماق — устье || горло
 توشلق — старание
 تەربىيەلە (مەك) — воспитать
 تاشى (ماق) — возить
 تىرلە (مەك) — потеть

80. تۈرس — бурак
 تەحت — престол
 تال (ماق) — устать, утомляться
 تۈبەن — нижний, низко
 تالقى (ماق) — трепать лен
 تىقىق — переулок
 تۈرن — внук-чка

ئو

1. ئول — он-а-о: тот
 ئورنىق — стул
 ئويلا (ماق) — думать
 ئون — десять
 ئونز — тридцать
 ئوس (مەك) — расти
 ئوقد (ماق) — читать || учиться
 ئوت (مەك) — проходить
 ئورام — улица
 ئوقىتىچى — учитель
 ئورمان — лес
 ئورتاسىدا — среди || в середине
 ئولاق — колода (для месива)

40. ئوڭ — правый
 ئورەجە — кресло у саней
 ئوتىن — дрова
 ئوتكىن — прошедший
 ئوتتوت (ماق) — посадить
 || садить
 ئوتتۈر (ماق) — садиться || сесть
 ئوتلىق — ясли
 50. ئورناشدر (ماق) — поместить
 || устроить (на место)

ئولەن — трава
 ئۈزلىن — вязкий
 ئۈرن — место

ئۆز ماقى — проходить (время)
|| опередить

ئوين — игра

ئويان (ماق) — проснуться

ئوككەر (مدك) — изменяться

ئوچلا (ماق) — брать горстями

ئوراق — серп || жнитво

ئوكايلىق — удобный

ئورگملىق — успешный

ئوك (ماق) — уродиться

ئونا (ماق) — полоть

60. ئوسىلار (مدك) — выращивать

ئوكايلىق — удобный

ئوقت (ماق) — учить

ئول (مدك) — умереть

ئوكعان — расторопный

70. ئورچى (مدك) — размножаться

ئوراق — жать

ئويسو جىر — низкое место

ئوزلەندىر (مدك) — сделать взяким

ئوچ — горсть

ئوچلاб — горстями

ئولچەو — вес

ئورتاچا — в среднем

80. ئونكىن — острый

ئومارتالىق — пчельник

ئومارتا — улей

ئوفا — галун

ئوساق — осина

ئوزگەرت (مدك) — менять

ئولە — смерть

ئورتىغا — вместо

90. ئونە (مدك) — исполнить

ئوسملىك — растение

ئورمەلە (مدك) — ползать

ئورال (ماق) — виться

ئوت — огонь

ئوچ — месть

ئوكسىز — сирота

ئوز — свой

ئوق — стрела || жало

ئور (مدك) — плести

ئورچەت (مدك) — разводить

1. خات — письмо
حوش — приятный || до свидания

حەيوان — животное

حەل — положение

حەنقە — бархат

حەلق — народ || народный

حەوا — хозяин

حەشارات — насекомое (гады)

حەستە — больной

حەبەر — весть

90. عوجالىق — хозяйство
حەتتا — даже
حەتلىق — до
حەق — цена
حەلمل — честный (относительно труда)

حەنوق — право

حور — позорный, позорно

حازىن — женщина

حەربى — военный

1. چاپاتنا — лапти
چەنچىكى — вилка
چالغى — коса
چو كچ — молоток
چەچەك — цветок
چىق (ماق) — выходить
چاقىر (ماق) — звать || призывать
چىلەك — ведро
40. چالغى — до

چولمەك — горшок
چىنبايق — чашка
چەچ — волос
چەچە (مدك) — сеять || сыпать
چۆي — клин
چىبرىقنى — кнут
چۆيلىك بىرك — супонь
چۆدر — яма
چاماسىندا — около (с)

(ماق) چابند — париться
 چومچ — ковш
 50. چههارشنبه — среда
 چراى — лицо
 چبره ملك — лужайка
 چينده — в стороне
 چكهرداش (ماق) — звенеть
 چينن — трудно || трудный
 چوب — сор, сорный
 چونكى — потому что
 چرى (مهك) — гнить
 چеш — умолоть
 چاب (ماق) — косить || бежать
 چينن — плетень
 چيش — пыленок
 چق — роса
 چوگندر — свекла
 چهچل (مهك) — быть засеянным
 چاماسنى — приблизительно
 چيركه و — церковь
 چهچولك — семенной
 چيكلنو ك — орех
 چومهله — копна
 چرشى — ель
 چاگعى — лыжи

1. شولاى — так
 شههر — город
 شول — тот
 شورپا — суп
 شورلك — полка
 شوگا كوره — поэтому
 شينبه — суббота
 شاولاش (ماق) — шуметь
 شاق قاز (ماق) — удивляться
 شادلاندر (ماق) — заставить
 радоваться, порадовать
 شالقان — репа
 80. شادلىق — радость

چوق — кисть
 چبن — муха
 چركى — мошка
 چابالان (ماق) — барахтаться
 چهچكنى — сеялка
 چرك — перегной || гнилой
 جدا (ماق) — терпеть
 چهچك ئاز (ماق) — цвести
 چى — сырой
 چعارل (ماق) — быть изданным
 || вывозиться
 چينا — рогажа
 چيت — чужой
 چورنال (ماق) — опутаться
 چهبره — молодая травка
 چيشمه — родник, ключ
 چيكلدن (مهك) — ограничи-
 ваться
 چعار (ماق) — добывать
 || выпустить
 چارا — мера, средство
 چوگه — стерлядь
 چهنج (مهك) — вонзить
 چاق (ماق) — ужалить

ش

شهوهدنلىق — милосердый
 شو (ماق) — кататься (на
 коньках или салазках)
 شيركهت — товарищество
 شيكهр — сахар
 شهورق — Восток
 شيك (مهك) — вянуть
 شوندى — такой, подобный
 شافتى — порядочно
 شوعللن (مهك) — заниматься
 شهم — свеча
 ششدر (مهك) — заставить
 распухнуть

ر

10. تُشكاف — шкаф
كُرعاق — крючек
تُت — собака
تُندير — гумно
تُندير تاباعى — ток
(مدك) تُشله — работать
تُش — работа
(مدك) تُچ — пить
تُشچى — рабочий
تُچرت (مدك) — нап-ить
40. تُرله (مدك) — прясть
تُكعر (مدك) — седелка
تُك (مدك) — повесить
تُش (مدك) — быть сделан-
ным || обрабатываться
تُرمچак — творог
تُجمак — питье

1. جىدى — семь
تُش — семьдесят
تُش — цето
تُش — стелеть
تُش — легом
تُш — ягода
تُш — фрукт, плод
تُш — собрание
تُш — земля
تُش — заставить стилать
جىدى — простыня
جىدى — лен
(مدك) جىدى — быть наслан-ным
جۇمعا — пятница
(مدك) جىدى — убрать (ком-
нату)
(مدك) جىк — запрягать
جىندرلك — достаточный

هدر — каждый
هام — и
— воздух || погода
— гордость

تُچنده — внутри || в
50. تُلكه — раньше || прежде
(مدك) تُرى — таять
(مدك) تُمئل — стремиться
تُچله رندن — про себя
(مدك) تُكعراش — стонать
تُزان — межа
تُنچى — жемчуг
80. أُسنى — жаркий, жарко
تُسنلك — жара
(مدك) تُرعت — бросать
تُلكىنگى — прежний
تُلك — прежде
(مدك) تُرله — искать
(مدك) تُشكه تاشر — провести
в жизнь
(مدك) تُشقى — тереть

ج

60. جان — душа
جاواب — ответ
(مدك) جىلكذ — стремиться
جىكل — легкий, легко
جىماعت — семья
جانوار — животное
جىكسه — нарукавник
(مدك) جىت — настать || поспеть
جىل — ветер
(مدك) جىلكер — веять
80. جىك (مدك) — победить
(مدك) جوى — потерять
جىهاد — священная война
(مدك) جىمر — разрушать
جىهان — мир (свет)
(مدك) جىكل — быть запря-
женным

ه

هلاک بول (مدك) — гибнуть
هیچ کم — никто
هۇندر — ремесло

Замеченные опечатки.

Страницы.	Строки.	Напечатано.	Следует читать.
10	7 снизу	монда	монда
18	8 сверху	сказуемы	сказуемые
20	17 "	протяжательные	притяжательные
37	7 "	توقندئار — вы читали	توقندئار — они читали
"	"	توقندئاز — они читали	توقندئاز — вы читали
39	13 снизу	حديوان — животные	حديوان — животные
42	1 сверху	كشجانا	كاشجانا
"	8 "	يامبايق	يامبايى
44	6 "	كاراراتى	كاراواتى
46	2 "	رهنده	رهندن
49	6 "	توتلىق — сеновал	توتلىق — ясли
"	2 снизу	توي — складывай кучу	توي — складывай кучу
53	3 "	ست (ماق) — сморщать	ست (ماق) — сморщать
54	7 "	سزك	سوزك
55	6 "	появляются	употребляются
60	8 сверху	تيره نلكه بر يولى	تيره نوش بر يولى
61	13 "	يدشچىلر	يدشچىلر
62	11 "	يىرم	يارم
64	2 "	во время езды	во время поездки
"	4 "	е) временны	а) временные
"	11 "	в) приченные	в) причинные
66	9 "	„после этого, как“	„после того, как“
70	1 "	ئاشلاق	ئاشلاقار
79	10 "	يىلى	يىلى
93	6 снизу	ياورپادا	ياوروپادا
104	10 сверху	240	640

В первых 9-и уроках за неимением соответствующей буквы в типографии вместо „Ў“ взята буква „У“.

На 14 странице в начале 2 урока в числе букв должна быть ۋ — ئو — ۋ.

На 104 странице на 5-й строке снизу после слов

50دان ئارتتغىراق تانارلار нужно включить слова ئارتتغىراق تانارلار چومهورىيەتلىك